

Lászlóffy Aladár

Mózes terve

*A vízmosásban ákombákom.
Mi állhat még a kőtáblákon?
A százezer szövegalakban
egyetlen örök mindennap van,
Mózes vagy Isten közös terve
kitalálva és elfelejtve.*

A völgyben Nagy Sándor csatája

*Nem szeretnél még tévelyegni?
Reád se bízám a világot...
Tízezer év munkája ennyi:
jövőt sehol, csak múltat látok.*

*A repetáló sejtihadaknak
diktálnak ismétlődő percek.
A látszatok többet mutattak,
mint lényegük amennyit nyertek.*

*Ezt nevezed te haladásnak,
s belémmarolsz, hogy felvonulva,
mit milliók egymásnak ástak,
a vermet töltse meg a nulla.*

*Ott nyüzsög Nagy Sándor csatája,
vagy Borogyino, vagy a tőzsde.
Felhasogatva családfája
annak, ki Izsákját megölte.*

*Számít, hogy te csak úgy értetted?
Mit ér hogy engedelmes voltál?
Mint Bánk-bánt kitelepítettek.
S ha Mozartként is – beleszóltál.*

*Itt tovább tévelyegni, ember?
A menet múltja máris porlik.
Lehet Kolumbuszéknak nem kell
eljutni folyton a hajókig.*

*Nagy műsor sok Sándor csatája,
s hogy kirabolták Julinénit!...
Még több szappant az operánkba!
Lajtorját, de nemcsak az égis!*

*Elég a virtualitás is,
vetített valami, vagy álom.
Ilyesmiről beszélhet más is
túl ezer kozmikus határon.*

*Te, csuda Homo Helybenjáró,
kiért valakik befizettek,
Ádám, Krózus, a cigány báró –
nem ülnél valahára veszteg?*

Gyere-tánc

*Mi vagyunk az egykor homo félelmetes
kentaur-nomádok, etelközi hetes?*

*Cirkuszok porondján lipicai urak
négy lábú, süveges mutatványa mulat.*

*Szépen körbejáró: felfejlődni lassan
szélrózsairányon, lóherealakban.*

*Gyere arra menni s megérkezni erre.
Gyere gazdag múltból elpusztított szerre.*

*Vastaps. A porondon kurucmutatványok.
Fiúk, felfejlődni, sorakozni, lányok!*

*Alattunk az igék, mögöttünk az ostor.
Fűrészporos ország, cirkuszi kolostor.*

*Minek egyesüljünk. Inkább háromkodjunk.
Gyere, népesüljünk, aztán mégis fogyjunk.*

*Gyere káromkodjunk, aztán istenféljünk.
Gyere egyelőre s egyutánra éljünk!*

Ferdinandy György

Furcsa, idegen szerelem

Vannak földrészek, ahol el szokás venni a bennszülött lányokat. Szelídek, igénytelenek: jól jár velük az idegen.

Itt is szépek a nők, ahol élek. Nem hiába keverednek a fajok évszázadok óta a meleg tengerek kikötőiben. Elvenni őket mégsem jutna eszébe senkinek.

Nem mintha nem lennének kedvesek: talán túlságosan is azok. Az a hírük, hogy lehúzzák az embert, akár a medúzák. Másrészt, és ez köztudott: papi áldás nélkül sem elérhetetlenek. Így azután itt-tartózkodása alatt csak használja, de nem veszi el őket az óvatos idegen.

Hogy én miért vettem el mégis az enyémet? Talán éppen, mert olyan kiszolgáltatott volt, olyan védtelen. Nem tudtam sehogyan sem elképzelni: hogyan húzna le azzal a két vékonyka kezével. És hová! Mert nálam mélyebben nem leledzett senki azokban az időkben a nyugatindiai szigeteken. Pedig baljós előjelekben itt sem volt hiány. A lányom – magamban még ma is így nevezem – például, okos volt. Az okos nők pedig kiszámíthatatlanok, akármilyen törekenyek. Azután az is, hogy körülötte már mindenki meghalt a családban. A halottak – kivédhetetlenek.

De én keményen elhatároztam, hogy újra kezdem az életet. Szerelmes voltam, már amennyire az ember fél évszázad tapasztalatával a vállán szerelmes lehet. Nem vettem tudomásul előjeleket.

Megcsodáltam Blanca-Nieves könyvtárát, megindított a néma áhítat, amellyel felvásárolta, tárolta, rendezgette a felvágatlan könyveket. A javára írtam, hogy minden előadást meghallgat, minden műsort végigül az egyetemen. Ő legalább – így gondoltam – tiszteletben fogja tartani ezt az én lenézett mesterségemet.

Előntött a szájalom, valahányszor elmesélte, hogyan hagyta el a szülőfaluját, kilencévesen. Még a nevéen sem mosolyogtam: azon, hogy a szülei, akiknek arany keretben őrizte a képét, éppen Hófehérkének keresztelték ezt az én kis rémült szerecsenemet.

Azokban az időkben – úgy véltem – keresztül-kasul feltérképeztem már a világot, az embereket. Fiaim felnőttek, magamra maradtam. Éltem, életemben először. Hagytam, ringasson a tenger, jó volt, ha a meleg szél felborzolta a bőröm naplemente után, de még jobb, hogy mindez nem emlékeztetett semmire.

A sós víz, a napfény kilúgoztak: kikoptak belőlem a szokások, az illem. Az erjedő cukornád édes bódulatában felfedeztem én is a bennszülötteket.

Szelídek voltak és igénytelenek. Napolajjal kegyeltek, megropogtatták köszvényes izületeimet. És nekem nem kellett semmit kitalálnom. Elég volt nekik, nagyokat kacagtak rajta, hogy fehér, hófehér a bőröm a fürdőnadrágom alatt.

Blanca-Nieves akkor tűnt fel a láthatáron, amikor már kezdett untatni ez a nagy semmittevés, az erjedő cukornád, a fű, a lányok, a tenger bódulata. Nem volt szép lány, a meleg égöv alatt húsz éven felül csak a boldogság teszi széppé az embereket. Behúzta a nyakát, ez volt a szokása. Mint akit megütöttek. A csend burkán, amely körülvette, érződött a magány.

Mégis fölvittem a szobámba. Ideje volt valaki olyannal megosztani a párnám, akivel legalább beszélgetni lehet. Ő pedig jött, lépegetett mögöttem a könyveivel a hóna alatt, némán és engedelmesen.

*

Akkoriban csak egy apró trópusi gyík élt a szobámban. Igénytelen, furcsa kis állat. Napközben észre sem vettem: mozdulatlanul hasalt a könyvespolcokon.

Csak éjszaka merészkedett a közelemben: elkapdosta az ágy körül zizegő szúnyogokat. Volt egy különös képessége: meg tudta változtatni a színét. Haragoszöld volt az irodalomtörténetek borítóján, arany és kék a szótárainon. Megszoktam, hogy valahol mindig ott van a közelemben. Enyhén félrebillenti a fejét, és néz, áhítatosan.

Időről-időre fellebben a szigetről a pára. Ilyenkor magamhoz térek: lúgos oldatot fecskendezek szét a szobában, irtom a csótányokat. Egy ilyen felbuzdulásom után láttam utoljára. Az írógépeken ült, áttetsző lebernyeg lüktetett a nyakán: akkor jutott először eszembe, hogy ő is élőlény, és hogy – mint ilyennek – szíve van.

Eltűnt, apró, csonttá aszott testét csak hónapok múlva találtam meg a lexikonok alatt. Rendbe akartam szedni az életemet, és megöltem az egyetlen társamat.

Kis idő múltán Hófehérke átköltözött a szobámba. Az igazság az, hogy észre sem vettem ezt a változást. A lányom olyan tökéletesen beleolvadt a környezetébe, mint előde, a gyík.

Elmúltak az évek, a munkám megszoktatta velem a magányt. Most mégis jól esett, hogy van valaki kéznél, szó szerint, és hogy éjjel-nappal enyhén félrebillentett fejjel figyelik a mozdulataimat.

Blanca-Nieves megszépült: már nem húzta be a nyakát, ha pedig ránéztem, fényes, bővízű mosoly ömlött el az arcán, és valami olyan gyermeki bizalom, hogy le kellett sütnöm előtte a szemem. Hosszú, ívelt combjai voltak, talán ez volt benne a legnőiesebb. Ha benéztem a szoknyája alá, félretolhattam a könyveimet.

Beszélni nem beszéltünk valami sokat. Egyre kevesebbet, ha jól emlékezem. Hiába volt okos nő – ma is így mondom: a lányom, más-más világban éltünk, ő, a bennszülött, és én, az idegen.

*

Tudom, ezen a ponton nem ártana valami esemény a mesének. Blanca-Nieves azonban nemhogy a cselekvéstől, de még a merő tervezgetéstől is idegenkedett. Nem történt velünk semmi feljegyzésre méltó közös életünk éve alatt.

Eleinte még megpróbáltam szót érteni vele. „Ha legalább lenne egy fiunk!” – mondtam nem is egyszer. „Nem él egészen hiába, aki tovább adja az életet.”

– Szőke, mint te! – álmódzott, mert a gesztenyebarna szőkének minősül itt a szigeten.

Hát nem lett, hiába gyújtogattuk a gyertyát az Oszlopos Mária oltára előtt. Blanca-Nieves hívő keresztény volt, hívő, de ha jobban meggondolom, akkor kereszténynek mégsem nevezem. Ahhoz néha tenni is kellett volna valamit.

A bennszülöttek egy kicsit álmódzók, egy kicsit közönyösek. Nem értik, fölöslegesnek ítélnék minden igyekezetet. Ha megfélelgette magáról, ha egy kicsit elengedte magát, akkor az én lányom szemében sem volt más, mint alázat, belenyugvás, és

valami egészen ősi, állati félelem.

Amikor biztattam, hogy menjen orvoshoz, hogy tegyen végre ő is valamit, megoldotta az övét, és várta, akár a termőföld az esőt, hogy hátha ezúttal megtermékenyítem.

Engem pedig kezdett ingerelni ez a nagy türelem. Valahol olvastam, hogy a sivatagban nem tudják gyógyítani a légzőszerveket. A legkorszerűbb orvosi felszerelés sem pótolja azt a pofonegyszerű szokást, hogy fogom a zsebkendőm és kifújom az orromat. A cikk írója, valami arab orvos, azt állította, hogy hacsak nem gyakorolja gyermekkorától, felnőtt ember az orrüreg kiürítésére fiziológiailag képtelen.

Blanca-Nieves nem tudta kifújni az orrát. Ha náthás volt, vagy ha bántották, nyelt, szipogott, papírzsebkendővel szárítottatta az orrát, és alig palástolt rosszallással figyelte az én harsány hadműveleteimet. Barbár dolognak tartotta őket, a zsebkendőimtől pedig még tiszta, vasalt állapotukban is undorodott.

Nagyobb baj volt, hogy – mint kiderült – hiába gyűjtötte a könyveket, nem értette a munkám.

– Mit csinálsz? – kérdezte például egy ólomszürke trópusi nap.

– Írok.

– Írsz?!

– Mi van ebben különös?

– Semmi – felelte. Azt hittem, hogy már megírtad a könyvedet.

Számára könyvet írni olyan volt, mint elültetni egy fát. Utána nem maradt más hátra, mint pihenni az árnyéka alatt.

Nélküle mégsem tudtam elképzelni az életet. Féltem újra magamra venni a magányt. Ellenkezés nélkül belementem, amikor azt javasolta, hogy adjuk ki a szobámat, mi pedig költözzünk át hozzá, és rakjuk az ő üres polcaira a könyveimet.

*

Semmi sem hasonlít úgy egy rabszolgára, mint egy rabszolgatartó. Összetartoznak, mint a sórtartó meg a só. A szigeten, ahol élek, emberségükben egyaránt megalázott hóhérok és áldozatok nézik egymást még ma, száz évvel a rabszolgaság eltörlése után is, az el nem törölt rácson át.

Hasonlítottunk egymásra mi is, a lányom meg én, ott, a rács két oldalán. El is viseltük egymást, amíg csak egymást kellett elviselnünk. Most azonban Blanca-Nieves rám hagyta a világát, ezt az egész zajos, idegen negyedét. Én pedig nem készültem: elfelejtettem, hogy hogyan él a sajátjában az ember. Ott, ahol nem magányos és nem idegen.

Még a halottak is elszaporodtak körülötte. Mintha összebeszéltek volna, fészket raktak a még meleg helyemen. – „Nem szeretsz már” – mondta szomorúan a lányom, amikor látta, hogy nem tudom megszokni ezt az életet.

Valami francia bölcsességet idézett, ez vagyok én, mondta, és ez itt a környezetem. Ami engem illet, én őt vettem el, és nem a világot. „Téged – mondtam neki most – és nem a körülményeidet.”

Aznap még kibékültünk. Fel csak akkor lázadtam, amikor észrevettem az első hullafoltokat. Nem magamon, a kézirataimon. Az alig észlelhető lazulást az eresztékeken.

Példának okáért: a medúzák csak szörnyetegek annak, aki nem ismeri a meleg tengereket. Kár volt medúzát írnom – a hínár ölelése helyett.

Említettem már: a lázadás nálam abban áll, hogy lúgos oldatot fecskendezek szét a szobámban, orvoshoz megyek, megcsináltatom a szemüvegemet. Ideje volt, a zápfogaim már rendre megrohadtak a számban, gombok raktak fészket a hajamban, paraziták a nyelvem alatt.

Ő jól látta, mi mindebben a lényeg. A készülődés. Az, hogy nemsokára útnak indulok. De csak nézett, tágra nyílt szemmel, akár az a gyík, és nekem nem jutott az eszembe, hogy élőlény ő is, és hogy – mint ilyennek – szíve van.

Az új szemüveg elhitette velem, hogy tisztulóban van körülöttem a világ. Elhatároztam, hogy megkeményítem magam, bezárkózom és dolgozni fogok. „Én azt szerettem volna, ha fölenged benned a görcs” – mondta a lányom komolyan.

Emlékszem, aznap este meginogtam. Hőfehére lázas volt és már napok óta nem evett. Valóban: nem természetellenes ez az állandó akarás? Az, hogy gátat épít az élet sodrának az ember, energiaforrásnak használja a barátságot, a szerelmet, az elfojtott, az elárult örömet?

Nem, lehetetlen! – mondtam ki magamban. A lány hibája az egész. Jól tudta, aki mondta: lehúzott, akár a hínár. Azzal a két vékonyka kezével! Kis híján tönkretett, néhány hónap alatt.

Hajnalodott, amikor elaludtam. Így ért véget ez a furcsa, ez az idegen szerelem.

*

Visszaköltöztem a szobámba. Meglocsoltam a pálmáimat, kitettem magam elé, a fényre, a penészes emlékeimet.

Blanca-Nieves eltűnt, úgy ahogyan jött, lábujjhegyen. Egy kifakult képét őrzöm: évek múlva találtam a lexikonok alatt. Az arcán már elmosódott amitől dühbe gurultam, a gyermeki bizalom. Rendbe akartam tenni az életemet, és megöltem az egyetlen élettársamat.

Múlnak az évek, megszoktam újra a magányt. Élek. Csak használom, nem veszem el a lányokat. Az lettem újra, aki voltam: óvatos idegen.

Naplemente után még megállok, mint régen a balkonon. Az égbolt kitisztul ilyenkor, akár az emlékezet, néhány percre narancsszínű fénybe borul a sziget. Régen, ebben a narancsszínű csendben meghallgattam a lemezeimet. Felteszem őket most is, de már alig hallom a zenét.

Megpróbálom felidézni a lányom. Fényes, bővizű mosolyát, amint enyhén félrebillentett fejjel figyeli a mozdulataimat. Más volt minden, amikor még itt kuporgott az ágyamon. Már a munka se megy úgy, mint annak idején. Gellert kapott a gondolat és csikorognak a számban a szavak. Befejeztem a könyvem, írhatnék tovább, van időm, és én mégse teszem. Nehéz tovább cipelni egy megunt, üres szerepet.

Tudom már: nem ő, én voltam a gyáva. Az, aki megkerülte a tényeket. Az egyik szívja, a másik fújja az orrát: ahelyett, hogy gúnyt úztem volna belőle, bevallhattam volna például, hogy az én könyveim satnya árnyékában korai még a pihenés. Folytatnom kellett, mert nem mondtam még ki semmi lényegeset.

Most megállhatnék már. De most már késő: álom emléke már csak a múlt. A kisfiunk, a gesztenyebarna is eltűnt a feledés mélyvizeiben.

Igaz, rég felnőtt, elhagyott volna azóta. Megkeményítem magam ott a balkonon. Az égbolt lila már, mögöttem, a szobában, lejárt a lemez. Nem hagytam lehúzni magam. Dolgozom, élek. Nem történt semmi: valami alig észrevehető lazulás az eresztékeken.

De itt, a meleg tengereken, „medúza” mégiscsak jobban illik a szövegbe a talán sosemvolt hínár hideg ölelése helyett.

Tandori Dezső

Talán még mindig nem

(NINCS!! És egyetértést: nekem ebben sem!)

*Talán még mindig nem késő, még mindig nem késő,
hogy ami van, ami lesz, ne csak úgy éppen a végső
legyen, a sorban egy valami, hely, amit helyek követnek,
legföljebb mások lesznek majd e helyen helyetted:*

*talán nem késő, elkezdni, hogy nincs se kezdet, se vég,
üres tér van, mely nem idő, de tér se, és nem csak a lég,
senki sem létezik számodra, elemien,
nem létezik senki sem, senki sem, nem létezik senki, nem.*

*Átmenet: két hetet csak a lakásban töltöttem, és mintha
végre a világ úgy lett volna, „meg”, sajnos, még mintha volna,
de valamelyest már nem volna, talán nem késő,
hogy amit 'kilencszázhatvanban tudtam, koanilag, élő*

*legyen, élő-holt, nincs senki, nincs semmi, az irodalom,
eltűnt egy könyvem, ha kérik, kiadnák: NINCS, nem kutatom,
hol lehet, oldják meg, még egy kulcsszó: NÉLKÜLEM,
nekem nincs semmi helyem, nincs időm, nincs helyem, hát nem*

*és NEM és NEM. Fejjel lefelé legyen legalább, ha arckép,
könyv hátulján, bárki, ha valami után mégis kutatnék,
és látom, s ha csönget valaki, nem az, hogy nem érdekel,
de NINCS és NEM, s nem, hogy „ez igen”, és semmi se kell.*

*Csak az, hogy kibírjam a végig, vagy legalább jókora
idő teljen, míg zökkenhet megint az idők és helyek sora.
Jelenleg senki és semmi a számomra nem létezik,
maximum – még a leadott munkáimat közzéteszik, és snitt, kvitt.*

De reménytelen!

*De hát a legtöbben ezt nem is érzékelik,
hiszen ahogy ők – kik „ők”? – külön már nincsenek, te se nekik,
nem voltál nekik soha, te, aki nem is ez voltál,
olyan hát, legyen a legigazabb bár, mintha koholnál*

*valamit, nem tehetsz semmit, a NINCS itt kezdődik,
itt is végződik, és itt a közbülsője, tovább-vergődik,
amíg szavak valamik: csak szavak; és nincsen deprimálóbb,
mintha a legkiválóbb megoldásra veted ki a merítőhálót.*

*Mikor a merítőhálónak magának kellene elmerülnie örökre,
és nem járatnád agyad és midet semmiféle körökre, csöbrökre-köbökre,
mert akkor még mintha eszményed lenne a megértés, tökéletesség,
és akkor csak az van: a mindenség rohassza rád a szerencsét,*

*ha nem tudsz élni vele, ahogy eddig nem tudtál, és dumálsz még, még.
Akkor a nem tudom micsoda rohadás rohassza rád a szerencséd,
hogy azt élhetnéd, hogy NINCS, és neked a napragyogás van,
hagyd azt ott a Közöny kivégzett hősének idegen-voltában.*

*Te otthon vagy, de nem úgy, hogy akár magad is tudhatnád, akkor
hagyd ezt és ne íj még akkor is, mikor már csak por,
por vagy a Tabánban, madarak poráig már el sem érve.
Legyen a csendnek, az Örök Kívülnek legalább ez valami érve.*

*Talán nem késő még, talán még tényleg nem késő, s korán se,
ne kelljen neked a képzet-halottaid-porán se, a Közöny-Orán se,*

de ez mind hiába, be vagy a világba holtan vagy elevenül
ágyazva, jégbe vagy sziklába, rohadsz, mert ez csak e-

levenül, a minden megrohassza, elevenül, nem is elég, hogy el-
lehetetlenül, ez csak, tehetetlenül, elevenül, csak lehetetlenül fel-
merül és -terül, az isten fottyassza, tartsa a förtelmek teljeivel,
önmagától így teljen el, maradjon így, eltelve, ez elevenül,

ez mindig csak elevenül, bárki képtelenül, ez csak elevenül,
ez csak elevenül, el nem nehezül soha, elevenül, ez csak elevenül,
ez csak elevenül, ez csak elevenül, ez csak elevenül, bennem ül,
és bele se fúlok, bármit hiába fújok, csak elevenül, eleve elevenül.

Hallomások

És akkor mások, a hallomások: gyalázod az életed, léted gyalázod?
Nem kell az életed önmagában, csak azt, amelyik gyalázat.
Hanem hát mi hírt vehetnék én, különös lakon-maradó,
hol lakoznék ezzel együtt is, sehol nem lakozó?

Közben a köd. Közben – SEMMI, mégse. MÉGSE és semmi.
Nem, nem az elevenülés ül s él bennem, nincs, hogy kitölti
azt a terét, s teret végképp nem, s nincs, hogy lekéstem,
már valóságosan holt vagyok, csak valótlannul, úgy még nem.

Valótlan érzékeléstek szerint nem vagyok nem létező – még.
Szerintetek ez csak merő lehetetlenség – max. lehetőség.
De én tudom, és egyetlen gyengém is ez, hogy még tudom, s hogy mit,
de ha valóban tudnám, hát nem tudnám, s hogy NINCS, ez az; s hogy
SEMMIT.

Ad astra

(A beszélgetés onnéli fele)
A majdani „meg...” (érkezés)

Egy vödör paradicsomszart
öntöttek a fejére,
s egy csöbör romlott fagyalt
lett tukmálva beléje,

és mentőül adtak hozzá
két levél fosatót,
és közben bokán rúgták,
érezze a padlóvalót,

pofával saját mocskát,
telibe, egy szétvert
hordóból pár dongát
hajlítottak fölébe,

valagát verték e faanyaggal,
míg úgy érezte magát: angyal,
száll,
áll,

mint a fergeteg, jár
minden bele külön.
És ebbe a bűzön-
gésbe belenyomták, már

üdvül, az új illatokat.
Érezd magad! Rikoltott
vele az áhított világdarab,
és zsákként ölelte a foltot.

Egy beszélgetésre

*Nem tudtam kellőképpen
felelni neked,
talán – mert éppen
a megfelelő feleletet*

*kerestem görcsösen, de
így valami odaveszett,
nem lett meg, s ellenemre
nem, a felelet,*

*valami voltaképpen
szavak nélkül is maga
értődik, nincs, mihez kéne
a gondolati és nyelvi rend sora,*

*s a rendé egyáltalán,
erről a gondolatok,
vagy amitől ez alább
vagy felébbi fok:*

*és most se fullassza el
semmi részletezés:
lényem is undora tölti el,
nekem is olyan az egész.*

Az Egész.

Ötpercenként lőném

És egy szál telefonra visszavonva!

*Ötpercenként lőném főbe magam.
Madaram szeretete sem elég.
Nem tudom, ahol „elég”, ott mi van?
Sosem lesz egy a „mind”, a „hár-”, a „két-”.*

*Az „egy”. Az életuntat, túlkeringve,
körbeírom. Nem kell írni! A listám:
Egy: Semmi. Kettő: Játszom és nyer épp e
ló. Három: veszít. Négy: maga a szakmám.*

*De nem. Közbevetem: hogy háttal áll
a rajt gumikötélének a ló.
(A zsoké.) Az a hajlam volna jó,
az öngyilkos. Megtettem volna már*

*„a tettet”. Mely nem tett. És te se kellesz,
ki elolvasod ezt, hallgatsz szavamra,
kérsz tőlem bármit. Már valami ellesz
kapcsolatunk nélkül. Mint a szavanna,*

*a sivatag, a jégsarki mező,
a szar végtelenje, a roncstelep,
mintha egy oroslán torkába majomgenyót töltenek,
fulladjon bele! Mint a féltékenykedő*

*víziló, gazdáját agyon-
tapossa, mert ott pöfögött egy traktoron.
Senki nem rokon! Dögölnék bele,
hogy – előzmények után – ennyire senki se kellene!*

Keszthelyi Rezső

Színidomok

*Az ég íve, ahogy egy kéz intésén
bandukolsz, olyanon, amely nem ad jelt,
hová, mire és miért mutat – vajon
kócsagok lápbolygásba foszló ezüstfehér
tollai, avagy szemek ér-penésze-e
és fénystétek tömegei –
pusztán fogalmaid élnek másképp
a se nem halandót, se nem halhatatlant,
ama gyönyör-közönyt – lehet
holdalak-változás-vonulás, lehet
virágot virágzó virág, az, ami
egy sem, és teremti
folyvást tértelensége pillanatát.*

Körülmény

*Ha értem támadt élet lennék,
meg az, ami éppen csak miegyébb,
a legkevesebb-se-mánia-tökély:
a feltámadást percről percre megváltani,
ahogy eszem megremeg hirtelen illatokra,
és édes sírássá válik anyaga –
holdfelhő, anyácska kedves, a tengeren
szertesztét csupa ibolya, meg hóreszketés –
és holtak, kiknek szőlőszemsokadalma
szikrázik alá az égből szakadatlan –
a legkevesebb-se-mánia-tökély – ha.*

Varga Imre

Ahogy a hullámok

Ahogy a hullámok, évre év,
a fény majd sötétség kitar,
a parton sarjadnak és kidőlnek a fák,
gondolat hőmpölygeti roncsait,
szót a szó, és ami nincs, mert
nem mondható, az üres tér ünnepe, minden
belőle és belévezet,
a tudható – érvénytelen.
Abból mi teljes jelen,
adj róla néma álmodó élő jelet!
A völgy-mélyi homályban
együtt felhők ágak.
Mi ez? Amíg kérdezel,
nem érkezhetsz válasz.

Boldogan kimásít

Hordom hetek óta darabjait
sorai közt nézem ami körülvesz,
átleskelve akár a rácson,
míg leíratlan fogvatart. Szemlélem
újra vízszinteseit. Mikor az üresség
megéled, dobog, susog, zsong telten,
mindenek forrása, minden belőle támad.
De akkor már nem én vagyok,
aki ezt kimondaná; s mert nyilvánvaló,
hordom magamban. Szavak közt megírhatatlan
látszat. Sajgó bádogdoboz zörög
az égi sötét hideg
buckái között.
Kicsoda kiáltja azt, hogy nem vagyok?
S ki szól, hogy nincsen másik?
Arcom semmire vásik,
amilyen fogantatásom előtt.
Egy ujj körbemutat,
szélben az ághegy,
lám, itt minden fényben érik,
a fekete ég, világít;
belőlem boldogan kimásít,
ami körbefog egészen.
A nem érzékelhető elérten,
a szétomló, végső miértben,
amiből – abban élek.
Együtt az ányak, fények.
A mondhatón innent, a létet,
végül azt maradtam. Leírtam kimondatlan.
A kész sorok helyett
a készülő mérhetetlen.

A névtelenség öröme

A máshol is itt van.
Nincsen hová innen.
Ez a sötét csend
otthonod,

*benned most ez lobog,
lűköt, forog, és mintha
szólítana, hogy még, még!
mélyebben van a haza, ez csak
szó-árvány, szélfútt zászlók,
mosolyok, fogadkozások,
idegen még, feltételes állomások,
nézz rájuk és tovább!
A jelek magadba intenek,
itt minden lehet.
Ez a tágas tiszta tér vagy,
ez az arcod, s elhagytad neved.*

Podmaniczky Szilárd

A beteg

(részlet egy kórházi burleszkből)

Valter egyedül fekszik a szobában az ágyán, keze feje alatt, valamit dudorász, közben forgatja szájában a lázmérőt. Egyszer csak karcos roppanás a szájában, eltört a lázmérő. (röhögés) Valter előkapja az ágy alól a kacsát, abba köpködi a lázmérő üvegmorzsáit. (kuncogás)

Eközben belép a szobába Aliz, ide-oda grasszál, ágyazgat, párnát ráz föl stb. (fütty, őrjöngés).

ALIZ: Hogy van a mi kis Valter betegünk? Tán csak nem nyelte mélyre a végbélkúpot? (röhögés)

VALTER: Azt mondja, ez a végbélkúp volt? (röhögés) – és Valter merészen bámulja Alizt.

ALIZ: Nem szeretem, ha így néz!

VALTER: Talán emlékeztetem valamelyik megboldogultjára? (kuncogás)

ALIZ: Valter, maga senkire nem tud emlékeztetni.

VALTER: Sajnálom. Őszintén. De, esetleg, egy tál lecsóra? (röhögés)

ALIZ: Magának máson se jár az esze, csak a szex.

VALTER: Maga mondta. (bizalmasan) De nem hallotta senki, köztünk marad.

Beront Emma mama a maga 120 kilójával. Egy derékszögvonalozó van nála, amivel Aliz ágyazását ellenőrzi.

EMMA MAMA: Mi marad maguk között? (zsivaj)

Aliz szinte vigyázzba vágja magát Emma mama láttán.

VALTER: Azt mondták, itt a falnak is füle van. De hogy magának is!? (röhögés)

EMMA MAMA: Valter fiam, behúzhatja a fülét, farkát!

VALTER: Megmutatja, hogy kell? (röhögés)

ALIZ: A szabvány szerint ágyaztam, párna a huzattal harmincfokos szöveget zár, kispárna csücske a plafontól két méter húsz centi.

Valter fölveszi a kacsát, araszokkal méricskéli. (röhögés)

EMMA MAMA: Paplanhuzat-vastagság?

ALIZ: Egy egész két tized milliméter.

EMMA MAMA: Ápolónő szempillahossza?

ALIZ: Kicsi.

EMMA MAMA: Téves! A lehető legkisebb...

Valter a köldöke és a hónalja távolságát méri araszokban, csiklandozza magát. (röhögés)

EMMA MAMA: A Csúcs kérdések, csúcs válaszok, csúcs fejeknek kezdési időpontja? (röhögés)

ALIZ: (belefagy a szó)

EMMA MAMA: Pedig a macskám háromszor is megnézte az ismétlést. (kuncogás)

VALTER: Nem azt mondta, hogy fél éve elütötte egy autó?! (röhögés) Hosszan fékezett és maga már csak piros csíkot látott az úttesten (röhögés), és aztán szétszórta az úton a májkonzerveket? (röhögés)

ALIZ (súgja): Nem, az a férje volt. (röhögés)

Emma mama egy hatalmas tablettát vesz elő a zsebéből, leteszi Valter éjjeliszekrényére.

EMMA MAMA: Ez a napi adagja. A doktor úr sietett az este, egyben írta föl. (röhögés)

Valter nehezen fölemeli a tablettát, mintha irgalmatlan súlya lenne, nézegeti. (kuncogás)

VALTER: De ezt hogy vegyem be? (kuncogás)

EMMA MAMA: Vízrel, fiam. (röhögés)

ALIZ: Nem lenne egyszerűbb, ha a gyógyszer venné be őt? (röhögés)

EMMA MAMA: Mindannyiunknak egyszerűbb lenne. De akkor a gyógyszer szenvedne migrénben. (kuncogás)

Valter egyik kezében a karórája, méri, mennyi idő alatt esik ki a másik kezéből a nagy gyógyszer.

Aliz Valter és Emma mama közé áll, mint egy műsorközvetítő, takarja Valtert, majd mondókája közben „Jeleplezi”.

ALIZ: Valter megméri a gyógyszer pulzusát. (röhögés)

Valter erősen koncentrálni.

EMMA MAMA: Sokkal különbet láttam az Őld meg magad habshivaccsal! show-ban. (röhögés)

Valter koncentrálni.

EMMA MAMA: Indítsa azt az órát és ejtse már le, szerencsétlen!

VALTER: Nem lehet.

Emma mama elégedetlenül csóválja a fejét.

VALTER: Azt mérem, mennyi ideig nem esik le. (röhögés)

Fót doktor toppan a szobába, de csak cammog, mint egy túlhajszolt lajhár. (fütty, ováció)

FÓT DOKTOR: Megoperáltattam magam szívre, vesére, a szilikonokat is berakattam a fenekembe, és most mégis, valamit elkaptam. (röhögés)

És Fót doktor elkapja a Valter kezéből lehulló hatalmas pirulát, összeesik. Aliz leül egy székre, a körmét reszelgeti egy bögrébe. Emma mama odarohan, de előbb a nagy gyógyszert teszi zsebre.

EMMA MAMA: Megvan a holnapi adagja is, Valter.

És csak aztán segíti föl Fót doktort.

EMMA MAMA: Doktor úr, az Isten szerelmére, ne a betegek előtt haljon meg, kizárják az etikai bizottságból. (röhögés)

VALTER: Csúnyán néz ki, doki!

FÓT DOKTOR: A feleségem is mindig ezt mondta. (röhögés)

EMMA MAMA: Ne is törődjön vele, doktor úr, az a lényeg, hogy a válóperben magának ítélték a házat, a bútorokat meg a garázst. *(kuncogás)*

FÓT DOKTOR: De a kocsit nem! *(röhögés)* Most mivel álljak be a garázsba? *(röhögés)*

Aliz a körmeit nézegeti.

ALIZ: Vegyen egy másik autót, ha-ha-ha, de most pirosat, majd hozzálakoztatok. *(röhögés)*

Emma mama odasegíti egy székhez az orvost, Aliznak veti oda.

EMMA MAMA: Babakocsi nem kéne!?

VALTER: Na, mondja, doki, mi a panasza! *(kuncogás)*

FÓT DOKTOR: Tegnap este uborkát vacsoráztam majonézzel, azóta ráz a hideg. *(nevetés)*

VALTER: Persze, mer' a rizst meg a rántott gombát elhagyta. *(röhögés)* Pedig mondtam magának mindig, itt könyörögtem *(Aliz bólogat)*, hogy ne csak a savanyúságot meg a mártást egye. *(nevetés)*

FÓT DOKTOR: Mit csináljak? Válogató vagyok. *(nevetés)*

EMMA MAMA: De ha egyszer az én főztőmet kóstolná, doktor úr!

VALTER: *(fanyalogva)* Óriási nagy kelbimbókat! *(röhögés)* Ekkora nagy epreket! És aztán jöjjön a fagyaltkehely, ami még csak a jéghegy csúcsa! *(röhögés)*

EMMA MAMA: Mit tud maga erről? Láttam, amikor a konyhást megfenyegette egy rántott szelettel, és képes volt a húslevest borlopóba szívni. Azt hiszi, így készül a beöntés. *(kacaj)*

Megszólal Valter éjjeliszekrényén a telefon, fölveszi.

VALTER: Tessék? Itt a Beteg... Hogy Fót doktor beszorult a liftbe?... kétlem... Ja, vagy a fia?... Akkor nyugodtan játssza végig a partit... Mi?... hogy elnyerte a szerelőtől a szerszámos ládát?... *(röhögés)*

FÓT DOKTOR: Ó, fiam a liftben, szenteltessék meg a... *(kuncogás)*

Emma mama fölkapja a doktort, nyakába akasztja a háromszögvonalzót, tuszkolja kifelé a szobából, szinte röpülnek. Közben Valter röhögcsél a telefonba, puszikat dobál, csiklandja, amit hall.

EMMA MAMA: Alexnek szorulása van..., és mindig a nőgyógyászat és az urológia között. *(röhögés)*

Emma mama és Fót doktor el. Valter leteszi a kagylót, Aliz már a lába ujján rászolyozza a körmét. Hirtelen csönd költözik az egész szobára. Valter áhitattal nézegeti Alizt. Aliz mutatja a bögre tartalmát.

ALIZ: Így keletkezik a porcukor. *(röhögés)*

VALTER: Tudja mit, Aliz?

ALIZ: Ha?

VALTER: Tanítson meg számolni! *(röhögés)*

Aliz elgondolkodik, abbahagyja a reszelést, leteszi a bögrét az éjjeliszekrényre.

ALIZ: Például, hány ág van ebben a szobában?

VALTER: Kilenc. *(röhögés)*

ALIZ: Hogy lenne már kilenc, amikor csak négy! Na, ez a számolás. *(röhögés)*

Hirtelen kicsapódik az ajtó, bejön Sebes, a beteghordó, maga után húz-vonszol egy betegszállító ágyat. Rajta két beteg keresztbe fektetve. Az egyik Simon bácsi, a másik Rudi. Mindkettőnek égnek áll a haja, az öregnek az ősz tincsei, a fiatal Rudinak meg ez a frizurája, kefefrizura. A betegszállító ágy alsó tartókáján egy nagy karburátor.

Sebes megáll az ágygal, kulcsot vesz elő és kinyitja az egyik szekrényt, pakolászik benne, helyet csinál, hogy betegye a karburátort.

VALTER: Melyikből vették ki? *(röhögés)*

SEBES: A kettős műtőben az a nagy lókolbász alkatú férfi az altatás előtt a sebészre hagyta a „Roverje” lökhárítóját, az altatóorvosra a kuplungtárcsát, a nővérkére a pesszáriumgyűjteményét, nekem csak a karburátor jutott. *(röhögés)*

ALIZ: És ha sikerül a műtét? *(kuncogás)*

SEBES: Kizárt! *(röhögés)* Tegnap kettőig söröztem a sebésszel. *(röhögés)* Úgy vittem haza. Letakartam a fejét a kabátjával, hogy a felesége beengedje. *(röhögés)* De Alizka, nem magát várják a 202-esben, úgy nyomja a beteg a csengőt, hogy görcsöt kapott a keze. *(nevetés)*

ALIZ: És rángatózik?

SEBES: Amíg le nem esett az ágyról, rángatózott. *(röhögés)*

Sebes berakja a karburátort a szekrénybe. Aliz az ajtóhoz tipeg, visszanéz Valterre. Valter a betegszállító ágyra mutat. Aliz el.

VALTER: Ugye, ez nem az ebéd? *(nevetés)*

SEBES: *(mutatja)* Első fogás, második fogás. Fölszeljem? *(kacaj)*

VALTER: Ki nem állhatom a vagdaltat! *(röhögés)*

SEBES: De a kanalat ne hagyja benne! *(röhögés)*

Sebes egyenként vállra kapja a két pasit, és az ágyakba fekteti őket. Lassan eszmélnek.

VALTER: Hé-hé-hé! Mit csinál, Sebes! Ez az én szobám. Azt ígérte a Fót doktor, ha eljátszom a fiának a bronhitiszt, a vízfejet meg lúdtalpat három felvonásban *(röhögés)*, akkor nem rak be hozzám senkit.

SEBES: Látja, Valter, ez a színházkritika. *(röhögés)*

SIMON BÁCSI: *(ébredszik)* Hol vagyok? Ez már a mennyország? Nincsenek valami sokan. *(röhögés)*

SEBES: Nem, tata, sokkal rosszabb.

SIMON BÁCSI: *(vacog, dörzsölgeti magát)* Azt hittem, a pokolban melegebb van. Tegyen pár bűnözőt a tűzre, fiam! *(röhögés)*

SEBES: Annál is rosszabb, Simon bácsi. Életben van. *(kacaj)*

VALTER: Nyugodjon meg, öregem, itt nem sokáig húzza! *(nevetés)*

SIMON BÁCSI: Én márpedig mindenre elszántam magam. Elégettem az összes parkolócédulát meg az összes vásárlási bónuszt. *(röhögés)*

SEBES: Az autóját is fölgyújtotta? *(röhögés)*

SIMON BÁCSI: Milyen autót?

SEBES: Ami a parkolócédulákhoz tartozik.

SIMON BÁCSI: Nem, autóra már nem maradt pénzem, nagyon drágák ezek a parkolócédulák. *(röhögés)*

Rudi is ébredszik, első dolga, hogy a haját megvizsgálja, egészben van-e a frizurája. Sebes kivesz egy szerkentyűt a szekrényből, szerelgeti egy csavarhúzóval.

VALTER: *(Rudira mondja Sebesnek)* Mi van itt, Sebes, úgy tudtam, a vécekefék javítása a szervizre tartozik. *(röhögés)*

SIMON BÁCSI: *(szétnéz)* Ez nagyon előkelő hely lehet, ha itt még véce is van. *(röhögés)*

SEBES: Nyugodjon meg, Valter úr, észre sem fogja venni, hogy itt van.

VALTER: Végül is, ha nincs szaga... *(röhögés)*

RUDI: *(ő is szemlélődik)* Hogy kerültem ebbe a kavicsbányába? *(röhögés)* Nekem azt mondták, csak töltsen ki az űrlapot, aztán itt nyugodtan készülhetek a felvételre. *(kacaj)*

SEBES: Szóval, kavicsbánya? Melyik altatót adták be?

RUDI: *(nyögve)* Nem láttam semmit, a nővérke a hátam mögé állt, azt mondta, toljam le a gatyámat, aztán már nem emlékszem semmire. *(kacaj)*

SIMON BÁCSI: Sok bajod lesz még az életben, fiacskám, ha mindig elájulsz, amikor azt mondják, hogy told le a gatyád. *(röhögés)*

SEBES: Itt mindenkit elaltatnak, hogy ne essen traumába, amikor a civil életből átkerül a kórházi életbe. *(kuncogás)*

VALTER: Téged is elaltattak?

SEBES: Próbáltak. De hoztam magammal egy nagy termoszt, egy injekció, egy kávé, egy injekció, egy kávé. *(röhögés)*

RUDI: Pfuji, biztos cukor nélkül. *(röhögés)*

SIMON BÁCSI: *(a feje fölé nézeget a trófeákra)* Ezeket itt lötték a klinikán? *(röhögés)*

SEBES: Nem, ez régen állatkórház volt. *(röhögés)*

VALTER: Az a kettő ott az enyém, én löttem, kétcsövűvel. *(kuncogás)*

SIMON BÁCSI: Jól etalálta őket, semmi hús nem maradt rajtuk. *(röhögés)* Engem nem akar fejbe löni? *(röhögés)*

VALTER: Ha aláír egy papírt, hogy üzemi baleset volt... *(hörgő röhögés)*

SIMON BÁCSI: Már nem tudok írni, fiam, a kezeimből elköltözött az erő, beleköltözött a kávéfőzőmbé, azóta csupa zacc az egész konyha. *(röhögés)*

Rudi fölkel, menne kifelé, de Sebes fölugrik, bedobja a szerszámokat a szekrénybe, rögbisen ráveti magát Rudira, és leteperi az ágy mellett.

SEBES: Állj, nem mehet sehova!

RUDI: Csak a táskámat akarom, a tankönyveket.

SEBES: Még az kéne, hogy végigfertőzzél mindenkit. *(kuncogás)*

VALTER: *(az arcához kap)* Úristen, könyvek! *(röhögés)*

SEBES: Először fertőtleníteni kell őket.

(képváltás)

Egy oldaltöltős mosógép áll Rudi ágya mellett, mossa a táskát meg a könyveket.

SEBES: *(az órájára néz)* Öt perc múlva lejár a program.

Fót doktor fia, Alex lép a szobába (fütty), teljesen elgyötörve szédeleg, mintha részeg lenne, ágytól ágyig imbolyog, köpenye szétszakadva, most szabadult a liftből, a haja égnek áll.

SIMON BÁCSI: Rudi, a testvéred?

De Rudi csak elképedve nézi a mosógépben forgó-örvénylő tankönyveit és a táskáját.

VALTER: A doktor úr fia, most készül a hivatásra. *(röhögés)*

Alex megáll Valter ágyával szemben, megkapaszkodik a végében.

ALEX: Azt mondta a pszichiáter: „Olyan mélyen nézzen a szemembe, mintha egy liftaknába nézne.” És akkor belezuhantam... *(röhögés)*

Alex összeesik, Sebes a lábánál fogva kihúzza a szobából.

SEBES: Azt mondta a doktor, ha megtalálom a fiát, azonnal vigyem hozzá, ne húzzam az időt. *(röhögés)*

Alex és Sebes el.

(képváltás)

Rudi ül az ágyában, a takaróra fektetve a táskája, a szétázott könyvek, eszelősen bámulja.

RUDI: Hogy fogok így fölkészülni a felvételre?

SIMON BÁCSI: Ne foglalkozz vele fiam, előbb-utóbb úgyis meghalsz. *(röhögés)*

RUDI: De előtte még van két írásbelim meg három szóbeli. *(kuncogás)*

VALTER: Hallgass az öregebbre! Halasztani kell! Ne izgulj, majd ha meghaltál, lesz időd mindenre. *(röhögés)*

SIMON BÁCSI: Majd én is csak ezután kezdek csajozni. *(röhögés)*

Aliz nővér lép be (fütty, ováció), egy nagy állványos szerkezetet tol be, rajta mindenféle műszer, plusz egy pókerautomata, Simon bácsi mellé állítja.

Rudi a salátává ment könyveivel foglalkozik.

VALTER *(Aliznak)*: Az öreg jobban örült volna egy elektromos kemencének. *(röhögés)*

ALIZ *(Simon bácsinak)*: Na, papa, akkor melyiket kapcsoljuk magára? Az életmentő készüléket vagy a pókerautomatát? *(kacaj)*

SIMON BÁCSI: Nem tudom. Mi az az életmentő készülék? *(röhögés)*

RUDI *(dühöng magában, egy víztől csepegő kazettát nézeget)* Még hogy erre majd jól tudok tanulni! *(pofákat vág)* „Vidd be, fiam, magaddal a vízi zenét, a nővérednek is ezt tanácsolta a tornatanár, hogy ezzel átmegy az érettségien.” *(kuncogás)*

SIMON BÁCSI: Mindegy, kedveském. Kecskére káposztát, vagy farkasra kecskét, vagy káposztás tésztát, énnekem már úgyis löttek. Igaz, Valter?

ALIZ: Csak nem? Simon bácsival is aláíratott egy papírt? *(röhögés)*

VALTER: Nem tud írni, és csupa zacc a konyhája. *(nevetés)*

Rudi megtalálja a kacsát, nézegeti.

RUDI: Nővérke, legyen szíves!

ALIZ: Most nem érek rá. *(Simon bácsi felé)* Ha a kecskét berakjuk a csónakba, a káposztát rákötjük a farkas hátára, a csónakot pedig elsüllyesztjük... Nem tudom én ezt, Simon bácsi, majd ha a doktor úr levizitel.

Aliz a műszereket állítgatja.

RUDI *(finnyásan)*: Itt szokott vizitelni a doktor úr? Nincs vécé? *(röhögés)*

VALTER: A nagyvizit a legveszélyesebb, olyankor itt vizitel az összes orvos.

RUDI: Pfuji! És ez mi? *(nézegeti a kacsát)* Majd azt képzelik, hogy ilyen rövid nyelű ütővel fogok itt golfozni!? *(röhögés)*

Ekkor kicsapódik az ajtó, Bondné rohan be a partvisra tekert nedves ronggyal, végigmegy a szobán, de úgy, hogy a szimulált párbeszédváltásnál mindig fordul a felmosóronggyal, majd eltűnik az ajtó mögött.

BONDNÉ: *(női hangon)* Ó, édesem, szeretlek. *(férfi hangon)* Mondd, mondd még egyszer. *(röhögés)* *(női hangon)* Nem tudom, leharapta a nyelvemet egy gyík. *(röhögés)* *(férfi hangon)* Akkor majd újra kinő. *(kuncogás)* *(női hangon)* Csak a testemen keresztül. *(derülés)* *(férfi hangon)* Szállj, csak szállj, madár, te őshüllő! *(röhögés)* *(női hangon)* A tiéd minden porcikám *(kuncogás)* *(férfi hangon)* És hamm, bekapta a jegesmedve. *(röhögés)*

Bondné el.

SIMON BÁCSI: De rég voltam moziban, már nem is emlékszem rá.

RUDI: Akkor honnan veszi, hogy régen volt? *(röhögés)*

Valter fölemeli a telefonkagylót, tárcsáz. Az üres ágy melletti csöng ki. Aliz odaszalad, fölkapja.

SIMON BÁCSI: Biztos a fiúja, a nők akkor szaladnak, ha a fiújuk hívását várják, vagy akkor, ha sok dinnyét ettek. *(röhögés)*

ALIZ: Tessék, Aliz nővér!

VALTER *(elváltoztatott mély hangon)*: Szia, édesem, én vagyok az, a te kéményseprőd. *(röhögés)*

ALIZ: Itt Hófehérke! *(kuncogás)*

VALTER: Ma este tízkor, a parkban, a szokott helyen, ahol nincs világítás. *(moraj)*

ALIZ: És megint olyan koszosan jössz? *(nevetés)*

VALTER: Ne haragudj, édesem, huszonnégyórás szolgálatban vagyok, bármikor hívhatnak, és akkor söprés. *(röhögés)* Már így is feltűnt, hogy sokszor eltűnök; nincs akkora kémény, amivel kimagyarázhatnám magam. *(röhögés)*

ALIZ: És mikor láthatlak már egyszer nappal, és szappannal a kezeden? *(nevetés)*

VALTER: Ne aggódj, édesem, hamarosan megkapom a húszkéményes gyárat, azon annyi kémény van, hogy halálra keresem magam, és akkor elmegyünk innen, mint a huzat. *(kuncogás)*

ALIZ: Mindig ezt mondd! Soha nem mondd azt, hogy *(mély hangon)* ne foglalkozz vele, úgymint átverlek. *(nevetés)*

VALTER: Most nézz a szemembe! Tudnék én neked hazudni?

ALIZ *(majdnem Valter felé fordul)*: Így nem.

SIMON BÁCSI *(a csíkos pizsamáját vizsgálja)*: Biztos, hogy ez az én vonalkódom? *(röhögés)*

(képváltás)

Sötét szoba, mindenki alszik, Valter felkel, a szekrényéhez megy, egy lezárt dobozból kivesszi a kéményseprő egyenruhát, beöltözik, vállára akasztja a seprőt, egy kis téglából bekormozza az arcát, a tükörben megvizsgálja, bekap egy rágógumit, és kimegy a szobából. Simon bácsi álmában megszólal a sötétben.

SIMON BÁCSI: Bocsanat, szabad ez a hely?... Így sokkal kényelmesebb... Ne haragudjon, kilyukasztaná a jegyemet?... *(óriási pisztolydörrenés)* Köszönöm. *(röhögés)*

Ladik Katalin

Csigaház

*Minden úrt beszippantott,
többé semmi sem jöhet ki belőle.
Kéjvágya sziklába süllyedt,
ahová arca is alámerült.*

*Spirálisan átölelekezik,
így várja az álmodást.*

*Fényhúr pattan szempilláján.
Álmában téridő-tölcséerként
táncol örömtelenül,
önmagát örökké újra megszüülő
hangmozdulat.*

Teknős

*Sebzett szeretet kapuja, szömyeteg!
Nélküled az árapály ereje
ott fény, itt félelem.
A hullám szívó erejétől vagyok
feneketlen és emléktelen.*

*Voltál te is az alagútban,
ahol a sziklából fény fakad,
mintha az élők belsejében lenne,
mégis kívül van mindenben?*

*A szeretet lélegző tér:
a tudat részekre bontó
képességével együtt létezik.*

Ebihal

*Megint virágzom.
A húst, amibe öltözöm,
most varja a holdpikkelyes kút.*

*Megint ugyanaz a fájó, gerinces lét,
vízbefűlt fény, örömtelen kabátban:
Indra gyöngyhálójában kuruttyoló létörvény.*

Vörös István

Micsoda rend

*Mért félek az erdőn?
Állítólag már volt olyan,
aki az erdei úton magával
találkozott szembe. Hajlott
hátú remete jött, fölemelte
tekintetét, ismerd meg önmagad,
mondta, de sokáig nem ismert
rá. Te még mindig
itt vagy? Feléje suhintott
botjával és mindketten futásnak
eredtek.*

*Állítólag már volt olyan,
aki az erdei úton magával
a tökéletesen mással találkozott.
Épp annyi idős volt, mint ő.
A haja, a szakálla, a szemüvege
azonos. A szíve jobb oldalon
található. A mája balra. Micsoda
rend.*

*Mért félek az erdőn? A vadászlesben
szarvas ül. Távcsöves puskán
át követi utam. A felszálló
légáramban kitárt szárnyal
keringenek a barátaim. Árpád
héja, István sólyom, János
holló. És Zoltán és Tibor
és Krisztián és Gábor. És mind
a többi madárfajta. És Zsófi
és Laci és Vera és Judit. Galambok,
fecskék, rigók. Minek soroljam?
Órok jöttek értük. Égi
börtönőrök, fekete angyalok
szájkosárban. Mért félek
az erdőn? Hogy olyasmit
is elveszthetek, ami nem is
az enyém.*

Nyugalom az erdőn

*A vadászlesben egy őz. Neve
Ágnes. Távcsövön figyel
a gidákat. Az ember, ha
meglátja őket, riadtan menekül.
Lihegve a völgybe ér, bámulja
az elszáguldó vonatokat.
Az expresszen tevé utazik és zebra.*

*A gyors zsúfolva macskával,
vaddisznóval. A személyvonaton
kacsa- és tyúknép csipeget
a táskájából kukoricát. Az ember
átkel a töltésen. Guggolva iszik
a Dunából. Egy arra sodródó*

*uszedékfa lerántja az olajos
mélybe. Az ember megfog egy pontyot.
Nézi benne magát. Csupa buborék*

*az élete, látja. A vadászlesben
két őz ül. Távcső nélkül figyelik*

*a piros tölgycsírákat. A fák
lombját átfesti a lenyugvó
nap barnája. A horizonton
madár csapat. Nem távolodnak*

*és nem közelednek. A vadász-
lesben négyen ülünk. Ágnes,
Mihály, Karolina meg István.*

A megvalósulás fokai

A filozófus az erdőben bolyong.

*Látja, hogy nincs teste, és tudja, hogy az
nem jó. A túlvilágon nincs más, csak személy –*

*a megvalósulás különböző fokain. Itt meg
sziklás föld, árvalányhaj, tintagomba,
gyanúsán mozgó galagonyabokrok.*

*Most a szörmék megtámadják
a szót. Mintha egy haragos borz
töme-zúzna az erdőn. Mintha egy mókus
elhordana minden termést a másvilágra.*

*Mintha egy kánya keringene, aztán
fölkapná a hegyet a levegőbe.
Lent alagút alagút után nyílna,*

*míg egymásba nem omlának.
Sínen érkezne meg a kék szín.*

Pislogna egy tengerszem.

Gion Nándor

Aranyat talált

VI.

A vasútállomások várótermei éjszakánként, különösen hideg éjszakákon a világ leglehangolóbb helyiségei, mert általában gyűrött ruhájú és gyűrött arcú fáradt és álmos emberek jönnek itt össze, ezt régóta tudjuk, valamiféle rosszkedvű bűdösség van a levegőben, bár nagyrítkán élénk és érdekes emberek is előfordulhatnak, ez történt azon az éjjelen is, amikor az újvidéki állomáson várakoztam a vonatomra és mellém ült egy mokány kinézetű zömök, bajuszos ember, aki, amint ezt később elmondta, a gunarasi tanyavilágból jött valamilyen ügyet intézni, és Majoros Péternek hívták. Én meglehetősen kábán és álmosan unatkoztam a gyűrött emberek között, kicsit talán magam is bűzlöttem, mert hosszú nap állt mögöttem, de még ilyen bágyadt állapotban is azonnal gyanút fogtam, hogy az élénk mokány férfi nem véletlenül ült a padomra. Túl hamar, és túl gyorsan kezdett beszélni, és mindjárt magyarul, mintha tudná, hogy ki vagyok. Közölte, hogy honnan jött, és hogy hová megy vissza, a nevét is megmondta, azután Gunarasról és tájékaról beszélt, én megemlítettem, hogy régi pásztor őseim arról a vidékről származtak, ettől még bőbeszédűbb lett, Gunarast gorombán leszólta, főleg a gunarasi magyar legényeket, akiknek szerinte nincs tartásuk, ami abból látszik, hogy amikor az ottani színmagyar környékbe beékeltek egy kis telepes falut likai vagy krajnai jöttment szerbekkel, azok nyomban pöffeszkedni kezdtek, szombat esteken bevonultak Gunarasra, duhajkodtak és símogatták a helybéli magyar lányokat, akik ostoba vihogással fogadták a közeledést, a férfiak pedig meghunyászkodva eltűrik a gyalázatot, ezek után a tanyasi fiúknak kellett elmenni a faluba, ők aztán igen rövid idő alatt kitakarították a nagymellényű juvevényeket. Az ilyesféle rendcsináláshoz valójában egyetlen vezérlő egyéniség is elegendő, aki veszi a merészséget, hogy belecsapjon a nagypofájúak képébe. Majoros Péter mintha azt sejtette volna, hogy ő ilyen vezéregyéniség.

Beszéde nagyon emlékeztetett Tölgyesi Mihály hencgeéseire, de hát szükség esetén a hangos ugatározás mellett Tölgyesi Miska is tudott ütni, Majoros Péter tolakodó dicsekvésében is lehetett valami igazság. Csakhamar bebizonyosodott, hogy ez így van.

A váróteremben ugyanis meglepő céltudatossággal és megjátszott részegséggel bejött egy napbarnított bőrű, rosszarjú, hosszú vékony fiú. Talán húsz éves lehetett, vagy talán még annyi sem, barna bőrtáska volt a kezében. Végignézett a fáradt, bóbiskoló embereken és teljesen értelmetlenül ordítani kezdett.

– Soha sem fogom megszokni a sápatag embereket! Nem lehet szeretni őket! A havas fehér földeket sem! Itt minden betegségre szaglik. A fehér arcú emberek meg a fehér földek!... Bezzeg nálunk Dalmáciában, Dubrovnikban...! Ott szépek az emberek, a házak és a tenger. Nézzétek meg egyszer, hogy elszégyeljétek magatokat.

A bágyadtan várakozó emberek felriadtak, de senki sem szólt semmit, az önérzetes dalmata pedig folytatta a lármázást.

– A világ leggyönyörűbb helyén nőttem fel! Most meg itt vagyok ezen a pocsék vidéken! Miért kellett nekem idejönni...?!

– Jó kérdés – mondta Majoros Péter. – Tényleg, miért kellett idejönnöd?

A barnabőrű legény egy pillanatra elhallgatott, majd még hangosabban azt kiáltotta:

– Mert hívtak! Kellenek ide a napbarnított, egészséges emberek...!

– Én nem hívtalak – mondta Majoros Péter. – Ezek a sápatag emberek sem hívtak. És itt nem szeretjük az ordítózást.

Majoros Péter ahhoz képest, hogy a gunarasi tanyavilágból, színmagyar környezetből jött egészen folyékonyan beszélt szerbül, és valamelyest lecsillapította a hetvenkedő fiatalembert, aki földre tette bőrtáskáját, hozzánk jött, és kicsit halkabban megkérdezte:

– Ki az, aki kifogásolja, hogy nekem ezen a pocsék vidéken hiányzik a tenger?

– Én vagyok az – mondta Majoros Péter. – Sőt az a véleményem, hogy neked nem csak a tenger hiányzik. Hanem egy alapos verés is.

A napbarnított egészséges fiú ökölbe szorította a kezét és ütött volna, de Majoros Péter megragadta a csuklóját és nagyot csavart rajta. Reccsenés hallatszott, mint amikor eltörik egy akácfa száraz ága, a harcias fiatalember összegörnyedt, és most már artikulatlanul, de okkal ordított fájdalomában. Majoros Péter felpattant, egyik kezével torkon ragadta, az ajtóhoz vonszolta, és kilökte a fehér hóba. Az üvöltés távolabbról még hallatszott egy ideig.

Majoros Péter egy pénztárcával jött vissza, megint leült mellém, a pénztárcából igazolványt és valamennyi pénzt vett elő.

– Tényleg dalmata származék lehet ez a büszke legény – mondta az igazolványt lapozgatva. – Mate Kukocsnak hívják, és kinézetéhez képest túl sok pénzt hord magánál a késő éjszakai órákban.

Ekkor már biztosan tudtam, hogy Majoros Péter nem egészen az, aminek mondja magát.

– Hogy került hozzá a pénztárca? – kérdeztem.

– Kivettem a napbarnított fiú belső zsebéből dulakodás közben. Sokáig nem fogja észrevenni, mert fáj a karja. Ha pedig észreveszi, talán okul belőle. Esetleg változtat a modorán.

– Ezt az ügyességet a gunarasi tanyák között tanultad meg?

– Néha ellátogatok népesebb településekre ügyeket intézni – mondta Majoros Péter.

Zsebre vágta a pénztárcát, majd lábbal magához húzta a földön felejtett bőrtáskát, kinyitotta. Alsóneműk, zoknik, csikos pulóverek voltak benne, és egy már megbontott dugós üveg. Beleszagolt, és megállapította:

– Dalmáciai szőlőpálinka. Megkóstoljuk?

Vállat vontam.

– Ma este folyton üvegből iszom.

Majoros Péter ivott az üvegből, azután én is ittam. A pálinka nem volt túlzottan erős. Odakintről már nem hallatszott üvöltözés.

Bejött két rendőr a váróterembe, igazoltatták Majoros Pétert, talán az volt a szándékuk, hogy elvezetik, de a felébredt várakozó utasok védelmükbe vették, egymás szavába vágva mondogatták, hogy a mokány tanyasi ember valamennyiüket megvédelmezte, valamennyiük érdekében hajított ki egy randalírozó nyikhajt. A rendőrök elmentek, elvitték a bőrtáskát az alsóneműkkel, a pénztárca és az üveg Majoros Péternél maradt.

Ittunk még a pálinkából, azután beállt a vonatunk, felkapaszkodtunk rá és innentől elváltunk, mert megjelent Milutin Karics ellenőr és engem elvezetett a vasutasok fülkéjébe. Ott Vladan Drenovakovics terpeszkedett, és ahhoz képest, hogy már jócskán elmúlt éjfél,

egészen ébernek látszott.

– Lármázásba keveredett – mondta rosszállóan. – Nem szeretem, ha felfigyelnek ránk.

Álmos és bosszús voltam, majdnem gorombán válaszoltam.

– Egy tanyasi legény kihajította az ordibáló dalmatát a hideg éjszakába. Mindenféle jöttmentek kóvályognak erre felé, nem árt, ha valaki helyreutasítja őket.

– Mate az én emberem. Az a tanyasi vadállat eltörte a karját.

– Gipszeljék be. Fiatal még, gyorsan összeforrnak a csontjai. És utasítsa, hogy a jövőben ne ordibáljon álmos emberek között.

– Zárjuk le az ügyet – javasolta Vladan Drenovakovics. – Mi ketten szót érthetünk a hadonászó izgágák között.

Még mindig bosszús voltam, és kissé ráuntam az utazásokra és a koszos vonatokra.

– Mire való ez a bohóckodás? – kérdeztem. – Vacogunk itt egy hideg és bűdös vonatfülkében, mintha csak véletlenül találkoznánk, holott megbeszélhetnénk mindent egy kellemes, meleg szobában. Akár az én házamban is. Akár citeraszó mellett, bár a hazafias szöveget nem kedvelem.

Vladan Drenovakovics fázósan összehúzta magát, végiggondolta, hogy mit mondjon, azután igen ellenséges és fenyegető beszédbe fogott.

– Ajánlom, hogy nagyon figyeljen rám. Mate Kukocs karját begipszeljük és meggyógyítjuk. Én megvédem és ápolom az embereimet. Bizonyos határig. A túlzott egyéni kezdeményezéseket nem szeretem. Ez természetesen magára is vonatkozik. És hogy miért bohóckodunk? Jobb, ha a szenttamási ismerősei nem látnak együtt bennünket. Az óvatosság a szakmánkkal jár. Ezt talán már mondtam egyszer. Ajánlom, hogy ehhez tartsa magát.

– Ne ijesztgessen – mondtam én is ellenségesen. – Úgysem ijedek meg. És ne küldözgessen a nyakamra rókabőrös tahókat.

Vladan Drenovakovics megennyhült valamelyest, mintha elröstellte volna magát.

– Elek szolgálatkész beszari óbecsei magyar ember. Hallgat a jó szóra. Amióta két bátyja a Tiszába fulladt.

– Maguk lötték őket bele a Tiszába?

– Meghaltak szegények – mondta közönyösen Vladan Drenovakovics. – Elek viszont okult a történelemből, örül a rókabőr sapkának, és megteszi, amit tennie kell. Kicsit még ügyetlen, hiszen maga is egyből kifigyelte.

– Sok fokhagymát eszik.

– Majd figyelmeztetem étkezési hibájára.

– Hanyagoljuk Szolgálatkész Eleket – mondtam álmosan. – Árulja el inkább, hogy miért fagyoskodik velem ezen a koszos vonaton.

Vladan Drenovakovics összehajtogatott papírlapot vett elő a zsebéből, szétbogozta és elém terítette. A papíron nevek és címek voltak. Szenttamási, verbászi, óbecsei, szabadkai, újvidéki és becskereki címek, összesen 18 névvel.

– Ők lennének az ügynökeink? – kérdeztem csalódottan.

– Abszolút megbízható ügynökök – mondta Vladan Drenovakovics.

– A szenttamásiakat személyesen ismerem. Balfaszok.

– Megbízhatóak. Tölgyesi Miska azonnal szállíthatja a listát gazdáinak.

– Egy ócska papírlapot?

Vladan Drenovakovics most vaskosabb köteg jegyzéket vett elő.

– Itt vannak a referenciák. Mindenkiről le van írva, hogy miért utálja Jugoszláviát és hogy imádja Magyarországot és főleg a Szovjetuniót. Az elvtársak hinni fognak Tölgyesi Miskának.

Átlapoztam a jegyzéket, elraktam a papírokat, és továbbra is csalódott maradtam.

– Tölgyesi Miskának talán hinni fognak, nekem azonban mindez csak ócska papírhalmaz.

– Milutinól már megkapta a pénzt a költségeire.

– Azért a pénzért külön megdolgoztam. Számomra a kártyázás tiszta és szent dolog, nem keverem piszkos ügyekbe. Még akkor sem, ha csalok játék közben.

Vladan Drenovakovics igyekezett keserves arcot vágni, de az volt az érzésem, hogy csöndesen mulat a tiltakozásomon. Elővett néhány bankjegyet a belső zsebéből, és egy pakli kártyát a télikabátja külső zsebéből.

– Adjuk meg a módját – mondta. – Megtérítjük a költségeit, de hivatásomnál fogva érdekel, hogy miként fosztja ki a balekokat. Játsszon velem.

– Túlságosan elbambultam ezen az éjszakán – szabadkoztam. – Fehér Jóskánál üvegből konyakoztam, a váróteremben meg dalmát szőlőpálinkát ittam ugyancsak üvegből.

– Rázza fel magát! Nem saját zsebből fizetek.

Az ajtó előtt Majoros Péter ment el a folyosón, felém hunyorított, én meg a kártyacsomagra néztem, ugyanazok a kártyák voltak, amelyekkel Milutinál játszottam. Felülről ismertem valamennyi lapot.

– Egyszer megfogadtam valakinek, hogy soha nem fogok pénzért kártyázni. De ha rákényszerítenek... Osszon kétszer, azután adja ide a pénzt és hagyjon aludni Verbászig.

– Én osszak? – csodálkozott Vladan Drenovakovics.

– Persze.

Osztott kétszer, a lapokat akár meg sem kellett volna fordítanom, de a rend kedvéért alájuk néztem, és simán nyertem kétszer egymás után. Vladan Drenovakovics átadta a pénzt.

– Dinárok és forintok – mondta. – Mindkettőre szüksége lesz. Legközelebb Budapestre kell utaznia.

– Mikor?

– A tél folyamán. Felőlem már holnap is indulhat.

– Előbb Tölgyesi Miskát küldöm el. Azután december 26-án megünneplem a névnapomat. Mindjárt karácsony után. Ilyenkor sok ember jön el hozzám és jól érezzük magunkat. De ezt ne vegye meghívásnak.

– Én majd valahol másutt ünnepelek. Az új esztendő elején is elutazhat. A január szép hónap. Azoknak, akik szeretik a havas napokat.

– Szeretem a havas, téli napokat.

– Vannak embereink, akik biztosan átvezetik a határon.

– Ez gyanút keltene odaát – mondtam. – A határátlépést majd megoldom önerőből.

Majoros Péter ismét elment a fülke ajtaja előtt, most nem hunyorított, Vladan Drenovakovics pedig elismerő hangra váltott.

– Maga gyorsan beletanul a szakmába – mondta. – Szeretek ilyen emberekkel dolgozni. Persze az ilyen emberek veszélyesek is lehetnek, és én nem szeretek kockáztatni.

– Egyszer már megkértem, hogy ne ijesztgessen. Meg aztán tényleg elbambultam ezen az éjszakán. Jöjjön már elő a kívánalmaival,

és azután hagyjon végre aludni. Verbász előtt ébresszen fel.

Vladan Drenovakovics hosszasan fontolgatta mondandóját, azután nagyon pontos utasításokat adott.

– Verbászon elválnék. Én autóval megyek Szenttamásra, maga vonattal. Tölgyesi Miskának átadja az ügynökök listáját, és útnak indítja. Azután maga is elindul. Budapesten két emberünket keressen meg. Szenttamásiak. Az egyiket Robotka Illésnek hívják, a Szamuely utca 8-as szám alatt lakik, a másikat Ricza Pálnak hívják és a Majakovszkij utca 65-ben lakik.

– Mindkettőt jól ismerem – mondtam. – Az egyik lecsúszott tuki szobafestő, a másik ügyetlen begluki pálinkafőző volt. Ilyen emberekkel dolgoznak?

– Jegyezze meg a címüket és beszéljen velük. Ezek a nevek és címek nincsenek papírra írva.

– Mindent megjegyeztem. Egyáltalán nem örvendek az ilyen találkozásoknak. Lecsúszott emberekkel nem érdemes társalogni.

– A megítélés nem a maga dolga. Ezt bízva ránk.

– Egyéb utasítás?

Vladan Drenovakovics ismét fenyegető modorra váltott.

– A kártyatrükkjeit nem tudtam kifigyelni ilyen rövid játszmában. A visszaúton azonban ne ilyen megrajzolt papírokat hozzon, mint amilyeneket mi küldünk Tölgyesi Miskával. Azokat kifigyelem, és akkor nagyon rosszul járhat.

Lehunytam a szememet, tényleg nagyon álmos voltam, és álmos hangon kérdeztem:

– Nem lehetne kicsit visszafogni ezt az ószláv felfuvalkodást? Lehet, hogy van némi alapja a gögösségnek, de hosszú távon üres és fárasztó. Én pedig most nagyon fáradt vagyok.

– Aludjon – mondta némi csüggedéssel Vladan Drenovakovics. – Verbász előtt majd felébresztem.

A verbászi állomáson több mint két órát vártam a csatlakozásra, azután Szenttamáson jóformán az egész napot átaludtam a meleg kemence padkáján, estig kipihentem magam, mire a szomszédok átjöttek, egészen felélénkültem, mindenkivel barátságosan beszélgettem és jókedvűen játszottam a citerán, és mintha megrendelésre jött volna, beállított Tölgyesi Mihály is, jeleztem neki, hogy maradjon nálunk utolsónak az esti éneklés után, ott maradt, megvárta, amíg hazamennek a szomszédok, majd Rézi is kiment a konyhába mosogatni, akkor átadtam neki az ügynökök névsorát.

Nézte a papírt és elsötétedett az arca. Átadtam neki a referenciákat, de ettől sem lett derűsebb.

– Ilyen nevekké menjek Budapestre? – kérdezte kétségbeesetten. – Egyetlen komoly ember van közöttük, Mudrinszki Ozren, de órára ordít a titoizmus.

– Ügyesen leplezi magát – mondtam, bár kénytelen voltam igazat adni Tölgyesi Mihálynak. – A többi szenttamási kém nekem sem tetszik, kivétel nélkül tökbuták, a más vidékről származók azonban bizalmat kelthetnek. Lebukott jogászok, sebesült partizánok, csalódott munkáskáderek... Jó dumával eladhatod őket Püspöki elvtársnak. Azt viszont nyomatékosan kösd a lelkére, hogy ezekkel a megbízható ügynökökkel csak rajtam keresztül értekezhet. Különben lebukunk, és az nem tenne jót a szovjet birodalomnak.

Tölgyesi Mihály elvigyorodott.

– Mikor utazhatom el a megbízható listával?

– Felőlem akár holnap is. A névnapomra ne maradj itt, mert nem tudsz énekelni.

– Holnap még nem utazom, de üzenek Margith Gábornak.

– Követni fognak. Esetleg fokhagyma bűzös emberek.

Tölgyesi Mihály egyre szélesebben vigyorgott.

– Ezek az első találkozási helyünket ismerik. Csakhogy van még kettő. És én ezúttal a másodikra megyek.

– Én pedig a harmadikra. Mondd meg Margith Gábornak!

Tölgyesi Mihálynak egyszerre nagyon elment a mosolygós kedve. Rám meredt.

– Mikor?

Örültem, hogy valamelyest belerondítottam a nagymellűségébe. Körülményesen kezdtem magyarázkodni.

– December 26-án megünneplem a névnapomat. Reggeltől éjfélig énekelni fogunk. Február 1-jén megünneplem első unokám születésnapját. Kissé ványadt kölyök, de szép domború homloka van, lehet belőle valaki... Február 2-án, Gyertyaszentelő napján találkozni Margith Gáborral a harmadik helyen. Ha megmondod, hogy az hol van. Ott leszek.

– Minek?

– Ellátogatok hozzád Budapestre. Azt mondtad, szép nagy lakást kaptál. Elférek benne néhány hétig.

Tölgyesi Mihály bizonytalankodott, nem tudta, hogy örüljön-e vagy búslakodjon. Végül azt kérdezte:

– Melyikünk a főnök? Ebben az egész... szélhámoskodásban?

– Én!

Tölgyesi Mihály rövid ideig töprengett, azután mintha megkönnyebbült volna.

– Tehát maga vállal minden felelősséget?

– Mást nem tehetek.

– Gondolja, hogy be tudjuk csapni ezt a két mocskos bandát?

– Mást nem tehetünk, ha élni akarunk.

– Nagyszerű! Magával sikerülni fog. Alig várom már, hogy visszamenjek a sokaságba. Éles kártyapartikat fogok szervezni a Madách téren... Püspöki Sándort azonban nehéz lesz megtéveszteni.

– Ezt is megbeszéljük már. Ha megmarad rendes magyar embernek, időnként mondjal neki igazat is. Azután pedig figyelmeztessd, hogy én nem vagyok olcsójános. Kézpénzért dolgozom.

– Találkozni akar vele?

– Egyszer megnézném magamnak.

– Elintézem. Találkozhat, sőt még kártyázhat is vele.

Bosszúsan leintettem.

– Lassíts egy kicsit. Vegyük sorjába a dolgokat. Először: Stefit el kell hoznunk az oroszoktól, mert különben Rézi megharagszik rám, sőt mindkettőnkre. Másodsor: kutasd fel a Krebs család maradványát. Harmadsor: nézz a hátad mögé, amikor az utcán jársz. Negyedsor: bátor és okos emberekkel barátkozz. Most pedig mond meg, hogy hol van Margith Gábor harmas számú találkozó helye.

– A Szkenderovics tanyánál, a kelebiai úton. Gion Károly tudja.

– Gyertyaszentelőkor ott leszek.

Tölgyesi Miska elégedett volt magával, visszaváltott régi nagyképű modorára.

– Várom február elején. És akármit is mond, ott a nagy házak között a sokaságban én vagyok otthon. Esetleg én leszek a főnök.

– Nem hiszem. Néha vissza kell jönnöd a kis házak közé. És itt én vasbottal járok, meg baltát tartok a küszöbön.

– Megkérném, hogy most ne üssön le a baltával. Szeretem az életet.

– Menjél békeséggel – mondtam nyájasan, mint a katolikus papok.

Összenevettünk Tölgyesi Mihállyal és kezét ráztunk.

– Bajban vagyunk, igaz? – kérdezte.

– Túléltem már ennél nagyobb bajokat is. Magyar igazolványt is szerezz a nevemre! Fényképet viszek magamról.

– A Keleti pályaudvaron fogom várni. Szabolcsi almapálinkával. Megfelel?

– Szükségem lesz rá. Hideg napok járnak.

Mindent megbeszéltünk, Tölgyesi Mihály eltűnt az éjszakában, én kivártam a karácsonyt, a rákövetkező napon illően megünnepelem a névnapomat, eljöttek a zenészek és a szomszédok, Ozren Mudrinszki frissen sült pogácsát és kiflit hozott, Winkler Árpád pedig kásás hurkát, de ők ketten nem maradtak sokáig nálunk és nem énekeltek velünk.

Az unokám születésnapját is kivártam, játszottam a gyerekekkel, délután pedig letisztítottuk a havat a német temetőben a Krebs család sírboltjáról és a Schankok kriptájáról. Gyertyaszentelőkor hajnalban indultam Szabadkára, délután érkeztem oda, és sötétedni kezdett, mire a kelebiai úton eljutottam a Szkenderovics tanyához.

Egy cingár gyerek futkározott a hóban, két hosszú szőrű csahos kutya szaladt a nyomában, a kutyák engem is körülugattak, a fiú azonban várt rám, felkészítették, helyben futással állt meg előttem, és a csaholó kutyákat túlkiabálta.

– Margith Gábor már várja a házban!

– Téged hogy hívnak, fiacskám? – kérdeztem.

– Szkenderovics Márkónak. Egyszer még olvasni fog rólam az újságokban. Atléta leszek.

És már futott is tovább a kutyáival. A rövid szóváltás valahogy ostobán kongott abban a kelebiai pusztaságban, de lehet, hogy ezt csak utólag gondolom így, mert Szkenderovics Márkóról évekkel később tényleg olvastam az újságokban. Hosszútávú országos bajnok lett ötezer és tízezer méteren, és igen szoros barátságot kötött Gion Istvánnal, az ötszörös pehelysúlyú birkózóbajnokkal. Azt hiszem, az olimpiára is kimentek mindketten, mert a győztes országok sportolói tódultak a nemzetközi versenyekre, ott azonban nem értek el számottevő sikereket, számomra azonban érdekes volt, hogy kényszerű utazásaim során tehetséges fiatal sportolókkal is találkoztam. Akkoriban azonban a havas tanya mellett nem törődtem a jövődő országos bajnokokkal, megvolt a magam gondja, Margith Gáborral akartam találkozni, minél előbb, aki ugyan vesztesnek látszott, de ezt sohasem ismerte el. A határvidéken biztonságosan mozgott, és az itt lakók tisztelték.

Idősebb Szkenderovics Márkóval üldögélt a tanya konyhájában a tűzhely mellett, rám vártak, és forralt bort ittak. Nagyon rossz bort. Ezt azonnal megtapasztalhattam, mert amint beléptem, rögtön kezembe nyomtak egy poharat. Még csak nem is köszöntek előtte. Ittam a pohárból, azután ledobtam a kucsmámat és a kabátomat.

– Ennél pocsekább italt csak kétszer ittam életemben – mondtam. – Kugliczénál Verbászon és Tiszta Sándor pálinkafőzdéjében a Krivaja utcában Szenttamáson. De arra felkészültem, mert Tiszta Sándorról mindenki tudja, hogy nevével ellentétben mocskos gazember, aki háromszor kifőzött cefréből csinálja a bolondító italokat. Ez a lötyt miből készült?

Idősebb Szkenderovics Márkó nálam valamivel fiatalabb, szőke hajú, szőke bajuszú bunyevác ember volt, amolyan mókamesternek látszott a nagycsontú Margith Gábor mellett, magabiztos mókamesternek, mosolygott háborgásomon.

– Tisztelem a szakértelmét – mondta. – Ez a lötyt szőlőből készült. Dehát Kelebián vagyunk. Sivár homokon. Nemrégén megnéztem egy földtani térképet. A határt az első világháború után nagyon célszerűen húzták meg. A nagyvilág politikusai összegyűltek Párizsban, nagyokat röhögtek egymás között, apró ékszereket vásároltak feleségeiknek és lányaiknak, közben persze kuplerájokba jártak, és mellesleg országhatárokat húztak meg Közép-Európában. Legtöbbjüknek fogalma sem volt, hogy mi az a Közép-Európa, de valamelyik gondos balkáni szakértő jó térképet terjesztett eléjük. A gazdagabb földeket leválasztották Magyarországról, de Kelebiánál hiba csúszott a vonalvezetésbe, ócska földeket is idecsatoltak. Ezeket rossz szőlő terem. Ezért savanyú a forralt borom. Cukorral fel lehet javítani.

Cukrot tettem a forralt borba, kavargattam, az ital tényleg feljavult valamennyire, sőt idősebb Szkenderovics Márkó terjengős beszéde is tetszett, dehát most Margith Gáborra volt szükségem.

– Mikor indulunk? – kérdeztem.

Margith Gábor is megcukrozta a borát, kavargatta, ivott belőle, és derűsen nézett rám. Felállt, megszorította a kezemet.

– Szeretek jóbeszédű szenttamási emberekkel találkozni – mondta. – Magát mindig tiszteltem. De leginkább Török Ádámot. Visz néha virágot a sírjára?

– Nincsen sírja. A csatornába dobták és leúszatták a Tiszába.

Margith Gábor visszaült a tűzhely mellé, két pisztolyt húzott elő a kabátja alól.

– Egyszer forgópisztolyt adtam magának – mondta. – Szüksége van még egyre?

– Jó beszédre lesz szükségem.

Elrakta a pisztolyokat, a jó kedélyű Szkenderovics Márkóra nézett.

– Átkozottul csúnya életbe születtünk. Mi magyarok és ti bunyevácok is. Tényleg csak a jó beszéd segíthet rajtunk.

– Silány földeken maradtunk – mondta a bunyevác tanyasi gazda.

– Hagyjuk a sírámokat – mondtam. – Menjünk valahová, ahol jó szőlő terem.

– Sietős munka várja? – kérdezte Margith Gábor.

– Tulajdonképpen ráérek – mondtam. – Soha életemben nem siettem. De azért szeretek mozgásban lenni. Különösen a csúnya országhatárok közelében.

– Tölgyesi Miskát megkopsztotta?

– Még nem. De hamarosan megteszem. Mindenáron kártyázni akar velem.

– A vasutas pribékkal elbánt?

– Elnyertem a pénzét. Persze nem az ő pénze volt. Az államtól kapta és nevetve fizetett.

– Figyeljen rá. Fegyvert hord.

– Tudom. Többen is fegyvert hordanak körülöttem.

– Nem akar mégis egy pisztolyt?

– Megmaradok a szép beszédnél – mondtam és türelmetlenül intettem. – Mozogjunk egy kicsit.

Felálltunk Margith Gáborral, idősebb Szkenderovics Márkó szerencsés utat kívánt, kikísért bennünket az udvarra, és azt kérte, hogy terejlük haza a hóban futkározó gyermekét.

– Szóljatok annak a kelekótya kölyöknek, hogy jöjjön be a melegre. Nem szeretném, ha tüdőgyulladást kapna, és a kutyáimat is kifárasztja. Idegesít ezzel a bolond szaladgálással.

– Szaladgálással kerülhet az újságokba – mondta Margith Gábor.

– És az mire jó? – kérdezte a szőke ember.

Nekivágtunk a havas földeknek, az ifjabb Szkenderovicsot figyelmeztettük, hogy az apja elvárja a házban, ő ezt hangos szuszogással tudomásul vette, a két bozontos kutya pedig ránk ugatott.

Tornai József

Nyárvégi térdek

Nyárvégi út
nyárvégi térdek
velem szemben egy vadkacsa-
hajú nő kalóz-szoknyája alól a

busz ülésén csiszolt barnaság
diszkrét libidó

a combok folytatják az
adriai nap-lubickolás történetét
nagy halak ciprusok és szél
loncvirágos hotel-teraszok kinyitják
kagyló-szájukat

a nő egész nyáron a szeretőit
ette nem maradt belőlük
csak a saját két térde

köztük a vitorlák
tenger
delírium

Fallosz, kit nem ismerünk

A falloszról, a világ-vesszőről
még nem írtam. Talán alázatból, hiszen volt nő,
ki rögtön másnap telefonba mondta:
„a tied se volt állhatatosabb,
mint más férfiaké!”

A fallosz hívás és jelkép, akár a szvasztika,
a bölénykoponya, a kereszt vagy a címeres
piros-fehér-zöld lobogó.

Tud énekelni, szomorkodni, zivatart
zúdítani ránk, mint akármelyik felhő-démon.
Kígyóalakja ott emeli fejét a
hinduista templomok vörös homokkő szobrain.

Nevet még nem adtunk neki, hívhatnánk
Baj-viharzónak, annyi vér, halál, árulás,
háború és más bűn rothadt ránk miatta. De
boldogságunk és egyedüli üdvösségünk
leveles-virágos ága is csak ő,
megilleti egy kis ima:

„Fallosz, kit nem ismerünk,
ki a mindenség eljegyzettje vagy,
adj meg mindenféle tébolyt nekünk,
de ne vedd el egészen az eszünk,
hiszen tied az öröm, az élet, az isten
az anyák ölében, mikor kinyílsz!”

Mulandóságot köpülni

Életem a fáktól lett mulandóság

életem a hegyektől lett mulandóság

*életem a galaktikáktól lett mulandóság
életem a sas röpülésétől lett mulandóság*

*életem a te halálotól lett mulandóság
életem a mulandóságtól lett mulandóság*

*életem a gépektől lett mulandóság
az autóktól és a villanymotoroktól
az óceánjáróktól és a földgyaluktól*

*életem a szavaktól lett mulandóság
a sóhajoktól és az éjszaka-illatozó nőktől lett mulandóság*

*életem Platóntól és Krisztus keresztyéntől lett mulandóság
attól hogy isten-szemmel néztem testemet álmomat*

*a termékenységemtől lettem mulandóság
a rém-éjszakáktól és gondolatlanságtól
leírtam összes ürességemet és a nyakamba szakadtak*

*életem a történelem tajtékától lett mulandóság
életem a halhatatlanságtól lett mulandóság*

*életem mulandósága megszabadított
valamitől aminek járma nem is húzott le a földre*

*ó mulandóságom egyetlenegy ékszerem
nélküled tüskés lennék és szétrongyolt
mint a naponta legázolt kóró*

*nélküled csak egy boldog vagy boldogtalan
állat volnék olyan mint egy ember
kinek nincs s nem is lesz barlangodúja*

*életem tőled lett csudafa mulandóság
életem nem is élet csak egy rossz ajtó
rosszul fölrakott ajtó folyton nyikorog*

*sokszor kérdezem miért lett az én életem mulandóság
mikor a többi ember-asszony-gyerek örökké él
ó milyen rossz nekik hogy örökké élnek*

*és milyen rossz nekem hogy én elmúlok
nem dicsérhetem a csörgőszarkát hosszú farkáért
a kenyeret napkelte-ízű beléért*

*életem az ízeiktől zamatoktól illatoktól lett mulandóság
mindig tudtam hogy meghalok egy nő szemérmében*

*a vesszőm öl meg az évszázados kívánczóságom
öl meg az arcodért a lepke szárnyában vergődő arcodért*

*aki nem szerelmes az eleven marad jár-ke az utcán
a szerelmes olyan „romlandó mint a málna meg a hal”
ahogy Kosztolányi törvénykezett*

*életem az öldöklő hiábavalósággal dulakodva
lett mulandóság föl akartam számolni
aki a hiábavalóságot elszervezi*

*életem már akkor mulandóság volt
mikor anyám szerint akkora voltam mint egy mákszem*

*életem sose volt mulandóság
mert én mindig kifelé akartam menni a világból*

*életem mindig mulandóság volt
mert én örökéletűvé koronáztam magamat*

az öregemberekben nem láttam mást mint tükörképemet

így öregedtem meg fiatalon

*most ülök a reggel harapásra izzó szájában és azt éneklek
mulandóság fátylát szövöd
légy ha akarsz búzán üszög*

*légy ha akarsz bogár-király
ki a virágporban zihál*

*úgyse tudsz mást csak röpdülni
mulandóságot köpdülni*

Ősz és tél előtt

*Csak egy percet adjatok, szellemek,
egy percet a fényből és kiszabadulásból,
egy pillanatot ma reggel, míg tépi
hajam és a fákat, virágokat a hideg
nyárvégi orkán, egyetlen villanást,
hogyan meglássam arcotokat*

*a sorsom fölött ragyogni, eltűnődni,
személytelen, Én-nélküli, nem-nélküli
szellemek, kik mindig leszálltok hozzánk,
megállíthatatlan folyókhoz,
ó a mi szomjas partjainkhoz. Ha elmossa*

*ezt a percet is az idő (mert elmossa),
hadd maradjon egy fény-szilánk belőlünk,
egy fény-ájulat az isteniről, ég-föld
szájának megszólalásáról a szívben.
Év, tűz, csönd, kép, táj, szín, kedv:*

*halhatatlanság és halál a szívben.
Egy percet a hirtelen kitörő nagy
forrásból, csak egy percet adjatok
mindnyájunknak, egy percért könyörgök
hozzátok most az ősz és tél előtt!*

Tatár Sándor

Lélekgyógyítatók

*A múltat most végképp eldózerolni –
ezért jáma ide a sok reménykedő?
Vagy szoruljon csak a fazékra a fedő?
s jobb áldozat-voltunkat panaszkodni?*

*Jelvényül kitűzött (hisz felismert!) hibák,
és titkolózó bőbeszédűség;
értetlenség (nemegyszer önmagunk iránt),
s másba vetítjük önmagunk dühét.*

*A már olyan ismerős szenvedés,
amely gyilkos kenyér lett lassan,
mit gyűlölködve rágunk lankadatlan
s nyugtalanul, hogy holnap lesz-e még.*

*Az új, bár színleg hívjuk, pánikkal tölt;
mit nem eresztünk, mért eresztené?
S ha betelik, mit székszisünk jövendőlt,
nem színház, ha ágálunk ellene?!*

*Ha megbillen, össze is omlik úgy,
Drazsék, kapszulák már malter helyett
– a vakolat, mi szépen leplezett,
hullong. S a görcs, hogy kell legyen kiút...*

*Hítvány találati pontosság.
De már a célra-tartás is ramaty.
Sehová sem vezető folyosói kockák.
Álmegoldással ki nem húnyó feladat.*

Kibélelni se kell

*Ne hidd bár, úgy van az: a jelen befogad.
Megmaradsz és feloldódsz, bízd magad rá.
Ha ki magát, úgy unván, megtagadná,
ad annak hűvös, néma kortyokat.*

*Értsd: levegőt. Növekvő belső csendet.
Mondom, ne hidd, de végül is betölt.
A nyomorú ego, ki folyton szenved,
nem pattan szét – szilárd lesz, mint a föld.*

*A természet giccse. (!...?) Próbálj meg nélküle
élni, s a pillanatnak nem bedőlni.
Mit kockáztatsz? A jövődet felőrli
a múlt; a tér, ahová tartasz, légüres.*

*Minden vágószerszámod gyenge, kedvesem –
le nem választasz minket egymásról soha.
Válhat belőlem holnap csúf tetem
; de a mi el nem pusztuló csoda.*

Szabó Zoltán

„Becsvágy nélkül nagy szerep”*

Bibó István 1911-ben született, családos ember, Ravasz püspök lányát, Boriskát vette el feleségül. Gyermekai közül a legidősebb egyetemi hallgató volna, ha felvették volna az egyetemre. (Az előadót a hallgatóságból kiigazítják: a Bibó fiú nemrég bejutott az egyetemre.) Őnmaga, Bibó István az egyetemet Szegeden végezte el, disszertációját az európai szabadságesszmékről írta. Tanulmányait később Genfben folytatta, tanárai közül azok, akik még ma is élnek, megbecsüléssel emlékeznek vissza rá. Magyarországra visszatérve köztisztviselő lett; a Közigazgatási Bíróságon. Egészen 1945-ig nem írt, csak néhány szakkikket, ezek nem keltettek különösebb feltűnést.

A népi-írói mozgalmakban Bibó neve nem szerepelt. Csak azok ismerték, akik vagy a szegedi egyetemi évek alatt, vagy budapesti társaságokban találkoztak vele. Így Erdei Ferenc, akivel együtt végezte el az egyetemet. Én Bibót, azt hiszem, a háború első esztendejében, 1940 elején ismertem meg. Egy Borbély Mihály nevű orvos ismertetett össze velem, Borbély Mihály ama ritka magyar jelenségek közé tartozott, akik nem voltak írók, és ennek ellenére foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy mit lehetne Magyarországon a haladás, a demokrácia és függetlenség érdekében tenni. Ennek érdekében ő különféle társaságokat és különféle foglalkozású embereket hozott össze, ami megbecsülendő tevékenység volt. Ő gyűjtötte össze azt a kis társaságot, amely hetente egyszer összejött Odescalchi Klára szalonjában, az Andrássy palotában. A lengyelek átmentése az angol hadseregbe elsősorban ennek a bátor és elragadó asszonynak a munkája volt. Ő volt a legigazabb ellenálló mindnyájunk között.

Természletes realizmus

Ebben a társaságban megfordult, hogy néhány ismertebb nevet említsek, Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Boldizsár Iván, Darvas József és Kovács Imre. Bibó István volt a társaságnak legcsendesebb tagja. Akik ismerik Ortutayt, azoknak talán sokat mond, ha azt említem, hogy Bibó volt magaviseletében, beszédmódorában Ortutay ellentétpárja. Magastermetű, félszegmozdulatú embernek ismertem meg, aki a jelenlétét, hogy úgy mondjam, nem érezteti. Ama ritka magyarok közé tartozott, akik, ha másvalakinek ellentétes véleménye van velük, akkor nem lesznek ingerültek, hanem ellenkezőleg, kíváncsiakká válnak és megpróbálják ezt igen alaposan megválaszolni, de ha látják, hogy a válasz az illetőt nem érdekli, akkor mondókájukat sértődöttség nélkül abbahagyják. Szóval rendkívül civilizált és nyugat-európai jelenség volt az akkori Magyarországon. Arra, hogy Bibót mélyebben megismerjem, később került sor, különféle szűkebb körökben. Egyszer például Pálffy Österreicher-nél, aki akkor még a vezérkar baloldallal rokonszenvező tisztje volt. Engem akkortájt, elsősorban Bibó erdélyi kötöttségei, úgy értem, az erdélyi politikai gondolkozással és erdélyi figurákkal, elsősorban Bocskay iránt érzett rokonszerve ragadott meg, ami természetesen realizmusának volt a következménye. Érvelésének megbízható és tárgyilagos volta nem érzékeltette, hogy egyik legjobb magyar politikai esszéíró lesz majd belőle. Talán azért nem, mert társaságban szerény, társalgásban udvarias ember lévén, szóban szűkszavúbb volt, mint lett írásaiban. Hogy az lehet belőle, amivé később tanulmányai és 56-ban magatartása tették – személyéből nem ígérkezett: ki gondolhatott volna arra, hogy becsvágy nélküli ember ilyen nagy szerepekre vállalkozik majd.

A demokrácia válsága

Utoljára a népi írók körében láttam 1949-ben. Párizsból mentem haza két hétre Magyarországra. Bibó hívott meg abból az alkalomból, hogy Borbíró – egy kitűnő építészünk – a típusparasztház terveiről a Parasztpárt íróinak előadást szeretne tartani vetített képekkel. Előadása kitűnő volt. Ott voltak Veres Péter, aki rengeteg funkcionális szempontot vetett fel a tervekkel kapcsolatban, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, az említett Borbély Mihály, Darvas, és természetesen Bibó. Az este – csüggesztő, kietlen emléket hagyott maga után. Azt hiszem, hogy a jelenlevők mindegyike tudta, hogy egy teljesen aláaknázott országban folyik itt tovább a tervekészítés az ideális parasztházról; ezt azonban senki sem tette szóvá, természetesen.

Bibó István közszereplésének zöme 56 előzménykorai közül az 1945 és 1948 közötti évekre esik. Ekkor írja kötetre menő tanulmányait. Kezdetben, 1945-ben sem nemzetnevelő vagy publicista gyanánt jelentkezett. Pályáját köztisztviselőként kezdte újra. Erdei Ferenc, az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere hozatta őt Budapestről Debrecenbe, hogy vegye át a közigazgatási főosztály vezetését. Első dolga az volt, hogy Erdeivel együtt kidolgozták – hiába – azt a közigazgatási reformtervet, amelynek az lett volna a célja, hogy olyan járási közigazgatási egységeket teremtsenek Magyarországon, ahol eleve önkormányzati élet lehetséges. Köztisztviselői állása kitűnő kilátópontot biztosított számára ahhoz, hogy megtélje, mi van az országban, mi van a politikai életben és egyáltalában, mit lehet kezdeni azzal a helyzettel, ami 1945-ben Magyarországon előállott. Ő 1945-öt olyan változásnak tartotta, amely felszabadította azokat a népi erőket, melyek aktív részvételét a politikai életben a korábbi rendszerek megakadályozták. Ez a forrása a következő években tanúsított konok és megátalkodott optimizmusának. 1945 nyarán azonban már a veszélyek is elég tisztán láthatók. Ezek ellen lép fel Bibó első tanulmányával a demokrácia és az 1945-ös Magyarország diagnosztájának. A tanulmány címe, amely az év végén jelent meg a Valóságban, „A demokrácia válsága” volt, s ezekkel a sorokkal kezdődött: „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem győtri: fél a proletárdiktatúrától és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem. Magyarországon mindazok, akik proletárdiktatúrát akarnak, és mindazok, akik a reakció visszatérését akarják, elenyésző kisebbségekben vannak. S a külső erők sem néznék szívesen egyik fordulatot sem. A politikai élet végzetes félelmeinek azonban az a tulajdonságuk, hogy tárgyi előfeltételek híján is, pusztán a félelem erejénél fogva, elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek. Mindazok ugyanis, akik mértéktelenül félnek a proletárdiktatúrától, hatalmassá erősíthetik a reakció táborát, mindazok pedig, akik mértéktelenül félnek a reakciótól, hatalmassá erősíthetik a proletárdiktatúra táborát. Ha az ország nem tud kiszabadulni a félelemnek ebből a csapdájából, előbb-utóbb óhatatlanul kettészakad egy ostobán feltett alternatíva körül.”

Étikus és tényszerű érvelés

A tanulmány, amelyik a legjobb magyar politikai tanulmányok közé tartozik, felvetette a polarizációs elméletet; legfontosabb fejezeteiben a megszállás válságával, a kommunista párttaktika válságával, a pozícióharccal, az internálásokkal foglalkozik, s itt merül

fel a „Harmadik Út” kifejezés először a magyar politikai irodalomban. (Németh László korábban „harmadik oldalról” beszélt, és bizonyos különbségek voltak Németh Lászlónak a háború előtti és alatti harmadik-oldalas nézetei és Bibó István harmadik-utas programja között.) A következő esztendőben Bibó a Válaszban publikált tanulmányokat, amelyek felerészben politikai, felerészben történelmi jellegűek. Ezekben olyan megoldásokat ajánl részletkérdésekben, új és rosszabb helyzetekben, amilyeneket *A magyar demokrácia válságában* már fölvetett, lényegében kitart a maga javaslatai és sajátos kétfelé hadakozó argumentációja mellett. Ezekben a tanulmányokban kiindulópontja mindig etikus, érvelése mindig faktuális, vagyis tényszerű. Szemlélete szerint a kommunista párt által követelt vagy végrehajtott reformokban nem az a kifogásolandó, ami szociálisan radikális, mert ez dicséretes, hanem a diktatúra felé vezető módszerek, a hatalom koncentrációjára való törekvés, mivel ez megsemmisíti az 1945-ös felszabadulási, lazulási eredményeket. Ezekben az években írt történelmi jellegű tanulmányai, tulajdonképpen lélektani tanulmányok. Ezekben a nemzet lelkiállapotának, szóval annak, ahogy a közösség valamit szemügyre vesz, rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít, mert ez a lelkiállapot érteti félre az emberekkel a helyzeteket, ez visz hamis alternatívákban való gondolkodásra.

Utolsó, könyvnek is beillő munkája a zsidókérdés és antiszemitizmus elemzése, 1948-ban jelent meg, ez is a Válaszban. A Választ akkoriban kb. 1000 példányban nyomtatták ki, csak az ország szellemi eliteje és az ifjúság egy része olvasta. Ezen a szűk befolyásos körön belül mindenki világosan látta, hogy Bibó Istvánban jelentkezett Magyarországon 1945 után az a demokratikus politikai gondolkodó, aki az 1945-ös kérdésekre és általában a magyar demokrácia és haladás kérdéseire coherens választ tud adni, anélkül, hogy marxista volna, holott korántsem reakciós vagy antimarxista. A forradalom előtti időkben, az olvadás elején, s 1956 nyarán nem szerepelt, a Petőfi-körben nem szólalt fel, sehova nem írt. Az utolsó Nagy Imre-kormányban november 2-án, a Petőfi Párt jóvoltából került be, de miniszteri tevékenységét tulajdonképpen akkor kezdi, amikor ezt a kormányt az orosz beavatkozás a helyéről már elsöpörte. A forradalom utáni iratok, a „Kiáltvány”, a „Tervezet”, az „Emlékirat”, ha terjedelemben nem is, de mélységben, tisztességben nemcsak elérik, hanem felül is múlják a korábbi Bibó-tanulmányokat. A professzor e második sikrasszállásával azonban nemcsak az derül ki újra, hogy ez a férfiú milyen páratlan gondolkodó, hanem az is, hogy milyen jellem.

Kompromisszum – elvfeleadás nélkül

1956. november 4-én hajnalban több orosz hadosztály érkezett Pestre. Bibót november 4-én hajnalban Nagy Imre hívta be az Országházba. Bibó bement, ott maradt. Megvárta, míg a katonák bejöttek. Míg az oroszok megszállták az épületet, ő hivatali szobájában fogalmazta a nyilatkozatát. Ebben ezt írta: „A világ színe előtt visszautasítom azt a rágalmat is, mintha a dicsőséges magyar forradalom fasiszta vagy antiszemita kilengésű lett volna. A harcban osztály- és felekezeti különbség nélkül részt vett az egész magyar nép. Megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és különböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hadsereg és a honi hóhér-különítmények ellen fordult... A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőségnek ne tekintse, és vele szemben a passzív ellenállás összes fegyverével éljen, kivéve azokat, amelyek Budapest közellátását és közműveit érintik...” A parlamentből aznap elég korán reggel visszament lakására. A következő napokat azzal töltötte, hogy egy „elvfeleadás nélküli kompromisszumos” megoldást vessen fel. Amikor ez válaszatlanul marad, megírja „Emlékirat”-át a nagyvilághoz a magyar helyzetről. 1957 tavaszán letartóztatják.

Ha magatartását 1848 napjaival vetjük össze, akkor az az érzés támad fel bennünk, hogy ez a kor ezzel a fiával nem volt alább való amannál, amelyről Illyés Gyula azt írta, hogy csúsztunkban, zuhantunkban mintegy elérhetetlen magaslatra pillantunk vissza rá.

* Egy előadás részlete; első megjelenése: Új Európa (München, 1963. október)

A Bibó István munkásságával foglalkozó összeállításunk szerkesztésében közreműködött: Lengyel András

Bibó István

A politika mint szisztematikus tudomány¹

A politikának mint tudománynak mind tárgya, mind helye sok irányból vitatott volt. Abban sokban megegyeznek, hogy a politikai tudomány tárgya az állam jelensége. Maga a politika szó idézi a politikust, a napi politikát, de a tudománynak nyilvánvaló igénye, hogy a napi politikával ne cseréljék össze. Míg a napi politikában konkrét cselekvés folyik, addig a tudománynak elsődrendű követelménye, hogy a maga kérdéseit nagy távlatokra érvényes módon fogalmazzon meg.

A francia forradalom óta a tudomány a közösség napi politikai harcaiban lefolyt, s ennek az elhárítására a XIX. sz. második felétől a politikát úgy fogalmazzák, hogy a politika nem foglalkozik azzal, mi legyen a társadalomban, hanem csak a közösségi életben előtalált jelenségeket rendszerezi és harmóniába hozza. (pl. Arisztotelész azt mondta, hogyha monarchia van valahol, akkor ahhoz az *illik*, hogy a bírói tisztet a monarchia által kinevezett bírák lássák el). Arisztotelész nem foglalt végsőleg állást, hanem a tudósnak az áttekintésével előadja, hogy az egyszer elfogadott kiindulásból ilyen és ilyen következmények vonhatók le. Tehát nehéz, hogy a tudós hozzászólásában a végsőleg való állásfoglalástól tartózkodjék. Ha azonban a politika elvileg nem is akar arról beszélni, hogy mi legyen a közösségben, hanem csak a dolgokat akarja rendszerezni és ellentmondásait felderíteni, akkor a politika elnevezés nem jó. (Ti. a politika szó más összetételekben (gazdaságpolitika stb.) a dolgok helyes intézésének a tudományát jelenti.) A XIX. sz. második felében a német tudomány a „mi legyen” kérdés kikapcsolásának levonta a következményeit és az általános államtan elnevezését vezette be.

Legszélsőbb és legdepolitizáltabb formája ennek Kelsen elmélete. Szerinte a tudónak csak az érvényes jogi parancsokat kell rendszereznie.

Az új jogi tanulmányi rend is általános alkotmány- és közigazgatástanról beszél. Ez az alkotmányjognak és a közigazgatási jognak általános elveit foglalja össze. (A mi évfolyamunk azonban a politikai élő folyamatokban megnyilvánuló dolgokat, és ezeknek belső értelmét vizsgálja, s ezek között bizonyos jelenségeket kívánatosaknak vagy nem kívánatosaknak jelent ki.) A politikatudománynak a történelem folyamán mindenkor ez volt a feladata és a cselekvése.

Az értékelő és az értékeléstől tartózkodó politika ellentéte valójában egy politikai közérzés kifejezője. Az a tudományos irányzat, amely nem óhajt posztulátumokat megfogalmazni, az egy konzervatív és szkeptikus irányzat, amely vagy nem kívánja a javítást, vagy annak lehetőségéből kiábrándulhat. Az értékelő irányzat egy haladást kereső és a haladásban hívő optimista felfogás.

Ebben az elméletben tulajdonképpen a politikai tudománynak egy ősi és történeti ellentétpárja nyilvánul meg: utópizmus és realizmus. Minden politikai tudományban valamilyen mértékben benne van ez a két tényező. Az adagolás két szélső esetében arról van szó, hogy a valóságot úgy írom le, mintha fel sem tételezném, hogy ebből kifelé is lehet menni, a másik szélső esetben a leendő állapotot úgy írom le, hogy az a lehetőséggel semmiféle kapcsolatban nincs. (Tudnunk kell azonban, hogy az utópiák többnyire konkrét történelmi helyzetek szükségleteiből nőnek ki, s a legirrealisabb utópiához is hozzákanyarodhat a történelem.)

Amikor azt mondjuk, hogy a politikának értékelnie kell, ez nem jelenti az egyik véglet mellett való állásfoglalást, hanem csak azt, hogy a középútra állva kizártuk a nem értékelő végletet.

Mi a politikatudomány tárgya?

Az ide vonatkozó rendszerek túlnyomó része különösebb problémalátás nélkül adja meg a választ. A politikai tudomány tárgya az állam, az állam mibenlétének és funkcióinak ismertetése. Kétségtelenül erről van szó nagyjából. Ha azonban a politikának azt a fogalmazását nézzük, amely nemcsak állampolitikáról, hanem ipar-, gazdaságpolitikáról is tud, akkor szükségesnek látszik a politikatudomány körének az államon, mint konkrét történelmi jelenségen való túlterjesztése. (Az államnak vannak egyébként olyan aspektusai, például hadseregszervezés, amelyek a politikai tudományt nem érdeklik.)

A politika tárgya nemcsak az állam, hanem a közösségnek minden olyan közös ügye, ahol a megszokott dolog szembekerül a változás, a bukás, vagy az új fejlődés lehetőségeivel. Ennek felismerésében a politika tárgyának azt az erőfeszítést tekintjük, amelyben a közösség a maga egyensúlyát megtartja vagy megkeresi. A közösség egyensúlya nagyon labilis, mert ez végsőleg az ember és ember közötti viszonylatokból jön létre, és ezekben a különböző erőviszonyok nyilvánulnak meg, s ezek alaptermészetük szerint igen labilisak; például mialatt egy gyermek felnő, naponta változik szüleihez és a többi felnőttekhez való viszonyulása. Ugyanígy változik az egyes közösségeknek környezetükhöz való viszonyulása. Ez a szüntelen mozgás a hatalmi viszonylatok.

A társadalmi hatalmi viszonylatok folytonos változása az embert félelemmel tölti el és létrehozza azt a kívánságot, hogy inkább tartós alávetettség, mint állandó bizonytalanság legyen.

A politika tárgya az az erőfeszítés, amely a rendezés szükségleteinek úgy igyekszik eleget tenni, hogy a megmerevítést elkerülje.

A tárgynak e felismerése után a politikatudomány területét a következőkben tudjuk rendszerezni: az első nagy probléma-komplexum magának a hatalomnak és a szabadságnak valamiféle feldolgozása, és értékítéletek megalkotása.

Tárgyalni fogjuk a hatalmi formákat és az államformákat, azután az állam egyes funkcióit. Végül rá kell majd térni az egyes funkciókon keresztül az államnak mint szervezetnek a kultúrájára. (Itt kerül sor a közszolgálatnak stb. kérdéseire).

Az állammal kapcsolatos tanokat két fő részre osztjuk: az állam funkciói és az állam szervezeti formái szerint. Az állam funkcióival kapcsolatban az az első kérdés, hogy mi az állam viszonya különböző más társadalmi jelenségekben. Meddig terjed az állam?

Ezek a megállapítások két oldalról indulnak ki: az állam mindenhatóságának oldaláról kiinduló vélemény azt tételezi fel, hogy az állam mindent szabályozhat, ami egyáltalában külső szabályozás alá eshetik, s csupán politikai kérdés, hogy hol húzzuk meg a szabályozás határát. (Kelsen is ezt vallja.)

A szabadság oldaláról elinduló szemlélet az államot egy reális történelmi képződménynek érzi és kihangsúlyozza a társadalomnak azokat a jelenségeit, amelyeknél az államnak meg kell állania (angolszász). A véleményekkel, a szokás szövevényével szemben az állam tehetetlen. Az erkölcsre nézve hozható szabályozás, de ugyanakkor bizonyos erkölcsi szabályok nem ruházhatók fel jogi szankciókkal. Mindig reménytelen volt annak a törvényhozásának az esete, amely az emberek életét akarta szabályozni. (Alkoholtilalom, kártyatilalom, stb.). A divatot sem lehet szabályozni.

Ha a két nézetet összevetjük, azt látjuk, hogy egyik oldal a mindenható államot, a másik oldal az emberek szabad szférájának tiszteletét szélsőségesen veszi. Azonban ezek a kérdések végsőleg beletorkolnak az állam és a társadalom viszonyának a kérdésébe. E viszony két szélső határa van: az egyikben a társadalom egyszerűen függ az államtól, amelynek típusa a szimpla hódító (vak fegyelem, zsarnokság, stb.). Ez a fajta szervezet a szó rossz értelmében racionális, ez a szó itt annyit jelent, hogy a felső elhatározásnak nem kell irracionális ellenállással számolnia, hanem parancsszerűen írhat dolgokat elő. Egy ilyen társadalomra nézve szűk területre zsugorodnak az állam korlátaira nézve kifejtett bölcsességek.

A másik államtípus, ahol a társadalom hallatlanul erős, saját belső erővel dolgozik, és a társadalom kis csoportjai a döntőek. Az állam mindennek tetején egy felső hatalmat gyakorol, de parancsadása megtörik a különböző társadalmi csoportok ellenállásán, s így az állam nem akarhat mást, mint ami az őt alkotó társadalmi csoportokban él. Ez a társadalommal szemben tehetetlen állam egy felületes uralmi képződmény, amely a társadalom meglévő épülete fölött bizonytalan magasságban lebeg, és hatástalanul ingadozik érvényesülés és érvénytelenség között.

Az egyik típus az ottomán Törökország, amely egy rideg katonai szervezetnek volt az államképe. A parancsteljesítés mellett a belső öntevékenység teljesen hiányzott.

A másiknak a típusa a cári Oroszország volt. Ez a társadalom hagyományos szervezetét alig érintette, és ott gyakorolt csak zsarnokságot, ahol a hagyományok hiányoztak.

Míg a cári orosz szervezet össze volt épülve az egyházi szervezettel, addig a török bürokrácia teljesen világi volt.

E két – egyformán barbár – típus között és fölött helyezkedik el az európai államfejlődés, amiben nem az a legérdekesebb, hogy milyen szabadságjogokra jutott el, hanem hogy ezeknek a szabadságjogoknak mik a társadalmi fundamentumai.

Az európai államszervezet az előbbi kettő jó oldalait kombinálja. Az államszervezet eleve behatol a társadalom szövédékeibe, és a maga hatásait pontosan ki tudja fejteni, de az egész rendszer a társadalom apró egységeinek kiművelt részletmunkájára van alapítva. Az európai állam nem azért tud pontos kimutatásokat készíteni, mert keményen megfegyelmelte a társadalmat, hanem, mert olyan kis társadalmi egységeken épült fel, amelyek a maguk kis körében a pontosság, az üzemszerűségnek, a szakszerűségnek a módjait a maguk használatára is már kiépítették. A szakszervezeti, a céhbürokráciák használatára van ez az államszervezet ráépítve.

Európában a középkor folyamán az állam olyan oroszosan nem hatékony test volt, amely nem tudta akaratát keresztülvinni, de közben rengeteg kis műhelyben épült az európai társadalmi szervezésnek a munkája: szomszédságok, céhek, falvak, szakszervezetek stb. Azután ezeken belül épült ki az a szakszerű ügyintézés, amely az európai államokra a maga képét rányomta, miután a feudalizmus letört.

Európa rövid idő alatt az egész világot felfedezte, nagy gyarmatbirodalmat épített ki, a XIX. században az egész világra rákényszerítette a maga kultúrájához való alkalmazkodást, és egy világkereskedelmi hálózatot épített ki. Mindez annak köszönhető, hogy Európán belül évszázadokig finom részletszervezés folyt. A gyarmatokon a bürokratákat követték a kereskedők, az iparosok stb., és ezek ott mindjárt alkalmazták a maguk részletmunkáját.

Ami a divatot, szokást, erkölcsöt stb. illeti, azt kell mondani, hogy a hódító, uralkodó, racionális állam képes a vélemény minden megnyilvánulását szabályozni, és a szokást, erkölcsöt stb. megváltoztatni, mert a társadalom beidegződése szerint a parancsra engedelmeskedni kell. Azonban a parancsra felépített állam ugyanakkor, amikor mindenre képes, hallatlan belső ürességtől kong. Az ember közreműködése az állam munkájában csak a parancs teljesítésére szorítkozik. Ha ilyen állam válságba kerül, akkor könnyen megbukik, amint azt a steppei török birodalmak példája mutatja. Amikor egy ellen-hódító tűnik fel, akkor ő ugyanúgy támaszkodhatik az eddigi engedelmisségi beidegzettségekre.

Ezzel szemben a felületi hatalmat gyakorló állam szintén meglehetősen rideg parancsolási rendszert fejleszt ki, de ez teljesen esetleges. Egészen a Szovjet megalakulásáig az Orosz Birodalom hallatlan zsarnokokat, reformereket élt meg, azonban minden ilyen kezdeményezés egyéni, alkalmoszerű és esetleges maradt, mert nem került bele a társadalom mély szervezetébe, mint Nyugat-Európában, sem az állam racionális szervezetébe, mint a török államokban, és így hatástalanok maradtak. Az ilyen államtípusban a reform mindig hatástalan: mert nincs egy közeg, amely átvegye, és a társadalom mély szervezetében szét dolgozza.

Az igazán kidolgozott nyugat-európai társadalomban az állam a szokás, a divat, az erkölcs területén is igen erős hatásokra képes. Az iskolázáson keresztül formálni tudja a közvéleményt, de csak ezen a hatalmas, kikulturált szervezeten keresztül, s nem törvényekkel. Úgyszintén a nyugat-európai állam nemigen gondol arra, hogy az emberek szokásait (termelési technikát stb.) parancsszerűen megváltoztassa. Arra azonban gondolhat, hogy befolyásolja a társadalom szokásait. De ezt úgy teszi, hogy közben a maga jogalkotó apparátusával érzékeli a társadalom reakcióját, és a maga terveit ehhez hozzáadaptálja. Ugyanez a helyzet a divat, erkölcs stb. tekintetében is.

Tehát az állam szociológiai szempontjából csak az ilyen hatalom képes emberi szabadságot teremteni. Az emberi szabadságot nem lehet dekrétummal kimondani, hanem az akkor válik hatékonyvá, ha a társadalom kis egységeiben a szabad, ember és ember közötti kölcsönösségen alapuló kultúrának a hagyományai ki vannak építve.

Magyarországon van egy bizonyos mértékű európai szervezethez, de ez nem hatol be egészen a parasztságig, s ez a kultúra óriási területeket hagy ki és megy át a cári hatalmába. Annnyira megvan ennek a társadalomnak az alépitettsége, hogy egy törökösön rideg, katonás rendszert nem tud bevenni, de annyira nem, hogy a szabadságnak egy belső együttesét ki tudná fejleszteni, mert ezt sok helyen keresztelje az önkény. Ez minden fordulónál élesen jön elő, és csak hosszabb konszolidációnál gyógyul meg. Egy olyan esemény, mint az 1945. évi átalakulás, először sok politikai és világnézeti változást jelentett. Az ember és ember közötti viszonyulásnak ezer és ezer hibáját vetette fel. Ezt csak a társadalom részletmunkájával lehet megszüntetni. A mai központi, fegyelmelt pártirányítottság a társadalom szabadabb tétele szempontjából esetleges jelenség. A társadalom akkor telik el szabadsággal, ha a kis egységeken valóságos önkormányzatnak épül ki kultúrája. Ehhez egyik politikai oldalnak sincs érveke. Amit ma nálunk szakszerűségnek neveznek, az nem egy elmélyült, a társadalommal együtt élő igazgatás, hanem egy olyan cári igazgatás, amely fölött lebeg a társadalom szövédéke. Ez éppúgy tévút, mint ahogy a harcok baloldaliak szeretnék a társadalom szervezetét egyszerre demokratikussá tenni. Ez azonban csak úgy érhető el, hogy egyes kis gócek szabadságának és önkormányzatának a lehetőségét megadjuk. (Szövetkezetek, új közigazgatási egységek, községek stb.)

Törökország két típusból jött létre: az észak-ázsiai katonai szervezetnek és a bizánci bürokráciának a keverékéből, mely utóbbi a

társadalom mély gyökereivel nem volt kapcsolatban.

Az amerikai társadalom ezzel szemben ennek az európai társadalomnak a folytatása, de nagymértékben túl racionális, és ennek következtében kiüresedő formában [van jelen]. Az embereknek hivatásukba való beleépülése, amely az európai társadalmat jellemzi, Amerikában laza, mozgékony dolog. A kis és nagy egységeknek a szabadsága megvan, de ez bizonytalanná válik, mert nem a szabadságjog a szabadság leglényegesebb alapja, hanem az, hogy a társadalom kis egységeiben a kölcsönös biztosítottságnak, az egymás eszközül-használhatóságának a rendszere megvan. Ehhez a kis egységeknek stabilaknak kell lenniük. Tehát amikor [miközben] Amerikában az egységek mozgási szabadsága mindennél nagyobb, ugyanakkor pl. a munkásvédelem megromlik. Az egyének atomizálódnak, s a társadalomban ismét nyersebb erők lesznek úrrá. Az európai társadalomban a kis csoportoknak az önvédelme és belső szabadsága lehetetlenné teszi külső erők gyakorlását.

A szovjet két dologban jelent változást: 1. a primitív és felületi orosz hatalomnak az elmélyülését, 2. a társadalom kis egységeinek felépítési kísérletét.

Kiss Andor

Egy „hevenyészett gyorsanírt szöveg“

Bibó István szegedi „Politika” című főkurzusáról

A megérlelt gondolat alakká formálására az elmúlt évtizedben megkezdődött a Bibó István-i életmű kritikai célú elemzése. A múlt század e meghatározó társadalomtudósának memorábilis munkássága alapos, széles publicitással rendelkezik. Azonban e számtalan cikk, tanulmány mellett elengedhetetlen feladat azoknak a leveleknek, jegyzeteknek, elfekvő kéziratoknak a feltárását a kiadását elősegíteni, melyekkel tovább árnyalható s adott esetben új ismeretekkel bővíthető a jogtudós, politológus, gondolkodó nézetrendszerének alakulása, változása. Tulajdonképpen e munkához kapcsolódik az a vállalkozás, melynek keretén belül megkezdődött Bibó István szegedi előadásainak közreadása.

Bibó Istvánt 1946. július 22-én a Magyar Köztársaság elnöke nevezte ki a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának politikai tanszékére mint egyetemi nyilvános tanárt. Hivatalosan 1950 őszéig működhetett, amikor is a kar dékánja „illetékes helyről nyert felhívás alapján” levélben kéri Bibót, hogy adja be nyugdíjazási kérelmét. Az egyetemen eltöltött éveinek legintenzívebb szakasza az 1946/47-es tanév, amelyben a nemzetközi jogi előadások és szemináriumok mellett, s a „Bevezetés az államtudományokba”, illetve „A demokrácia problémái” című előadásán kívül heti öt órában tartotta „Politika” című főkurzusát. A „Politika” kurzusait a következő tanévben már nem ismételte meg, mert a kulturális kormányzatnak e tárgyra vonatkozó marxista szellemű egyeztetésével nem akart azonosulni. A MTA Közgyűjteménye (Kt Ms 5116/12-21) őrzi ebből az időszakból származó – fentebb már említett – jegyzeteit. Ezek a szövegek gondosan megszerkesztettek, azonban keletkezésük körülményéből származóan magukon viselik azokat a didaktikus jegyeket, melyek abból adódnak, hogy nem nagy nyilvánosságnak szánt tanulmányokat írt, hanem olyan „hevenyészett gyorsanírt szövegeket”, melyek a szóbeli kifejtést segítették. Ebből következően kérdésfeltevései s az azokra adott válaszok igen világosak, így néhány ponton éppen ezért kevésbé árnyaltak. Szilágyi Sándor is felhívja a figyelmet arra, hogy az előadások során „fogalomtisztázó és világnézeti alapvetés vezet be a történelmi fejtegetéseket, a jelen helyzet elemzését és a megoldás útjának vázolását.”¹

A most bemutatásra kerülő részlet a „Politika” című főkurzusához írott előadásjegyzetből származik, melynek nívója, hogy a bibói életműben hasonló jellegű összefoglaló, rendszerezett politikaelméleti fejtegetésekkel nem rendelkezünk. Bibó, miközben az európai társadalomfejlődés folyamatát jeleníti meg, mintegy beemeli olvasóját egy olyan optimista jövőképbe, melynek alapvető normatívája a hatalomgyakorlás humanizált formájával megvalósított állami társadalomszervezés, s a teljes emberi szabadságot megvalósító államtársadalmi kapcsolat perspektívája. Az előadás eszmei és élményanyaga is ennek megvalósításához szükséges ismeretek s kritikai elemzések szövedékében jelentkezik. Ugyanis, míg az előadás első egységében az állam – hatalom avagy a „hatalom humanizálásának” folyamatát mutatja be, addig a második egység a társadalom „kis körein” felépülő „társadalmiasodás” élményét adja. E két folyamat kunkludálása a szabadság irányába mutató fejlődés, mely nem egy biztos kijelölt, szükséges fejlődési út, hanem a választható legjobb, melynek megvalósításához azonban elengedhetetlen a cselekvő közösség s a funkciójával s korlátaival tudatosodó állami hatalom. Azonban az ily szabadságra épülő politikai szféra biztosításának két szabályozó normatív eleme is van: a népszuverenitás, illetve az államhatalmi ágak elválasztásának elve. Ennek tudatosítását és valóságos élménnyé válásának programját adja Bibó. De ez esetben sem kizárólag elvi axiómákat gyárt, hanem a cselekvés módját is megadja azzal, hogy a fennálló társadalmi és politikai szerkezet szétbontását s a nyugati típusú struktúra beemelését javasolja. Pontosabban az e társadalmi modellhez való közeledést, de nem egy az egyben való átvétellel, hanem egy hosszabb fejlődés eredményeképpen, melynek folyamán kialakul az a hatalmi és társadalmi viszony, melynek fundamentuma a szabadság kis körein élő öntevékeny, szabadságukkal élni tudó közösség.

A forrásrészletet megelőzően – mely a fentebbi gondolatok tükrözete – Szilágyi Sándor megállapítása juthat eszünkbe, aki a következő gondolatokkal emlékezett vissza Bibó Istvánra: „Arra a kérdésre, hogy ki is volt Bibó István, aligha van találébb válasz, mint amit egyik tisztelője mondott: „a politika tanára.” Azért talál ez a meghatározás, mert Bibó István egész élete során mást sem tett, mint nagy türelemmel magyarázott.”²

¹ Szilágyi Sándor: *Ostinato. Esszék, tanulmányok. Új Mandátum, Bp., 1999., 139. p.*

² *Uo.: 155. p.*

Medgyesi Konstantin

„... jogosultságát megtarthassa“

Bibó István szakvéleménye az állásvesztésre ítélt magántanárok magántanárságának megszűnéséről

Már az Ideiglenes Kormány hivatali ideje alatt megszületett a döntés arról: a közszolgálatban dolgozókat igazolási eljárás alá kell vonni. A vizsgálat céljaként annak megállapítását tűzték ki, hogy a közalkalmazott magatartása „sértette-e a magyar nép érdekeit” (Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.080/1945. M. E. számú rendelete. Magyar Közlöny. 1945. május 2.) A jogszabály a magyar nép érdekeit sértő cselekedetnek tekinti, ha az igazolás alá vont személy tagja volt a nyilas pártnak, támogatta a fasiszta mozgalmak célkitűzéseit, háborús propagandát fejtett ki vagy a magyar hatóságok által hozott rendelkezéseket úgy hajtotta végre, hogy azáltal az érintettek helyzetét nehezítette. Úgyszintén péllenesnek nevezte a rendelet, ha a közalkalmazott „az ország egy része ellen gyűlöltre izgatót”, magyarul aki antiszemita tevékenységet folytatott.

A szabályozás meglehetősen tág teret engedett a jogalkalmazói értelmezésnek, így egy-egy magánbeszélgetésben elhangzott félmondat alapján is meghurcolhattak valakit, ha éppen valamely riválisának az volt az érdeke. Gyakoriak voltak a munkatársak egymás elleni feljelentései. Mivel az igazolóbizottságok a pártok képviselőiből és az Országos Szakszervezeti Tanács küldötteiből álltak össze, ezért a vizsgálatok könnyen válhattak a helyi pártpolitikai csatározások terepévé. Ha egy személy igazolásánál szavazategyenlőség alakult ki, akkor a szakszervezet által kijelölt tag döntése alapján született meg a határozat. Ennek is köszönhetően kerültek a bizottságok meghatározó hányadban baloldali befolyás alá.

A rendeletben az igazolóbizottságok feladataként írták elő, vizsgálják meg, az igazolás alá vont alkalmas-e arra, hogy a „demokratikus népi Magyarországon közszolgálatot teljesítsen.” A testület dönthetett arról: igazolja a közalkalmazottat, tisztségében meghagyása mellett megfeddhetette, áthelyezésre ítélt, az előléptetéstől kizárhatta, vezető állásra alkalmatlannak nyilváníthatta, nyugdíjazhatta, továbbá végső megoldásként állásától megfoszthatta.

Az egyetemi magántanárság nem minősült közszolgálati megbízásnak, a rendelet hatálya azonban kiterjedt a közintézmények által foglalkoztatott személyekre is, ezért kellett igazolási eljárás alá vonni a magántanárokat. A szegedi egyetemen a kérdés, miszerint az állásvesztésre ítélt magántanár magántanársága megszűnik-e, az orvosi karon merült fel. Kanyó Béla orvostudományi dékán 1947. február 10-én kérte a jogtudományi kart, hogy nyilvánítsa a testület az ügyben véleményét. Schneller Károly jog- és államtudományi dékán március 5-én bízta meg Bibó István egyetemi tanárt, hogy fogalmazza meg „véleményes javaslatot”, s azt terjessze a kari ülés elé. Bibó ekkoriban, az 1946/47. tanévben aktív résztvevője az egyetemi közéletnek, a kari üléseken rendszeresen ott van, dékáni felkérésre jogi szakvéleményeket készít egyetem-politikai kérdésekben. (Ruszoly József: *Bibó István a szegedi karon*. Jogtudományi Közlöny. 1992. április. 95-111. p.)

Bibó a felkérés kézhez vételét követően, március 9-én időt kért a javaslat megfogalmazásához. Mint a dékánhoz intézett levelében írja: „be kell szerezni az adatokat, melyek más, elsősorban a pesti egyetemeken e tárgyban elfoglalt álláspontjára, valamint általában az igazolási kollíziók joggyakorlatára vonatkoznak”. Az állásvesztésre ítélt magántanárok magántanárságának megszűnése tárgyában a jelentést (Csongrád Megyei Levéltár. Jog- és Államtudományi Kar iratai. 332-1946-47) május 21-én mutatta be a kar rendes ülésén.

„Tekintetes Kar!

A Dékán Úr 332/1946-47. jk. sz. meghagyására az alábbiakban van szerencsém véleményemet előterjeszteni abban a kérdésben, hogy az állásvesztésre ítélt magántanár magántanársága megszűnik-e vagy sem:

Az igazolásról szóló törvényes jogszabályok nem írják elő, hogy egy személy különböző minőségben folyt igazolásainak különböző végeredményeit végül egységes igazolási végeredményben kell összegezni az összbüntetés analógiájára. Sőt a 4.080/1945. M. E. sz. rendelet 20. §-a kifejezetten kimondja, hogy egy ugyanazon személy különböző minőségeivel kapcsolatos igazolási eljárásokat külön-külön kell lefolytatni, és az egyik igazolási eljárás lefolytatása nem ok a másik igazolási eljárás megszüntetésére vagy le nem folytatására. Nincs általános jogszabály arra nézve sem, hogy az egyik minőségben hozott igazolási ítélet más minőségre kihatna. Csupán speciális jogszabályok vannak arra nézve, hogy bizonyos, különösen súlyos igazolási ítéletek, éspedig az állásvesztést kimondó ítéletek milyen esetben hatnak ki az érdekelt egyéb minőségére, azonban itt sem egyéb minőségben való igazolására hatnak ki, hanem egyéb minőségben való újbóli alkalmazására. Így mindenképp az 1.080/1945. M.E. sz. rendelet 20§-a /8/ bekezdésének az a rendelkezése, mely szerint azt, akit mint köztisztviselőt állásvesztésre ítélték, közszolgálatban egyáltalán nem, magántisztviselői munkakörben pedig vezető állásban nem lehet alkalmazni. Ennek megfelel a 4.100/1945. M. E. sz. rendelet 7. §-a /4/ bekezdésének az a rendelkezése, mely szerint azt, akit magántisztviselői mivoltában állásvesztésre ítélték, közszolgálatban és ugyanannál a munkaadónál egyáltalán nem lehet, más munkaadónál vezető állásban nem lehet alkalmazni. Ezek a szabályok az argumentum a contrario erejénél fogva is megerősítik azt az álláspontot, hogy általában az egyik minőségben való igazolás a másik minőségben való igazolásra nem hat ki. Ez a szabályozás elvileg is indokolt és logikus, mert az igazolás az igazolás tárgyát képező személyes viselkedésének az igazolás alá kerülő minőségéhez, annak politikai erkölcsi követelményeihez való mérését jelenti, s így nincs akadálya annak, hogy az, aki pl. köztisztviselői minőségében nem igazolódik, másféle minőségében igazoltnak minősüljön. Elvileg tehát nincs akadálya annak, hogy olyan személy, akit közszolgálati vagy más minőségében állásvesztésre ítélték, de magántanári minőségében igazoltak, magántanári jogosultságát megtarthassa.

Gyakorlatilag azonban az eltérő tartalmú igazolási ítéletek túlnyomórészt nem abból erednek, hogy az igazolóbizottságok azonos tényállás alapján, azonos szigorúsággal, foglalkozásonként megfelelő más-más mértéket alkalmaznak, hanem egyrészt az igazolóbizottságok szigorúsági foka tér el egymástól, másrészt az egyik igazolóbizottság olyan adatoknak kerül a birtokába, melyek a másik igazolóbizottság előtt ismeretlenek. Ha az eltérő igazolási eredmény az igazolási bizottság eltérő szigorúsági fokából származik, akkor jogerős határozatokat feltételezve további tennivaló nincs. Ha ellenben az eltérő, éspedig a súlyosabb igazolási eredmény azon alapszik, hogy a súlyosabb igazolási ítéletet hozó igazolóbizottság olyan adatnak van birtokában, melyet az enyhébb ítéletet hozó bizottság nem ismert, úgy nincs akadálya annak, hogy ezt az adatot az enyhébb ítéletet hozó bizottságnak bárki bejelentse s annak alapján új igazolási eljárást kérjen. Az egyetem hatóságait tehát ebben a vonatkozásban kell, hogy érdekelje az egyetem magántanárait ért állásvesztési határozat: vajon a szigorúbb ítéletet hozó igazolóbizottság előtt nem volt-e ismeretes olyan

adat, amelyet az egyetemi igazolóbizottság nem ismert, s ha ismerték volna, úgy szigorúbb igazolási ítéletet hozott volna. Amennyiben ez kiderül s az adat olyan súlyos, hogy a magántanári minőség fennmaradása az egyetem és a köz érdekeit komolyan sérti, úgy indokoltnak látszik, hogy ilyenkor az egyetem hatósága tegyen lépéseket a magántanári igazolási eljárás újbóli megindítása iránt. A tisztviselői létszámcsökkentéssel kapcsolatos rendelkezések szerint ugyan a köztisztviselői igazolási eljárások szünetelnek, az egyetemi magántanári megbízás azonban nem közszolgálati megbízás, nincs tehát akadálya annak, hogy az erre hivatott szervek (főispán, pártok stb.) közreműködésével az igazoló eljárás újból megindíttassék. Ettől az esettől eltekintve azt kell mondanunk, hogy az egyetemi magántanárság más minőségben szenvedett állásvesztési ítélet folytán nem szűnik meg.”

Bibó István egyetemi tanárként a kari vezetés által tőle elvárt és megszokott pontossággal járta körül a kérdést, s állapította meg: az állásvesztett magántanár magántanársága nem szűnik meg.

1947-et írtak akkor, a közigazgatás és a közszféra átforgalmazása megtörtént, az új hatalmi rend kiépült. Ebben a helyzetben Bibó – tudva, hogy maga az igazolási eljárás mint mechanizmus része a koalíciós korszak intézményrendszerének, így az igazolások léte adottság – e szakvéleményével arra törekedett, hogy e szűk, számára kijelölt területen megpróbálja visszafogni az eljárásoknak az egyetem világát érintő méltánytalanságait, igazságtalanságait.

Érvelésében Bibó István az Ideiglenes Kormány 1.080/1945., a 4.080/1945. és a 4.100/1945. M. E. számú rendeletét veszi alapul. Magától értetődően egyik jogszabály sem foglalkozik közvetlenül az állásvesztett magántanárok ügyével. Bibó az argumentum a contrario elvére (az ellenkezőből való következtetés szabályára) hivatkozva állapítja meg, hogy az egyik igazoló eljárás joghatása egy másik tevékenységformára nem hat ki; vagyis nem kizárt, hogy akit állásvesztésre ítélték, más munkakörben, más minőségben igazolást nyerjen. A Bibó által hangsúlyosan idézett 4.100/1945. M. E. számú, a magánalkalmazottak igazolása tárgyában című rendelet 7. §-a /4/ bekezdésének szövege azt tartalmazza, miszerint „az állásától megfosztott magánalkalmazottat közhivatalra vagy a magánalkalmazás körében ugyanannál a vállalatnál semmiféle állásra, más vállalatnál pedig vezető állásra alkalmazni, továbbá közmegegyezésben részesíteni nem lehet.” Bibó e jogszabályi rendelkezés kapcsán hívja segítségül az argumentum a contrario szabályát, hiszen ha az állásvesztett személyt közhivatalra vagy vállalatnál vezető beosztásban alkalmazni nem szabad, akkor az ellenkezőből való következtetés alapján ez azt jelenti, hogy más egyéb magánalkalmazás körében viszont lehet foglalkoztatni.

Az állásvesztésre ítélt magántanár magántanársága nem szűnik meg tehát egy korábban hozott állástól megfosztó határozat miatt. A magántanárság Bibó szerint csak akkor szűnhet meg, ha olyan adat merül fel, amelyről korábban az egyetemi igazoló bizottság nem tudott, s az adott információ olyan súlyú, hogy az veszélyezteti az egyetem érdekeit – ilyenkor új eljárást kell indítani és ennek végén dönthet a bizottság a magántanárság megszüntetéséről.

A kari ülés elfogadta Bibó István érvelését, s 252. számú határozatában tudomásul vette a jelentést. Schneller Károly dékán június 4-én kelt Kanyó Béla orvostudományi dékánnak írott levelében már a Jog- és Államtudományi Kar véleményeként közölte a Bibó által kidolgozott álláspontot.

A hatályos jogszabályok alapján adható lett volna ellentétes előjelű szakvélemény is (például, ha az előterjesztő a rendeletnek azon pontját veszi alapul, amely szerint az állásvesztett személy közintézmény alkalmazásában nem állhat). Bibó azonban hiteles jogi érveléssel alátámasztva vallotta, a meglévő jogosultság megtartható.

„Úgy érzem, hogy a múlt kortársa vagyok”

Beszélgetés Veress Dániellel

– *Ifjabb hadadi báró Wesselényi Miklós halálának 150. évfordulóján kötete jelent meg a zsidói nagyúrról, alcíme szerint Glosszák Wesselényi Miklós művéhez, életéhez, eszmevilágához. Ez az összeállítás, a Férfibú és történeti gyász, elsősorban azért készült töprengésre, mert már korábban is írt Wesselényiről, időrendi felsorolásban – kötetben is megjelent – 1971 decemberében bemutatott színművet, a Gräfenbergi éjszakák-at, majd ezt követően bő kísérő szövegekkel kiadott egy szemelvényes válogatást Balítéletekről című művéből (1974), írt egy regényesített élet- és személyiségrajzot, mely Budapesten jelent meg 1983-ban, végezetül egy terjedelmes életrajzvázlatot egy 1996-ban megjelent zsidói kiadványban, a Torony Erdély kapujában. Ez az ugyanazon történelmi személyiséghez és nyilván tárgyhoz való konok visszatérés jelöl valamilyen irodalmi munkásságára általánosan is jellemzőt. Ugyanakkor ismétlődő vállalkozása felvet megkerülhetetlenül egy átfogóbb érvényű kérdést is: íróként minek tartja magát, hiszen a lexikonok, irodalomtörténetek, váltakozó sorrendben, hol kritikusnak, hol tanulmányírónak, hol irodalomtörténésznek, hol drámaírónak minősítik. Ebben a több-műfajúságban van valamilyen szándékolttság, elv vagy rendszer, mely a tudatos írásos építkezésre utal?*

– Utóbbi kérdésre nem nehéz válaszolnom. Tevékenységem alapján, de szívem szerint is egyszerűen írónak, pontosítva szándékaimat, hagyományfeltáró, hagyományörző, hagyománynépszerűsítő írónak tartom magam, aki különböző műformaváltozatok álorcájában – versen kívül minden műfajt műveltem, még novellákat is írtam – lényegében esszéírónak tartom magam. Ebben az „összvérműfajban” találtam meg az alkatomhoz legjobban simuló kifejezésformát. Mellesleg sokat foglalkoztatott a magyar és az egyetemes esszéírás kérdése, mind gyakorlatáról, mind a műfaj elméletéről számos alkalommal írtam is. Írásaimban, legyenek azok nagyobb tömbök, kismonográfiák, irodalomtörténeti dolgozatok, életrajzok vagy pályaképek, egyértelműen kimutatható az esszéjelleg, miként a kurtább terjedelmű írásaimban is. Az esszé az én értelmezésemben sokhasadásos műforma, jellege szerint kísérlet, megközelítés, mely túlvisz szigorúan vett tárgyán, szándékom szerint mindég egy általánosabb elv kifejezője is igyekezett lenni. Legothonosabban a személyesen is emlékező dokumentum-esszéiben érzem magam, melyben a tárgyhöz kapcsolódó adatolás és kifejtés beolvad saját személyes emlékrétegeimbe, gondolatársításaimba, tehát nemcsak alakok és korok kivetülése, hanem szubjektív kitarulkozás is, vallomás az idő-faktor tetszőleges keverésével. Az ismeretértelmezés élménytöredékeket is magába ránt, nemcsak a múlttól, hanem magának a fogalmazásnak jelenéről is szól; a felidéző vetélője ide-oda jár az időben, miközben felsejlik – hol a háttérben, hol beemelve a törzsszövegbe – a fogalmazó portréja, sőt életrajza is. Ezért nevezem a magam által értelmezett esszé-modellt „ürügyműfaj”-nak.

– *Az azonos személyhez való ismételt visszatérés még több esetben megismétlődik. Például Zágoni Mikes Kelemenről írt színművet (Négy tél, 1968.), Budapesten megjelent regényes életrajzot (Igy élt Mikes Kelemen, 1978.), melyért nívódíjat kapott, közben egy kismonográfiát (A rodostói csillagnéző, 1972.), kiadott egy kötetnyi tanulmányt (Mikes és a szülőföld, 1976.), összeállított egy breviárium antológiát (Édes néném, 1995.) s gondozója volt négy vagy öt – köztük az első román nyelvű – Leveleskönyv kiadásának. Mindez túlvisz a szakmai feladatvállaláson, itt már nem hétköznapi érdeklődésről van szó, hanem szenvedélynek nevezhető vonzalomról.*

– Fogalmazzunk kevésbé tapintatosan: megszállottságról és rögeszméről. Persze megszállottság, tehát különösebb érzelmi – s tán értelmi – vonzalom, személyes kötődés nélkül is lehet – penzumként – irodalomtörténeti értekezést, tanulmányt, műelemzést írni, de mélyebb belső ösztönzés híján az ember aligha vesz tollat a kezébe, hogy harmadszor- negyedszer körüljárja korábbi tárgyát, más irányból, más műfaji eszközökkel közelítse meg. Ehhez valamilyen mélyebb, összetettebb, magán a tárgyon túlemelkedő késztetés, illetve serkentés kell.

– *Mi hajította az író, hogy ismételten nekirugaszkodjon a már egyszer szemügyre vett – mert megírt – „hősének”?*

– Irodalmi s nem kis részben emberi példaképeim – messze vezetne a régmúltba, ha részletezőn tárgyalnám a dolgot – arra a belémsúlykolódó felismerésre vezettek rá, hogy a magyar s ezen belül az erdélyi magyar irodalomnak az elmúlt évszázadokban szembe kellett néznie a társadalom s benne az emberek gondjaival, s a maga sajátos eszközeivel észleleteinek hangot is kellett adnia, tehát az úgymond „tisztá” irodalomtól, illetve irodalmiságtól némileg eltérő feladatot is el kellett látnia a sajátos nemzeti sorsproblémák felmutatásával, tudatosításával, részben népmentő, részben nemeztnevelő funkciót vállalván magára. Hogy számos, az irodalom által felvállalt kérdés tárgyalása nem az írók dolga, igen, jól tudom. Bizony nem az a mi fajtánknál boldogabb és szerencsésebb sorsú népeknél. Dehát a mi históriánk már így alakult. A létében, sorsában fenyegetett magyar nép, ma is harmadrészét szorványban, illetve diaszpórában élő, elvárta, és ma is elvárja írástudóitól közügyi dolgainak – melyek szigorúan vett jellegük szerint „irodalmon kívüliek” – képviselőjét és írásos szolgálatát. Írásos tevékenységem ennek az elvi szempontnak kifejeződésékként közelíthető meg érvényesen és hitelesen. Ebben az is bennfoglaltatik, hogy előttem mindég a feladat lebegett, a közérdekűnek kimondása, melynek az írott mű, végső soron, csak lehetősége, eszköze.

– *Akkor is a nemzetfélétségből eredő pedagógiai szándék vezette, amikor az erdélyi történelemből kiemelkedő egyéniségekről, Mikesről, Misztótfalusiról, Wesselényiről, Kemény Zsigmondról többször is írt: következőképpen a színpad is, melyhez hosszú időn át kötődött, a színház nyilvánossága egyben katedrát is jelentett Önnek?*

– Egyértelműen és félreérthetetlenül. Éppen eme egyáltalán nem titkolt tanító – s hinni szeretném: okító – jelleg miatt koppintottak orromra színműveim kritikusai, a dramaturgi elvek rovására túlhajtott történelmi leckefelmondásért.

– *Több interjúban is elmondotta például azt, hogy Wesselényi-dramáját ma is változatlanul időszerűnek tartja, s annak egyetlen során sem változtatna. Mi adta időszerűségét harminc évvel ezelőtt, és mi adja – esetleg – ma?*

– Sajnos a színművet kiváltó alapmotivációk lényegében az elmúlt harminc év során sem változtak, s ha igen, inkább hátrányukra, mint előnyükre: az első magyar nemzetiségpolitikus következetes félreértése, s ami súlyosabb – félremagyarázása. Egy áthistorizáló szemlélet mesterséges fenntartása és éltetése, mely ma sem hajlandó a múltat múltként, a már megtörténtet – tehát megváltozhatatlant – megértésként kezelni, sokkalta inkább a korábbi századok konfliktusait a mai napi politikai értelmezések és csatározások eszköztárába igyekszik vonni, épp a legvilágosabb fejű erdélyi reformkori liberális politikai gondolkodót használván feltörő kosként a korunkbeli agresszív nacionalizmus szolgálatában. Drámám bemutatása óta ebben a vonatkozásban mi sem változott, a tendencia könyvem, a *Férfibú és történeti gyász* megjelenése óta – nyilván attól teljesen függetlenül – éppenséggel erősödött, noha Wesselényi látnoki művét, a *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*-t szomorúan igazolták az utóbbi évek

balkáni, tágabban a közép-kelet-európai események.

– *Kiket tekint példaképeinek, netán mestereinek az esszéműfajban? Kik voltak azok, akik a műfaj felől közelítve befolyással, maradandóbb hatással voltak Önre?*

– Feszengve felelek, hiszen nemcsak kritikai, hanem önkritikai arányérzékem is van, éppen ezért nyomatékosan hangsúlyozom, hogy nem szellemi értékazonosságra gondolok, hanem példaképválasztásra, illetve - vállalásra; tehát egyfajta szellemi befolyásoltságról, illetve ráhatásról van szó. Egy igény szint felé való törekedésről, valamint egy műfajhagyomány önmagamhoz hasonított felhasználásáról. Tehát: Németh László, Cs. Szabó László, Illés Endre...

– *Hozzájuk személyes kapcsolat is fűzte, a kilencvenes évek közepén megjelentette Önhöz írt leveleiket. Ezek a levelek kísérői, motívói esszéinek?*

– Azt hiszem, sem egyik, sem másik, hiszen munkásságuk jóval korábbi megismerése vezetett a személyes megismerésükhöz, következésképpen az összefüggések is sokkalta sokrétűbbek, mintsem beférnének a „motiváltság” alá, hivatkozva használva. A leveleket vallomásos dokumentum-esszék vezetik be, ezek eligazítják az olvasót az előzményekben, ugyanakkor rávezetnek a kapcsolatunk jellegére. Épp mostanság foglalkoztat egy kötet összeállítása, melybe ezek az írások is bekerülnének, s a rokortartalmú szövegek együtteséből kitűnne, hogy miben és mennyiben befolyásoltak műfaji útkezesében. A kötet, máhár egyáltalán valaha is lesz, valójában – tartalma szerint – egy szabadon mintázott szellem önéletírás lenne, mely tartalma egészével válaszolna arra a kérdésre, mely nem fér el egy ilyen kurta, összevont kérdezz-felelek-be. Nyilván e számvetésben más, nagyon régi témáimat, pl. Kemény Zsigmondot sem kerülhetem el, hiszen róla is írtam drámát, számos tanulmányt, és megjelentettem elbeszéléseinek kötetét.

– *Azt sem kell esetlegesnek vagy véletlennek tartanunk, hogy tervezett kötetével kapcsolatban az önéletírás jelleget említette. Ez a műforma, miként 1998-ban megjelent köteté, a Vékára tett mécses bizonyítja, igen régi gondja.*

– Valóban az, de ez tulajdonképpen helyzetemből adódik, ha úgy tetszik, sorsomba, sorsunkba ágyazódik. És itt már nem pusztán arról van szó, hogy az emlékirás, a magyar irodalom egészén belül, a legerdeyibb műfaj. Az összefüggések tágabbak és mélyebbek, valamint egészen személyesek. Erdélyi magyar, Kőrösi Csoma Sándor szóhasználatával székely-magyar vagyok. A Székelyföldön, Udvarhely és Háromszék megyékben születtek és éltek elődeim, őseim, miként én is, ami szükségképpen jelentős mértékben befolyásolta, alakította gondolkodásomat, s azt az üldözöttségéből fakadó veszélytudatot, mely írásos tevékenységem egyik hajtóerejévé vált. Konkrétabban: meggyőződésem szerint az erdélyi magyarság két legnagyobb kincse az itthoniség érzését tápláló, tényekre épülő múltismeret, valamint a lehetséges tisztán megőrzött anyanyelvünk. Nos, mindkettő veszélyben forog. Történelmünket vagy meghamisítják, vagy elhallgatják, nyelvünket szétoldják, elszennyezik a fokozatos eltűntetés szándékával, így programozódik át a génjeiben fészkelő eredeti identitástudatunk. Ez ellen kell védekeznünk. Így nézni a globalizálódó világban a kérdést, tünhet holmi provincializmusnak, illetve túlhaladott szempontú szemléletnek, azonban számomra éltető regionalizmus, mely összetevőiben gazdagabb, mint első hallásra gondolnánk. Én réges-régen ennek a vidékiségnek óvását, ápolását tűztem ki önmagam számára írásos feladatul, s ennek szolgálatában választottam ki – túl a véletlenül – hőseimet, s fogalmaztam meg őket, mint egy egyetemesebb integráló eszmerendszer képviselőit. Az esszéíró belép egy korbá, és beleéli magát egy emberi állapotba. Ez volt például Mikes esetében mint objektív helyzet a száműzöttség, mint megtartó erkölcsi erő a szülőföldhöz való ragaszkodás. Az írónak, bizonyos mértékben azonosulnia kell választottjával, persze anélkül, hogy elmosná az időt, összetévesztené a hőse által megélt történelmi helyzetet a saját korával. A „nyomozás” az író kíváncsiságával kezdődik, melyet az egyre részletesebb és pontosabb megismerés láncreakciója követ, melyben feltárul a példázat bizonyos időfelettsége, tehát időszerűsége általánosítható. Nyilván nem az életüké, hanem a gondolkodásuké, az erkölcsi alapállásuké, a jelenkorunk hasznára kipárolható eszméké. Az értelmi megismeréshez hozzákapcsolódik az érzelmi azonosulás is. Egy érzékeny és vajtűfülű pesti kritikus Mikes-könyvemmel kapcsolatban ezt írta: „Más is ismerheti úgy Mikest, mint Veress Dániel, ő azonban olyat is tud, amit csak kevés, Mikes világának a bensősége mintha a maga élete volna. Ezért a könyv megcélzott olvasóját épp szíven találja.”

– *Misztófalusi Kis Miklósról írt monodráájába, A megtévesztett-be, beleszóltak saját életének eseményei, konfliktusai is?*

– Vallomásos jellege elárulja, hogy igen. Gyekeztem – ami sajnos nem került nehézségbe – korával és sorsával azonosulni. Nagyon alaposan átrágtam magam Erdély történelmében, s bár tudom, hogy események, helyzetek mechanikusan nem ismétlődnek, históriáknak s talán minden históriának van egy „állandója”, néhány ismétlődő sajátossága, nem utolsó sorban az egyén életének vonatkozásában. Ez tette „rokonommá” Mikest, Keményt, Tótfalusit, Wesselényit, s noha életem keretét jelenkorunk körülményei és adottságai szabják meg, túl hetvenedik életévemen, talán nem egészen indokolatlanul, úgy érzem, hogy a múlt kortársa vagyok, s mi túrés-tagadás, gyakran otthonosabban mozgok a XVI. vagy a rákövetkező századokban, mint az idén lezáródó naptári huszadikban. Ugye különösen hangzik, ha megemlítem, hogy ebben a felgyorsult jövő-menő világban immár két évtizede nem mozdultam ki szülővárosomból, Sepsiszentgyörgyről, az utóbbi néhány évben a lakásból is alig. Feleségem meg nem köszönhető gondoskodása tette lehetővé, hogy egy egyszemélyes Olt melléki szellemi barkácsoló műhely könyvfalai közt éljek, lényegében magam választotta szellemek társaságában. Az emberek általában szenvednek a magánytól, számomra meglehetősen természetes állapot, tulajdonképpen szellemi szabadságom kifejezője is.

– *A Veress családban folytatódott az „irodalmi vonulat”, hiszen fia, Veress Gerzson költő lett. Első könyve, az Ezer énekből vérzem 1995-ben jelent meg, a második, A múltás kameválja 1999-ben, már posztumusz műként. Mit örökölt a fiú az apától?*

– A kérdés sebet tép fel. Noha fiam már két évvel ezelőtt itt hagyott minket, s lépett ki önelhatározásból a földi, a fizikai mindennapokból, ha a megtörtént megváltozhatatlanba bele is kellett nyugodnunk, az elvesztése feletti fájdalmat feldolgozni nem tudtuk. Egyébként a kérdésre válaszolni nem tudok. Foglalkoztat, de a feladatra még nem tudtam összeszedni magam, hogy távolságtartó higgadtsággal összefoglaljam életét, pályáját, művét. Talán egyszer képes leszek rá.

– *„...mit keresek én e tájon / ilyen élve-holtan” – írta egyik versében Gerzson. Jellemző volt rá, állandó volt benne ez az életézés, esetleg nemzedékének gondolatait is megfogalmazta e sorokban?*

– Aligha tévedek, ha azt mondom, hogy ez a kétkező, eltávozási vágygá erősödő érzés éveken át halmozódott fel benne, hogy végeztesül tragikus elhatározással érlelődjék. Többször újraolvasva édesanyjával együtt verseit alakult ki ez a versszövegekkel bőségesen igazolható meggyőződésünk. Számbavéve barátait, eszmetársait, nem nehéz megállapítani, hogy egy önpusztító, helyét nem lelő, korunktól elidegenedő nemzedék, vagy pontosabban fogalmazva, korosztály képviselője – sőt érzésvilágának kifejezője is volt. A kérdés persze az, hogy mi alakította ki, mi táplálta az ő és több, tragikusan eltávozott korosztálytársa életézését? Mi ebben a felelőssége – ha van ilyen? – a körkörülményeknek, a barátoknak, a családnak, és mi önmaguk emberi gyöngéinek. Azt hiszem, hogy leghelyesebb, ha ezen a ponton átadom a szót Gerzson fiamnak azzal, hogy felolvasom egy nagyon meggondolkozató prózával és verssel kevert esszéjét, *A test ítéleté-t*. Másfél évvel megírása után választotta a halálos ugrást.

Gömöri György

Nagy utazók és emigránsok

Magyarok a Restauráció-korabeli Londonban

A legtöbb angol történelemkönyv 1653-tól, Oliver Cromwell kormányzóságától számítja az alkotmányos monarchia kezdetét. Másszóval az átmenetet a parlamentáris, királytalan Angliából az 1660-ban visszaállított királyságba, az ún. Restaurációt nem látják sem forradalomnak, sem ellenforradalomnak; még a manapság divatos „bársonyos forradalom” elnevezés sem illik egészen arra, ami ebben az évben történt. Társadalmi szempontból a Restauráció a földbirtokos osztály hatalmának megszilárdulását jelentette (Kamen 1976:478) mind gazdasági, mind politikai téren; ugyanakkor a korábbi, Oliver Cromwell halálát követő kaotikus állapotokhoz képest egy konzervatív jogállamiság jött létre, valamiféle félmegoldás az alkotmányos és az abszolút monarchia között. (II. Károly nemcsak az angol parlamenttől függött, hanem attól is, honnan milyen úton-módon tudott magának pénzt szerezni.) Bár a Restaurációban lényeges szerepe volt Monck tábornoknak, illetve a hadseregnek, a szárazföldi fegyveres erők számát a Parlament korlátozta, helyette a hajóhad bővítése lett az angol királyság egyik fő célja, különösen az 1665-66-os elvesztett angol-holland háború után. Amit biztosan állíthatunk, hogy a Restauráció a kereskedelem fellendülésével járt, s hogy ez bizonyos értelemben újra megnyitotta Angliát a külföldi látogatók előtt. Magyar szemmel úgy is fogalmazhatnánk, hogy II. Károly visszatérése (és a várt royalista „bosszúhadjárat” elmaradásával) újra fellendült az angliai turizmus, illetve megnövekedett az Angliában szerencsét próbálók száma. Míg a Protektorátus alatt a magyar látogatók túlnyomó többsége református, gyakran puritán-érzelmű lelkészekből, illetve lelkészjelöltekből tevődött össze, 1660 után szélesebbre nyílik a magyarországi és erdélyi jövevények (s mint később látni fogjuk, londoni rezidensek) legyezője mind foglalkozási, mind vallási szempontból. Ennek az 1660 utáni magyar kolóniának lehet ugyan magát az „igaz hit száműzöttjének” tekintő református teológusa (Mezőlaki János), de vannak unitárius látogatók is Erdélyből, és olyan, vallásilag indifferent, vagy legalábbis „langyosnak” mondható emberek, mint a klasszika-filológus Szilágyi-Sylvanus György, vagy a Felső-Magyarországról elszármazott festőművész, Bogdány Jakab. Míg a XVII. század első felében az egy Bánfihunyadi János kivételével csupán egy-két olyan magyart ismerünk, aki pár évnél hosszabb időt töltött volna a szigetországban (Maksai Ósze Péter, Tolnai Dáli János), most a Restauráció idején, különösen annak kezdeti éveiben tetemesen megnő az Angliában huzamosabb ideig tartózkodó magyarok száma.

A hatvanas évek Anglia-járásában két személynek van különös szerepe: mindkettőjük neve ismerős a régi magyar irodalomban és művelődéstörténetben jártas emberek előtt, minthogy szerepelnek Bethlen Miklós önéletírásában. Egyikük a francia, jerseyi születésű, de Angliában felnőtt, majd onnan a polgárháború idején Konstantinápolyon át Gyulafehérvárra hányódó Isaac Basire, aki teológiát tanított néhány évig a fehérvári akadémián, a másik pedig a londoni latintanár, Jászberényi P. Pál, Basire-ről több ízben szó esik Bethlen Miklósnál, aki így jellemzi hajdani preceptorát: „jámbor, mértékletes, józan életű ember, tisztességes magaviseelő...ember volt, latinus is jó, kivált a szólásban promptus, tersus, cum pronuncinatione gallica. Theologus mediocris” (Kemény-Bethlen 1980:547), majd miután elmondja, hogy Basire gyengén tudott héberül és görögül, így folytatja: „Prédikátornak a maga nyelvén (értsd angolul, G.Gy.) úgy hiszem, híres volt, abban is holt meg, visszamenvén is anno 1661 Angliába” (Kemény-Bethlen 19 80:548). Bethlen ezt bécsi fogságában veti papírra, már a XVIII. század elején; nyilván tudja, hogy Basire, akivel korábban levelezett, már 1676-ban meghalt. Angliába való visszatérése után egyébként bár Isaac Basire püspökségre számított, ezt nem kapta meg, csupán John Cosin durhami püspök jóvoltából jutott anglikán egyházi tisztséghez: Northumberland főesperese és durhami kanonok lett, akinek néha Londonban is meg kellett jelennie, hogy a királyi udvarban prédikáljon, ilyenkor többnyire barátjánál, a Westminster Schoolban tanító Dr. Busbynál szállt meg. Basire a Restauráció első éveiben még érdekességnek, afféle teológiai csodabogárnak számított, ő volt a „nagy utazó”, aki, mint azt a naplói John Evelyn elmondja „(prédikációjában) megmutatta, hogy az anglikán egyház...a legtekélyesebb az ég alatt, hogy Anglia maga az Ígéret földje” (Evelyn 1936:363). Később, amikor John Durel, a londoni francia episzkopális egyház lelkésze előkészítette irénikus célzatú könyvét, amelynek *A View of the Government and Publick Worship of God in the Reformed Churches beyond the Seas* hosszú, ámde zengzetes címet adta, a legtöbb Magyarországra és Erdélyre vonatkozó információt Isaac Basire-től szerezte. Durel főleg a magyar református egyház belviszályai érdekelték, illetve az, hogy mennyiben támogatta II. Rákóczi György erdélyi fejedelem a püspökség intézményét a presbiteriánus újítókkal szemben. A royalista és episzkopális elveket valló Durel „a Gondviselés különös jelét” látja abban, hogy Gyulafehérvárt Isaac Basire kapta meg a főiskolán a teológiai tanszéket, s így „tudományát a Fejedelem tekintélyével egyesítve igen sokban hozzájárult a (presbiteriánus) összeesküvés legyőzéséhez, számos vitát folytatva a szakadárokkal írásban és az egész udvar jelenlétében”(id. Gömöri 1991:45). Durel szövegében Apáczai Csere neve nem hangzik el, de tudjuk, az egyik „szakadár”, akinek puritanizmusa ellen Basire hadakozott, éppen ő volt, emiatt fenyegette meg a fejedelem 1655 szeptemberében (Apáczai 1977: 522-523).

John Durel (akinek nevét minden eddigi Bethlen Miklós-kiadás „Duvel”-nek vagy „Duval”-nak írta) személyesen ismerte Jászberényit is, s a francia lelkésznek egy Basire-hoz írt leveléből kitűnik, hogy a magyar teológus dicsérte Durelnek Basire Rákóczi-család iránt tanúsított hűségét. Bár Basirenek az Erdélyben eltöltött hét évből jobbára csak ez a dinasztikus hűsége maradt meg, ugyanakkor Durhamban való letelepedése után is kapcsolatban maradt az angliai magyarokkal és erdélyiekkel: nemcsak Jászberényivel, hanem Enyedi Gáspárral és a később feltűnt Adami Johannes/Jánossal is. Egy korábbi dolgozatomban felvettem, hogy talán az Angliában kétszer is megforduló, s 1661-62-ben ott hosszabb időt töltő Körmendi Pétert is ismerte vagy segítette (Gömöri 1979:63) – erre abból következtettem, hogy két másik angol egyházi személyiség mellett Basire-nak ajánlotta 1663-ban Leidenben kiadott *De paedobaptismo* c. disszertációját (RMK III:2007). Azóta előkerült Körmendinek egy segélykérő levele John Cosinhoz, Durham püspökéhez, amelyben a magyar teológus azért kér anyagi támogatást, mivel a török hadjárata a Magyarországról való távozásra kényszerítette (Cosin LB 1661(?):A84) – nagyon valószínű, hogy Körmendi vagy Basire, vagy talán Jászberényi tanácsára írt Cosinnak.

Ami Jászberényi Pált illeti, az ő karrierje példaértékű – bizonyítja, hogyan lehet egy korábban jelentéktelen protestáns teológusból sikeres nyelvtanár és iskolaigazgató Angliában. Jászberényi alighanem Fogarason született, Gyulafehérvárt és az 1650-es évek elején Sárospatakon tanult (Herepei 1971:428), majd egy ideig (1656 táján) az erdélyi udvarban a kis I. Rákóczi Ferenc mellett nyert alkalmazást házitánítói minőségben. Ezt a tényét mindig büszkén emlegette, még 1657. február 22-i franekeri matrikulációja során is bejegyeztette az egyetem anyakönyvébe. Hollandiai tanulása után, 1659-ben (amikor tanulmányaihoz valószínűleg már nem kap

támogatást Erdélyből) áthajózik Angliába, ahol rövid oxfordi tartózkodás után elszegődik nevelőnek egy Cecil Tufton nevű angol úrhoz. Erről későbbi latin nyelvkönyvének 1663. novemberi ajánlásában (*Dedicatio*) számol be, ahol Tuftont mint „igen bőkezű patrónusát” illeti, „egyetlen Támogatóját és Mecenását” jellemzi (Jászberényi 1670: B-B1). Tufton gazdag vidéki földbirtokos lehetett, akinek háza volt Londonban; itt, a fővárosban kezdte Jászberényi kiépíteni kapcsolatait a nyelvészekkel, s itt próbált „betörni” az angol könyvpiacra első kiadványával, az *Examen Doctrinae Ariano-Sociniane* c. műve, amit az RMK számon tart ugyan, de az UML nem említi. A magyar teológus, aki jó latinos volt (Comenius is tanította Patakon), persze latinul oktatta az ifjú Tuftont, s ez a tevékenysége adhatta neki az ötletet, hogy később nyelviskolát nyisson Londonban. Mielőtt erre rátérnénk, néhány szót kell szólni az *Examen*-ről is.

Ezt az antitrinitáriusokkal vitázó 108 lapos szöveget, amit egy párbeszéd, 104 lapos újabb vitáirat (az *Orthodoxa S.S. Trinitatis Defensio*) követ, 1662 első felében adta ki Samuel Browne londoni könyvárus. Mint azt előszavában Jászberényi elmondja, a könyv első részének ő csak szerkesztője, a szöveget Kolozsvárról kapta egy honfitársától, ahol az eredetileg németül íródott, s most latinra fordítva kiadja. A párbeszéd második részben, ahol a vita egy „*Orthodoxus*” és egy „*Adversarius*” közt folyik, Alstedt mellett holland teológiai szaktekintélyeket (Voetius, Hoornbeck) is idéz a szerző, aki ez esetben már alighanem maga Jászberényi. A magyar olvasót nem maga az unitárius-ellenes szöveg, mint a kiadvány előszava lepi meg – itt ugyanis Jászberényi áradozóan lelkes hangú szavakkal dicséri a pár hónapja beiktatott új erdélyi fejedelmet, Apafi Mihályt.

Mivel itt egy olyan református teológusról van szó, aki I. Rákóczi Ferencet nevelte, s aki peregrinációja során évekig II. Rákóczi György anyagi támogatását élvezte, az előszó tónusa meggondolkodtató. Igaz, a fejedelem már 1660 júniusában elesett, a fejedelmi tisztséget Barcsai Ákos, majd Kemény János bírta ideig-óráig, s Ali pasa 1661 szeptemberében megválasztotta Apafit, de Kemény csak 1662. január 23-án esett el a törökkel vívott csatában, s az *Examen* imprimatúrája, nyomtatási engedélye ugyanazon év február 24-éről való, ami megfelel az új naptár szerint március 3/4-ének. Vagyis alig pár nappal azután, hogy Kemény haláláról értesülhetett, Jászberényi máris kiszedette és nyomdába adta előszavát. Lehetséges persze, hogy Apafi, aki 1662-ben Winchelsea konstantinápolyi követ útján már próbált kapcsolatba lépni az angolokkal, levélben biztosította támogatásáról az akkor már Angliában otthonos Jászberényit, esetleg küldött neki pénzt valamelyik új, Angliát látogató alumnusával, mégis szembeötlök, hogy az *Examen* ajánlása Apafit nem csak „a református egyház védelmezőjének”, de a „régis szabadság helyreállítójának” (*Avitae Libertatis Restitutori*) és „az elnyomott haza felszabadítójának” (*Patriae oppressae Liberatori*) nevezi, s ekként dicsőíti. Ez a túlzott lelkesedés megerősíti azt a gyanúnkat, hogy ez a kiváló pedagógus és élelmes latintanár (aki Keresztúri Pál és Comenius módszerével oktatta a latint) bizony meglehetősen opportunista lehetett. S bár a Bethlen Miklós által leírt londoni bordélyház-látogatás, ahová az orvos Enyedi Gáspár vitte el Bethlent, is Jászberényi társaságában történt (Kemény-Bethlen 1980:619), ebből nem vonhatunk le nyomós következtetéseket, csupán annyit, hogy mivel a londoni latintanár nem volt nős, lehet, hogy néhanapján ilyen, puritánoknak nem kifejezetten ajánlott örömtányákat is felkeresett, ahol a lányok társaságában madeirát és oporítóit is lehetett fogyasztani. (Azoknak a kedvéért, akik nem olvasták Bethlen Miklóst, elárulhatom, hogy a kíváncsi erdélyi ifjú ezúttal, saját bevallása szerint, csak „kicsit” vétkezett.)

Viszont az 1662/63 táján, a londoni Charing Crosson indított nyelviskolának akkora sikere volt, hogy 1663-ban Jászberényi Pál már kiadhatott egy kisebb, 200 lap körüli latin nyelvkönyvet (*Istitutionum grammaticarum Pars prima*), amit egy évvel később a kétnyelvű *Fax nova linguae latinae/A New Torch to the Latin tongue* követett oktávó kiadásban. 1670-ig az előbbi még négy, a „*New Torch*” pedig három újabb kiadást ért meg, úgy tűnik, szinte versengtek érte a kiadók. Rendkívüli siker ez az angliai latin nyelvkönyvek történetében; okát abban kell keresnünk, amit Jászberényi előszavában állít: hogy ti. az ő módszerével minden diák, aki 2-3 alkalommal átolvasta tankönyvét, egy év alatt nemcsak a klasszikus auctorokat fogja tudni olvasni, hanem beszélni is fog „*good and true Latine*” nyelven (Jászberényi 1670: B7-B8). A latintudás fontosságára nézve hadd idézzek egy Jászberényivel kortárs szerzőt, Nicholas Culpeper, aki 1650-ben ezt írta a felsőbb osztályok oktatáspolitikájáról: „they have imposed such multiplicity of needless rules in the learning of the Latin tongue, that unless a man have gotten a very large estate, he is not able to bring up his son to understand Latin, a dozen years expense of time will hardly do it...” (Culpeper 1650, quoted by Hill 1974:170). Jászberényi nyelvkönyvét, amit még két évtizeddel később is elismeréssel emlegetnek a nyelvtanszerkesztők (R.C. 1688:A/1-A/2), nem kevesebb, mint nyolc angol ajánlotta az olvasónak (köztük a neves orientalista Edmund Castell), egy svéd matematikatanár (Johannes Megalinus), négy magyar, Enyedi Gáspár, Csemátoni Pál, Köpeczi Bálint és Nadányi János pedig latin versezetekkel üdvözölte azt a rendkívüli fegyvertényt, hogy egy erdélyi oktat valamit az angoloknak. A fenti magyarok közül Csemátoni Bethlen Miklós nevelője volt, vele együtt töltött viszonylag rövid időt Angliában, míg Enyedi és Köpeczi (mindkettő már az *Examen* elé is írt üdvözlő verset) kb. másfél évet tölthettek Londonban és másutt Angliában. Ami Nadányi Jánost illeti, az angolra is lefordított latinnyelvű magyar történelemkönyv, a *Florus Hungaricus* szerzőjét, Enyedi Gáspár az ő nevelője volt, s noha már 1662-ben átjött Angliába, Nadányi csak 1663 nyarán követte, amikor elkezdte egyengetni Amsterdamban kiadott könyvének angol útját. Nadányi Oxfordba csak 1664 márciusában jut el (lásd bejegyzését a Bodley könyvtár vendégkönyvébe), már nem tudja megvárni a *Florus* fogadtatását, Párizson, Bázelen és Bécsen át hazatér és néhány évig Enyeden tanít, mérsékelt sikerrel. Gyanítható, hogy a *Florus*-t sem egyedül írta, vagy Enyedi Gáspár, vagy a jótollú Csemátoni „besegíthetett” a vállalkozásba.

Jászberényi egyébként sűrűn levelezett Erdéllyel, ezt nemcsak Bethlen önéletrajzából tudjuk, hanem egy-két Angliában fennmaradt leveléből, amelyek közül egyet hamarosan közreadok. A levél keltezése 1662. július tizenötödike, s azt a Londonban megtelepedett erdélyi nyelvész Isaac Basire-nak írta (akit „igen híres embernek” aposztrofál az „Új fáklya” előszavában) – ebben közli, hogy levelet kapott Bethlen Jánostól Miklós fia hamaros érkezéséről, valamint továbbítja (az akkor még Hollandiában tartózkodó, tehát levelét onnan író) Bethlen Miklós üdvözlését Basire-nak. Erdélyi fejleményekről is informálja Durham kanonokát, akit ezek legalább a hatvanas évek végéig még élénken érdekeltek. Egyébként az erdélyiek sűrűbb Anglia-látogatása talán az 1660-62 közötti bizonytalan erdélyi állapotokkal is összefüggésben van – a hollandiai tanulás után a hazatérés helyett többen még megpróbáltak Angliában boldogulni. A magyar látogatók száma 1663-ban tetőzik: ekkor az oxfordi és cambridge-i számadáskönyvek, továbbá az albumok bejegyzései szerint mintegy 22 magyar tartózkodott Angliában. 1663-64-et ezzel egyidőben intenzív angliai Zrínyi-kultusz jellemzi, megjelenik (a nemrégiben fakszimilében Budapesten reprodukált) Zrínyi-életrajz angolul, számos könyv számol be a török háborúkról, ahol ikonográfiailag ugyancsak Zrínyi „a sztár”, a végén teljesen háttérbe szorítva nemcsak a török szultánt, hanem még magát Lipót császárt is. (Ezek a kiadványok nemigen jutottak el Bécsbe, különben Montecuccolit azonnal megütötte volna a guta mérgében). Nem tudjuk, csak sejtjük, hogy Jászberényinek is volt szerepe az 1663-64-es Zrínyi-kultusz gerjesztésében, valamint a magyar história iránt fellángolt nagy angol érdeklődésben, így például kiadóinak egyike, Nathaniel Brooke jelentette meg először a *Florus Hungaricus*-t, majd ugyancsak Brooke vállalkozott gróf Zrínyi Miklós halála után annak a kis egy lapos gyászantológiának a kiadására, amit szemmel láthatólag Jászberényi szerkesztett „a keresztény világ e nagy bajnokáról”. Ez a dátumozatlan gyászlap, amelyik alighanem 1665 elején hagyta el a londoni nyomdát – a *Lacrymae Hungaricae* összesen tizenegy rövid latin verset és egy sírfelirat-szöveget tartalmaz, amelyek közül négy versnek maga Jászberényi a szerzője. Rajta kívül még két magyar alkalmi költőt találunk a gyászapon: Száki és Szendrei Ferencet. Száki két verssel, Szendrei csak egy kis epigrammával szerepel. Kettejük közül Szendrei az idősebb, aki

Patakon tanult, 1658-ban kezdte peregrinációját Hollandiában és 1661-65 közt lakott Angliában, ahol 1662 őszen Cambridge-ben is megfordult (Gömöri 1989:92). Részben alkalmi adományokból, részben alighanem latintanításból élt; ami az adományokat illeti, fennmaradt egy folyamodványa a londoni holland egyházhoz két másik újonnan jött magyar (Harsányi Mátyás és Rimaszombati János) társaságában (Hessels 1897:2451), amire alighanem pozitív választ is kapott. Itt kell megemlítenünk, hogy a református holland egyházhoz gyakran fordultak peregrinus magyarok segítségért Angliában, s mint azt a kérelmek viszonylag nagy száma mutatja, túlnyomó többségük sikerrel is járt, jóllehet nem tudjuk, mekkora összeggel segítették a hollandok magyar hitsorsosait.

Száki Ferenc, Jászberényi másik epicédium-költőtársa, rendkívül termékeny teológus volt, aki három holland egyetemen tucatnyi disputációt tartott 1658 és 1666 között, amit a végén (1667 decemberében) egy Harderwijkben szerzett doktorátussal fejezt meg. Száki 1663 vége felé mehetett át Angliába, s itt 1666 májusáig maradt; az első évben nagyon nehezen élt, kétszer is kért pénzt a londoni holland egyháztól, másodszer 1664 novemberében azzal az elég szánalmas indokkal, hogy „nincs miből élnie” (Hessels 1897:2511). Később rámosolygott a szerencse, mert tanítványa akadt egy southwicki Richard Norton junior személyében, akinek házitanítójaként logikát tanított – latinul természetesen, mert a rövid távú látogatók általában nem tanultak meg angolul. Fennmaradt egy Ramus és Aristoteles logikája alapján összeállított kis börbekötött jegyzetfüzete, amit tanítványa számára készített 1665-ben, a „Speculum Praeceptorum Logicorum Aristotelico-Rameorum” (Bodley, MS Rawl.D.234). Később, már hollandiai teológiai doktorátusa után Száki Német-országba távozott, még 1694-ben is Kasselben élt, Bethlen Mihály akkor találkozott vele (Bethlen 1981:114).

Még legalább két olyan magyar nevet említhetjük, akik a Jászberényi-modell alapján telepedtek le, illetve helyezkedtek el Angliában. Tolnai Mihály valamikor 1650 táján született, 1669. május 21-én subszkribált Sárospatakon, ahol neve mellett ez a bejegyzés áll: „Acad.salut. mansit in Anglia et ibi habitavit plurimos annos usque mortem, quam obiit Londini” (Egyháztörténet, 1945:102). Ez teljesen megfelel a tényeknek: Tolnai, (akit nem szabad összekevernünk a Debrecenben tanult Tholnai S. Mihállyal, a „Szent Had” szerzőjével, noha ezt még az RMK nemrégiben kiadott pótláskötetei is megteszik (vö. *Pótlások* 3:6603 és index), Hollandiában rövid groningeni és talán utrecht-i tanulás után ment át a szigetországba, valószínűleg Tarczali Pállal egyidőben. (A peregrinus magyarok szerettek kettesével, vagy hármasával utazni – erre a szokásra vallanak a többi közt az oxfordi Bodley könyvtár látogató-könyvének bejegyzései.) Mindkét utazó Oxfordban bukkant fel, ahol Tarczali viszonylag rövid ideig maradt, de elég soká ahhoz, hogy kiadjon egy *De vocatione gentium et conversione Judaeorum* c. disszertációt 1672-ben (második kiadása egy évvel később), majd visszatérjen Hollandiába. Útitársa, Tolnai Mihály viszont Utrecht helyett Cambridge-be távozik, ott kap alkalmi segínyt több kollégiumtól (Gömöri 1989:100), majd egy Thomas Page nevű cambridge-i tanár ajánló levelével Londonba megy, ahol Page Tolnait William Sancroft jóindulatába ajánlja. Sancroft, aki akkor a Szent Pál székesegyház dékánja volt, sok nélkülöző magyarnak segített (már Cambridge-ben, ahol az Emmanuel College-ban volt Fellow ifjúkorában, ismert magyarokat), amiről Tolnai is tudhatott, ezért kereste ismeretségét. Mivel nemsokára állást is kapott Kensingtonban, ahol a helyi iskolában tanított még 1694-ben is, amikor „magyar kápasztával és jó veres, fehér borral” (Bethlen 1981:98) traktálta Bethlen Mihályékát, feltételezhetjük, hogy Sancroft neki is segített. Tolnai Kensingtonban élt egészen 1703-ban bekövetkezett haláláig, más magyarokkal is tartotta a kapcsolatot, például egyszer nála szállt meg Gyöngyössi István, aki 1699-ben Oxfordban tanult s adott ki könyvet „Dialithus” álnéven (*CSP, Dom. Ser.* 1937:290).

Egy másik magyar, akinek az életéről keveset tudunk, de aki 1669-ben a kassai iskola tanítója volt, s akiről a pataki matrikulában az állt, hogy „sok évet töltött a külföldi akadémiákon” (Egyháztörténet 1944:339), az Almási Péter névre hallgat. Bár hollandiai matrikulákban nincs nyoma, 1676-tól 1681-ig minden valószínűség szerint Angliában élt és működött – erről két album-, valamint egy könyv-bejegyzése tanúskodik. Az utóbbi Dávid zoltárainak egy amszterdami 1645-ös kiadása, amit Almási 1681 júniusában adományoz Busby dokornak, a Westminster School latintanárának, Basire barátjának; lehetséges, hogy ekkor tért vissza Kassára, s a magyar zoltárokat emlékül adta angol patrónusának; az sem lehetetlen, hogy segédtanárként éppen a Westminster Schoolban működött, bár erre semmilyen konkrét adatunk nincs.

A kis londoni magyar kolónia 1671-ben egy újabb rezidenssel bővült. Mezőlaki P. Jánosra gondolok, aki a Bethlen családdal közelebbi kapcsolatban álló Mezőlaki Miklós fiának vél a szakirodalom (Herepei 1971:408). Mezőlaki János a komáromi rektorságból vándorolt külföldre 1665-ben, franekeri és groningeni tanulás után 1667 elején látogat el első ízben Angliába pár hónapra, becserkészi Oxfordot, hogy aztán (miután 1667. május 16-án tisztelgett az agg Comeniusnál Amsterdamban (Herepei, u.o.)) megint hosszabb időt töltsön 1667 és 1669 egésze között Angliában, ezúttal inkább Londonban és Cambridge-ben. Véglegesen csak 1671-ben költözik át Londonba, s itt él egészen 1693-ban, a Bedlam elmeegógyintézetben bekövetkezett haláláig. Az angliai letelepedést érdekes fogással próbálja elősegíteni: egyik latin értekezésének, az 1670-ben Utrechtben Franciscus Burmannál tartott, *De idolatria pontificia*... c. 42 lapos disputációnak elejére két különböző ajánlást nyomtat: az egyik variáns (RMK III:2533) magyar-holland patrónusoknak, a másik pedig 19 angol egyházi személyiségnek van címezve. Az utóbbi kiadás (RMK Pótlások, III:6586) hihetőleg korlátozott példányszámban, de az anglikán „egyházi” könyvpiacra készült, s benne a szerző különös melegséggel említi három fontosabb patrónusát, Humphrey Henchman londoni püspököt, John Dolbent, aki Westminster dékánja volt, majd 1666-tól rochesteri püspök, valamint a cambridge-i John Gunningot, a St John’s College tudós igazgatóját. De ha nem is ismernénk ezt a kiadványt (amelynek egyetlen példánya éppen Cambridge-ben maradt fenn), akkor is tudnánk Mezőlaki rendkívül kiterjedt és élénk angol kapcsolatairól „album amicorum” alapján, amelyet Gál István joggal nevezett a „XVII. század angol vezető személyiségei(nek) egyedülálló gyűjteményének” (Gál 1972:340). De a Mezőlaki-album bejegyzéseinek túlnyomó többsége még az élelmes magyar teológus végleges angliai letelepedése előtt született, s ezért más forrásokra vagyunk utalva, ha azt akarjuk megállapítani, miből élt Mezőlaki János több, mint két évtizeden át Angliában?

Megint csak: latintanításból, alkalmi munkákból és adományokból. 1680-as, Sancroftnak írt második leveléből (az első a *De idolatria pontificia*... ajándékpéldányához mellékelte még 1672-ben) az derült ki, hogy már nagyon el van adósodva, sürgős segílyre lenne szüksége (Gömöri 1989:136). Mivel William Sancroft akkor már több éve Canterbury érseke, valószínűleg utalt is valamennyi pénzt Mezőlakinak, aki különben több ízben megfordult Oxfordban és Cambridge-ben, kért és kapott kollégiumoktól tetemes gyorssegélyt, pl. az 1680-81-es tanévben két cambridge-i kollégiumtól összesen 4 font sterlinget (Gömöri 1989:98). Adósságai alighanem élete végéig nyomasztották, még 1688-ban is tartozott Misztótfalusi Kis Miklósnak, aki számára alighanem valamilyen betűmetszői munkát közvetített Londonban (Jakó 1974:334). Más londoni magyarokkal is tartotta a kapcsolatot, Jászberényit és Bogdányi Jakabot ismerte, Tolnai Mihályt is, és mivel 1685-ben a Ludgate Hillen lakott, közel a Szent Pál székesegyházhoz, a londoni könyvpiac központjához (Gömöri 1989:131), biztosra vehető, hogy a már régebről ismert sikeres honfitársával, Szilágyi-Sylvanus Györggyel is gyakran összeakadt. Mezőlaki mindemellett még az Angliát-járt magyaroknak abba a típusába sorolható, amire én az „értékbecfogadó” jelzőt vélem a legalkalmasabbnak. Az 1660-1700 közötti magyar kolónia legfontosabb tagjai ezzel szemben (Jászberényi Pálon kezdve) egy másik kategóriát képviselnek, amire a leginkább az „értékteremtő” jelző illik – ők nemcsak profitálnak az angol kultúrából, s esetleg közvetítenek annak értékeiből hazafelé, hanem hozzá is adnak valamit a Restauráció kulturális szinkrépéhez.

Ezek között fontos hely illeti meg az 1668-ban Angliába érkező Szilágyi Györgyöt, akit eltanácsoltak Bázélból, nem tudni pontosan, miért, valamilyen „súlyos vétség”, talán erkölcstelen életmódja miatt (Gömöri 1985:112). Londonban megismerkedhetett valamilyen befolyásos emberrel, talán annak a Sir James Langhamnek az ajánlólevelével érkezett már Cambridge-be, akinek hat évvel később első komolyabb, 1676-ban kiadott művét, az Isocrates-beszédek latin fordítását ajánlotta (Gömöri 1985:114) – mindenesetre a cambridge-i egyetem rektora azonnal felkarolta a magyar jövevényt és adott neki egy olyan levelet, amire a King's és a Christ's College pénztára rögtön segílyt utalt ki számára (Gömöri 1989:98). Ezek után Szilágyi, aki csak 1676-tól lesz végérvényesen a „pannóniai” Georgius Sylvanusszá, hosszabb időt tölt Cambridge-ben, majd Oxfordban is megfordul, ahol Thomas Barlow ottani tanárnál tiszteleg; utóbbinak magyar kapcsolatairól külön dolgozatot lehetne írni. Ezután hősünknek nyoma vész, 1672 és 1676 közt alighanem vidéken tanít latint és görögöt (mindkét nyelvet jól bírja, s végül, gondolom, angolul is jól megtanul), hogy aztán rájőjön, kis szerencsével az angol könyvpiacra is tud érvényesülni. Jászberényi Pál még él ugyan (egy bizonytalan adat szerint csak 1678-ban halt meg), de 1673-ban Adam Littelton chelsea-i iskolaigazgatónak, majd udvari lelkésznek is megjelienek egy negyedrét kiadású latin szótára, illetve nyelvkönyve, s így újabb latin nyelvkönyvre egyelőre nincs igény. Van viszont görög auktorok latin fordítására, amit olcsó kiadásban a jobb iskolák használhatnak. Innen az Isocrates-kiadás ötlete, aminek roppant közönségsikere után Sylvanus elkezd más szerzőket is fordítani és kiadni; Theocritust, Lukiánoszt, Plutarchoszt, Aesopust fordít és jegyzetel, majd 1685-ben kiadja az *Illász* első énekét – az 1686-os második Homérosz-kiadásból mindössze egy példány maradt fenn a Yale egyetem könyvtárában, ami arról nevezetes, hogy a szótáríró Dr. Samuel Johnson tulajdona volt, abból tanult Johnson diákkorában. Sylvanus utolsó kiadványa egy jegyzetelt Seneca-válogatás 1693-ból, amit 1702-ig kétszer újranyomtak. Csak sejtjük, hogy ez a magyar földről elszármazott angol klasszika-filológus a XVIII. század elején halt meg Londonban, de kiadványait nem csak ebben, hanem még a következő évszázadban is kiadták a copyright-tal ekkor már egyáltalán nem törődő kiadók. A Sylvanus-bibliográfia végösszege (amit egy 1985-ös dolgozatomban már közzé tettem) szinte elképesztő: kilenc művének 29 kiadását számoltam össze 1813-ig! (Gömöri 1985:118-119). Bár az Új Magyar Lexikonba Jankovics József jóvoltából egy szócikk róla már bekerült, azt hiszem, megérdemli, hogy a jövőben fontosabb XVII. századi tudós szerzőink között tartsuk nyilván Szilágyi-Sylvanus Györgyöt, aki volt annyira jómódú, hogy 1694-ben még a Londonba látogató Bethlen Mihályt is meg tudja vendégelni (Bethlen 1981:90 és 101).

Legalább egy bekezdésnyit megérdemel Adami Johannes/János, aki ugyan erdélyi volt, de minden jel arra mutat, hogy nem magyar, hanem szász nemzetiségű, noha ezt sohasem hangsúlyozta, magát mindenütt „Transylvanus”-nak nevezvén. Adami Wittenbergen át jutott Angliába, 1669-ben, s azonnal jelentkezett régi gyulafehérvári tanáránál, Isaac Basire-nál. Basire egy időre (saját állítása szerint) beszerezte Adamit a királyi testőrségbe (Darnell 1831:289), de ezen a posztján nem maradhatott sokáig, hiszen tudjuk (ugyancsak Basire-től, de más forrásból is), hogy 1670 nyarán már Oxfordban van. Mindenesetre London annyira lenyűgözte Adamit, hogy gyorsan írt róla egy hosszú latin verset, és még 1670-ben kiadta ezt a *Londinum Heroico Carmine Perlustratum* című és egy joghallgató barátja által azonnal angolra fordított költeményt. A restauráció idején, pontosabban az 1666-os nagy londoni tűzvész és a város gyors újjáépítése idején kelendők voltak az ilyen versek, akár latinul, akár angolul íródtak – a legjobb megoldás persze az olyan párhuzamos kétnyelvű kiadás volt, mint az Adami-féle. Ebben az azóta Weöres Sándor által szépen megmagyarított versben („Ádám”-Weöres, 1978:425-30) nemcsak London látnivalói vannak felsorolva, hanem a költői fordulatok egyike-másika a korabeli angol irodalom közhelyeit ismétli (pl. a London-Troyovant párhuzam, illetve a poraiból feltámadó Főnix-Város hasonlat) jól pergő hexameterekben. A kontraszt persze nem is lehet élesebb: a török-tatár-puszította „gyászban teljesen eltemetett” Gyulafehérvár és a „jó csillagzat alatt kelt/boldog város”, a virágzó London közt, amelynek persze Adami csak egy részét tudja ilyen röviden (14 lapon) megénekelni, s ami miatt a költemény végén újabbat ígér, amennyiben „a főúri kegyesség/jóváhagyja ez éneket („Ádám-Weöres, 1978:430). A *Londinum... Perlustratum*-nak ugyan nem lett folytatása, de Adami még egyszer feltűnik, ezúttal csak egyetlen lapos latin verssel, amit Oxfordhoz ír, az egyetemi várostól búcsúzva, valószínűleg már 1671 elején (v.ö. Gömöri 1989:110), megköszönve a tudós atyák bőkezűségét, amely ajándék „a félhol” peregrinust „mint elesett Adámot, jobbá újratemtette” („Ádám János – Weöres 1978.10:874). Adami azonban, bár azt állította, hazaindul, még 1672 elején is Londonban vesztegel, s egy másik, Angliában kolduló magyar kér számára latin nyelvű menlevelet az angol királytól (Gömöri 1989:111); fennmaradt egy segélykérő levele Sancroft-hoz is, amelyben súlyos adósságairól panaszkodik (u.o. 112). Magyarán mondva, bár Adami elvben beleillik az „értékteremtő” kategóriába, a gyakorlatban (talán azért mert költészettel és nem hasznosabb dologgal próbálkozott) nem volt képes megkapaszkodni II. Károly királyságában.

1676/77-ben még egyszer megnő – jöllehet rövid időre – a londoni magyar kolónia létszáma: megérkeznek gyűjtőútjukra a gályarabságból szabadult prédikátorok. Azt hiszem, nem szükséges az erőszakos ellenreformációnak a pozsonyi véstörvénytől tetőző hullámáról részletesebben szólnom, elég annyi, hogy miután Ruyters admirális kiszabadította a nápolyi gályákra hurcolt magyar foglyokat, azok Velencén át Zürichbe utaztak, majd pár hetes pihenés után újra útnak indultak Hollandiába, Angliába, illetve a skandináv országokba, részben, hogy a császári amnesztiát kieszközöljék, részben, hogy pénzt gyűjtsenek a magyar protestáns egyházak javára. Ennek a nagyszabású misszióknak a keretében jut el egy nyolctagú prédikátor-küldöttség 1676 novemberében Angliába, kérvényükre a király ugyan pozitív értelemben válaszol, de várniuk kell 1677. február 6/16-ig, amíg II. Károly kiáltványt bocsájti ki a magyar protestánsok javára elrendelt templomi gyűjtésről. A nyolc magyarból négyen, két református és két felvidéki evangélikus lelkész már 1677 áprilisában elhagyják Angliát, de négyen még maradnak a gyűjtés további lebonyolítására: Beregszászi István, Jablonczay János, Köpeczi Balázs és Szomodi János. Egyikük, Beregszászi István már egyszer járt Angliában, 1658-59-ben tartózkodott Londonban, s akkor gyermekek tanításával is foglalkozott (Gömöri 1982:48), tehát ért és beszél is valamit angolul. A magyarok gyűjtése eredményes, mint az Beregszászinak egy Zürichbe írt leveléből kiderül (csak egy sorát idézem: „Isten áldásábul áradgatunk naponként. Tegnapis 35 fontot (!) ada egy non conformista Praedikator ki egy vasárnap collizált (gyűjtött)”) (Gömöri 1982:49), de a levél legkedvesebb része az, ahol egy Maria Parsons nevű hölgyről „a magyarok gazdasszonyáról” ír, akinél sok magyar lakott még a cromwelli időkben, s aki egyszer egy héten 4-5 magyart is meghív magához ebédre, s velük „magyarul deákul és anglusul” társalog. Nagyrészt Beregszásziék látogatásának köszönhető, hogy két röpirat is megjelent a prédikátorok ügyéről angolul, *A short memorial of the most grievous sufferings...*, valamint *A brief narrative of the state of the Protestants in Hungary* címmel 1676-77-ben, az utóbbit egy bizonyos J.H. fordította, akiben én Beregszászi régi cambridge-i pártfogóját, Josph Hillt sejttem (Gömöri 1982:47). Az egész prédikátor-akcióban az a legérdekesebb, hogy Jászberényi ekkor már vagy nem élt, vagy beteg volt, s így abban legjobb tudomásunk szerint részt nem vett, s arra sincs adat, hogy Szilágyi-Sylvanus segítette volna-e a gyűjtő atyafiakat. A hangulat viszont Angliában meglehetősen katolikus-ellenes volt, s még Andrew Marvell sem a király tolerancia-politikájának dicséretével, hanem azzal az 1677-ben kiadott röpiratával aratta a legnagyobb sikert, amelynek címe magáért beszél: *An Account of the Growth of Popery and Arbitrary Government* (A pápistaság és az önkényuralom növekedésének leírása). A két prédikátor-párti pamflet narrációja nem ütött el az akkori angliai közhangulattól. A Restauráció, a Stuart-királyság végét az 1689-es Dicsőséges Forradalom jelentette. Még ezt megelőzően települt át Amszterdamból az eperjesi születésű Bogdány Jakab, aki 1700-ban kapott állampolgárságot Angliában és Queen Anne egyik kedvelt udvari festője lett. Az ő nevét csak azért érdemes említenünk, mert karrierje

arra vall, a század vége felé már nem csupán nyelvtanítással vagy klasszikus szövegek fordításával, hanem művészettel is érvényesülhetett a vállalkozó szellemű magyar Londonban. S a XVII. századra annyira jellemző magyar protestáns Anglia-járás különböző okok miatt alább is hagy a XVIII. században, még ekkor is akad egy-két magyar tudós vagy orvos, aki „értékteremtő” kapcsolatba kerül az angolokkal. Londoni magyar kolóniáról ezután viszont újra már csak a tizenkilencedik században beszélhetünk.

Felhasznált művek jegyzéke

- „Ádám – Weöres 1978: 'Ádám János: London', *Kortárs*, 1978.3
„Ádám János – Weöres 1978.10.: 'Ádám János; oxfordi búcsúvers', *Korunk*, 1978.10
Apáczai Csere János, *Magyar Encyclopaedia*, Bukarest, 1977
Bethlen 1981: *Bethlen Mihály útinaplója*, kiadta Jankovics József, Bpest, 1981
Bodley 1665: Franciscus Száki: *Speculum Praeceptorum Aristoteli-Rameorum*, MS Rawlinson, D.234.
Cosin LB 1661 (?): *John Cosin's Letter-Box*, IA84, Durham Cathedral Library
CSP Dom.Ser. 1937: *Calendar of State Papers, Domestic Series*, 1699, London, 1937
Culpeper 1650: Nicholas Culpeper, *A Physicall Directory*, London, 1650, B-Bv
Darnell 1831: John Darnell (ed.) *The Correspondence of Isaac Basire*, London 1831
Egyháztörténet 1944, 1945: 'A sárospataki főiskola diákjai' IV-V.
Evelyn 1936: *The Diary of John Evelyn*, Vol.I. Everyman 's Library, London, 1936
Gál 1972: Gál István 'Mezőlaki János peregrinációs albuma', ItK 1972, 3
Gömöri 1982: Gömöri György, 'Beregszászi István „gályarab” lelkesz Angliában', *Confessio*, 1982/4
Gömöri 1985: Gömöri György, 'Szilágyi-Sylvanus: magyar klasszika-filológus a XVII. századi Angliában', *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, Tomus XXI (Szeged, 1985)
Gömöri 1989: Gömöri György, *Angol-magyar kapcsolatok a XVI-XVII. században*, Bpest, 1989 (Irodört.Füzetek 118)
Gömöri 1991: Gömöri György, *Erdélyiek és angolok*, Bpest, 1991
Herepei 1971: Herepei János, *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, III., Szeged, 1971
Hessels 1897: J.H.Hessels (szerk.), *Ecclesiae Londino-Bataviae Archivum*, T.III.P.II., Cambridge, 1897
Hill, 1974: Christopher Hill, *Change and Continuity in XVII century England*, London, 1974
Jászberényi 1670: Paulus P. Jasz-Berenyi, *Fax Nova Linguae Latinae*, pr.for Nathaniel Brooke, London, 1670
Kamen 1976: Henry Kamen, *The Iron Century*, London, 1976
Kemény-Bethlen 1980: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Bpest, 1980
R.C. (Richard Chiswell?) *The Royal Grammar compiled formerly by Mr William Lilly now modestly endeavoured to be rendered Plain and Obvious to the Capacity of Youth...* pr. for Awncsham Churcill, London, 1688
RMK: Pótlások III: *Régi Magyar Könyvtár, III. Pótlások, kiegészítések, javítások*, 3. Füzet, OSZK, Bpest, 1992

Iványosi-Szabó Tibor

Historiográfiai vázlat

Kecskemét 1686-1849 közötti időszakáról

Ha valaki belelapozna Kecskemét történetírásának irodalmába, a meglepő ellentmondások sorát lenné ott fel. Pontosabban csak akkor, ha ebbe bele tudna lapozni, mivel e műfajon belül még ilyen munka nem született. Íme ez a legelső, és nem is akármilyen meglepetés, amely a város történelme iránt érdeklődőt érheti. Ez annál inkább feltűnő, mivel az e tekintetben is szerencsésebb sorsú városok történetírói szinte arról panaszkodnak, hogy a szisztematikus feldolgozásokhoz képest aránytalanul sok részterületeket felölelő historiográfiai áttekintés és bibliográfiai feldolgozás készült el.¹ Bár Kecskemét történelmével a XVIII. század derekától kezdve nemegy kiváló személyiség foglalkozott, és a harmadfélszáz esztendő alatt sokan írtak hosszabban-rövidebben a város múltjáról, mégis erről a felhalmozott irodalomról egy válogatott bibliográfia is csak a közelmúltban jelent meg.² Nyilvánvaló, hogy a szükséges bibliográfiai feldolgozások hiánya is számottevően hátráltatta a historiográfiai áttekintések létrejöttét.

A jelzett ellentmondások sorába tartozik az is, ahogyan ennek a vázlatnak az elkészítésére vállalkoztam. A Kecskemét monográfia létrehozásával kapcsolatos előkészületek és munkálatok már egy évtizedre tekintenek vissza. Ez idő alatt kétségtelen, hogy több jeles részfeldolgozás készült el és jelent meg. Végül 1996 táján megszületett egy elképzelés, amely szerint a város múltját és részben közvetlen közelmúltját több kötetben kívánják közzétenni. Kétségtelen, hogy a városmonográfiák elkészítése során igen eltérően jártak el a szerkesztők a történelmi irodalom ismertetését illetően. Több esetben az első kötet első nagyobb fejezetét alkotta ez az áttekintés.³ Legalább ugyanennyi esetben viszont nem került erre sor, hanem a szerzők maguk számára készítettek a korábbi szakirodalomról egyféle számadást, maguk vizsgálták meg, miből tudnak kiindulni, mely területeken várnak rájuk a legnagyobb fehér foltok, amelyeket levéltári kutatással kell áttekinthetővé tenniük.⁴ A Kecskemét monográfia munkálatainak előkészítése során ezen utóbbi eljárás mellett döntött a főszerkesztő. Tekintettel arra, hogy elvállaltam a város 1686-1849 közötti történelmének megírását, az ezzel kapcsolatos szakirodalmat érhetően számba kellett vennem. Szerencsére ezt a nem csekély munkát könnyítette az, hogy már évtizedek óta e korszak különféle területeivel is behatóan foglalkoztam. A következőkben ezt a folyamatosan gyűjtött anyagot hasznosítom, felfrissítve, kiegészítve azt Lisztes László valóban hézagpótló bibliográfiájának ide vonatkozó adataival egy vázlatos áttekintés során. Tehát a felhasználásra kerülő anyag nem egy szisztematikus, előre megtervezett, mindenre kiterjedő anyaggyűjtés eredménye, hanem egy kutatással és bizonyos részeredmények publikálásával foglalkozó szakember kigyűjtése.

Ez az első nekirugaszkodás érhetően nem lehet egy minden elvárást kielégítő, a szakterületen belül felmerülő minden kérdést megválaszoló munka. Tekintettel arra, hogy a rendelkezésemre álló szakbibliográfiai anyag sem mondható teljesnek, bizonyos hiányérzet óhatatlanul felmerül. Nem lehettem figyelemmel az alkalmi előadások sokszorosított anyagára, a napi sajtóban megjelent cikkek jelentős részére, bár az is kétségtelen, hogy főként az utóbbi évtizedekben ezek még a jobbik esetben is inkább csak ismeretterjesztő feladatra vállalkoztak, korábban már publikált ismereteket frissítettek fel, ezért egy monográfia megírása során ezeket véltem leginkább mellőzhetőnek. Emlékképeim alapján az utóbbi évtizedekben érdemi recenzio is kevés jelent meg ezen időszak irodalmáról. Kétségtelenül nagyobb hiányt jelent viszont az esetleges kéziratok feltárása, illetve azok hasznosítása. Bár e téren teljes a bizonytalanság, sajnos kicsi a valószínűsége annak, hogy valaha is jelentősebb feldolgozásokra lelhetünk. Ugyancsak utalnom kell arra, hogy sok könyvrészlet gazdagíthatja még újabb adatokkal ezirányú ismereteinket. Talán ennek számbavétele lesz majd a legnagyobb munka. Ezek jelentős hányadát érhetően a részfeldolgozások során hasznosítottam, de ezeket itt maradéktalanul nem lehet figyelembe venni, mivel sok esetben nem konkrétan Kecskemét történetét érintik. Végül ki kell térnem arra is, hogy a szakirodalom áttekintése során csak azokat a folyóiratokban megjelent feldolgozásokat gyűjtöttem ki, vettem itt számításba, amelyeket az általam kutatott területeknél hasznosítani tudtam. Utalnom kell arra is, hogy mellőztem a korra vonatkozó régészeti anyagot, a kimondottan az érmészettel kapcsolatos numizmatikai feldolgozásokat, és az irodalomnak azt a nagy területét, amely nem hozható közvetlen kapcsolatba a város ezen időszakon belüli kulturális és szellemi életével. Tehát több területen nem szólhatok munkám teljességéről. Ezen megszorítások ellenére nekirugaszkodtam e vázlat elkészítéséhez, mivel azt reméltem, hogy próbálkozásom részeredményei, a felszínre kerülő kétségtelen hiányosságok és az esetleges tapasztalatok a többi korszak historiográfiájának az elkészítésére fognak többeket serkenteni.

I. táblázat.

A KIADVÁNYOK MEGOSZLÁSA MEGJELENÉSÜK IDŐSZAKA ÉS TÍPUSUK ALAPJÁN

Időszak	Könyv	Könyvrészlet	Füzet	Feldolgozás	Cikk	Összesen
– 1849	1	4	2	1	5	13
1850-1900	7	3	3	11	14	38
1901-1920		3	2	1	1	7
1921-1944		4	11	22	20	57
1945-1960	1	1	3	2	2	9
1961-1970	1	1	1	9	3	15
1971-1980				14		14
1981-1990	2	5		41	2	50
1991-2000	14	2	1	13		30
Összesen	26	23	23	114	47	233

Annak reményében, hogy az áttekintést le tudom rövidíteni, az egyes sajátosságokat jobban tudom érzékeltetni, a több mint kétszáz

publikált anyagot főbb jellemzői alapján néhány statisztikai táblázatba próbáltam sűríteni. Ezek segítségével legelőször azt célszerű megnéznünk, időben hogyan oszlottak meg a különféle kiadványok típusukat, jellegüket tekintve. (L. I. sz. táblázat.)

Előbb a kiadványok típusaira vonatkozóan kell néhány megjegyzést rögzítenem. Könyvnek minősítettem mindazokat a nyomtatott kiadványokat, amelyek 100 oldalnál nagyobb terjedelműek. A könyvrészlet rovatba csak azokat a munkákat vettem be, amelyek külön fejezetben vagy alfejezetben foglalkoznak Kecskemét e korszakon belüli történelmével, vagy legalábbis sok oldalon belül számottevő ismeretet nyújtanak ezen időszakról. Szükségesnek tartottam, hogy a könyvektől különválasztva tüntessem fel a füzeteket. Félrevezetőnek tartottam volna, ha Hornyik János több száz oldalas, semmiképpen sem mellőzhető munkái és a 20-30 oldalas önálló, de olykor csupán ismeretterjesztő, tehát újabb adatokat, megállapításokat nem, vagy csak alig tartalmazó kiadványok ugyanazon kategórián belül lennének nyilvántartásba véve. Tehát ide soroltam mindazokat a kiadványokat, amelyek 100 oldal terjedeleminél kisebbek. Érthetően a különféle periodikák, amelyek több szerző művét teszik közzé, sem a könyvek, sem a füzetek között nem találhatók meg. Az ott közölt munkák a feldolgozás címszó alá kerültek. Ezek terjedelme eltérő, de szakmai szempontból csaknem kivétel nélkül igen fontosak. A cikkek közé soroltam mindazokat az írásokat, amelyek szakfolyóiratokban, helyi kiadványokban, napilapokban stb. jelentek meg, és terjedelmük az 5-6 oldalt nem haladja meg. Nem minősítésnek szántam azon eljárásomat, hogy a különféle útikalauzokat, kiállítás-vezetőket, a napjainkban szinte divatosá vált különféle lexikonszerű kiadványok Kecskemétre vonatkozó fejezeteit és szócikkeit, a szinte szórólapszerű nyomtatványokon megjelentetett várostörténeteket itt figyelmen kívül hagytam. Ezeknek az ismeretterjesztésben és a gyors tájékozódásban játszott alig felmérhető fontosságát feltétlenül elismerem, csupán azért mellőztem, mivel egy monográfia számára ezek új ismereteket, újabb következtetéseket csak a legtrikább esetben tartalmaznak. Számításba vételük viszont a tudományos ismeretek szerzését szolgáló kiadványokon belüli arányokat számottevően módosítanák, így a város történelmének kutatására irányuló folyamat ismertetése során akár félrevezető is lehetnének.

Mielőtt rátérnék az elemzésre, szükségesnek érzem annak kiemelését, hogy ez a több mint másfél évszázad Kecskemét történelmének belülről rendkívül fontos időszak. A hódoltság keserves másfél évszázada után egy negyed százados háborúkkal teli katasztrófális időszak köszöntött a városra, amely alatt gazdasága megroppant, lakosainak száma jelentősen lecsökkent. Az ezt követő évtizedek viszont korábban soha nem látott fellendülést eredményeztek. Majd a rideg állattartás súlyos válsága után a belső reformok révén egy merőben új gazdálkodási forma kialakulása hozta meg a város számára a hosszantartó felemelkedés időszakát. Sikerei alapján nemcsak a két folyam között lett mintáértékű a gazdálkodása, hanem távolabbi régiók is profitáltak eredményeiből. A később legendássá vált tanyás gazdálkodását, a nemzetközi hírnévre szert tett szőlő- és gyümölcsstermesztését ekkor alapozta meg.

A táblázat időbeli tagolását gondolom nem kell különösebben magyaráznom. Az egyes időszakokon belül kirajzolódó néhány sajátosságra viszont nem árt felhívni a figyelmet. Az mindenki számára azonnal szembetűnő, hogy míg a múlt század második felében 7 önálló kötet ismertette teljes egészében vagy terjedelmének nagyobb részében a város ezen korszakát, a XX. század első 80 évében mindössze 2 ilyen munkára tellett a város szellemi és anyagi erőforrásaiból! Csupán a 80-as évek végén és a mögöttünk lévő évtizedben történt érdemi változás, de ez is jószerivel Katona Józsefhez kapcsolódó bicentenáris megemlékezéseknek köszönhető.

Ugyancsak elég feltűnő, hogy az e korszakra vonatkozó szakirodalom három időszakoson belül élhetett meg kisebb pezsdülést. Az első a XIX. század második felére és részben annak végére tehető. Ezen belül Hornyik János munkássága a kétségtelenül kiemelkedő, bár a statisztikai adatoknak csak a kisebb része utal alkotásaira. A XIX. század utolsó évtizedében részben a Katona-centenárium révén készült több figyelemre méltó munka, részben pedig a millennium hatására írtak több, de inkább csak ismeretterjesztő, semmint tudományos értékű feldolgozást. Érdemben növelte a megjelent munkák számát az a tény, hogy a város igen jelentős részt vállalt a szabadságharcban, és a félszázados megünneplésre kellő súlyt fordítottak. Ugyancsak érdemes kiemelni azt is, hogy az 1890-es években komoly formában felmerült annak igénye, hogy a Hornyik János által elkezdett városmonográfiát be kellene fejezni, az 1711 utáni időszak történelmét is meg kellene írni. Sajnos, a nagy elhatározás nyomán csupán egy alapozó kötet, majd rövid cikkek és kisebb ismeretterjesztő munkák születtek ezekben az években, és az egész nekirugaszkodás elég korán hamvába holt.

A következő két évtized, amely időszak a dualizmus válságát, a világháborút, a forradalmakat és az ország szétválását eredményezte, meglepően gyér érdeklődést mutat a város történelme iránt. Az 1930-as években azután egy újabb nekirugaszkodás figyelhető meg, amely viszont csak néhány igényesebb tanár Kecskemét szellemi élete iránti elkötelezettségének és Szabó Kálmán egyre jobban kiteljesedő munkásságának volt köszönhető. Tehát csupán néhány egyén intellektuális igényének, ambíciójának és aldozatvállalásának az eredménye. Szervezett, intézményes kezdeményezés, még kevésbé tartós anyagi támogatás nyomokban is alig fedezhető fel. Érdemes viszont még arra is felfigyelni, hogy éppen ezért ezen időszakon belül is inkább a rövidebb lélegzetű munkák, nem pedig az átfogó feldolgozások vannak nagyobb számban.

A második világháború befejezését követő három évtized a szellemi életnek ezen a területén is egy újabb igen sanyarú időszakot, egy újabb nagy hullámvölgyet eredményezett. A statisztikai adatok e tekintetben egy kicsit akár félrevezetőek is lehetnek, ha nem fűzünk hozzájuk egy-két megjegyzést. A több mint két évtizeden át tartó csaknem teljes szellemi letargiát a Kiskunság c. periodikában megjelent néhány feldolgozás, majd a város 600 éves évfordulójához kapcsolódó – a megünnepléséhez képest igen szerény kivitelezésű és terjedelmű – tanulmánykötetben megjelent feldolgozások oldották valamelyest. De a kötet szerkezete és a feldolgozások jelentős részének a színvonalja is azt érzékelteti, hogy alaposabb előkészítés nélkül „összehozott” írásokból állt össze.

Valójában a hetvenes évek végén, majd a 80-as évek során bontakozódott ki részben a megyei múzeum, részben a megyei levéltár kiadványmunkája révén – az országos folyamattól eléggé elkésve – egy emelkedő szakasz, amelyet a 90-es években viszont ismételtlen egy erős lefelé szálló évtized követett, amely ismét egy mindinkább személyi és főként anyagi bázisát vesztett időszakot jelez. Ehhez a nem éppen felemelő összképhez mindenképpen hozzátartozik az, hogy az utóbbi évtizedek valamelyest vigasztalóbb tudományos termésének létrehozásából, annak anyagi támogatásából maga a város igen csekély mértékben vette ki részét. A 80-as évek során megalkotott több mint negyven feldolgozás jelentős hányada a különféle országos szaklapokban jelent meg. A köteteket és a többi feldolgozás nagyobb részét pedig a megyei tanács költségén lehetett publikálni. Az utóbbi években pedig az intézmények különféle pályázatok, külső erőforrások segítségével tudnak a város történelmével foglalkozó egy-egy kiadványt megjelentetni. Az összképhez hozzátartozik az is, hogy sem a millicentenáriumi alkalmából, sem pedig az államalapítás ezredik évfordulója során nem történt a város részéről semmiféle kezdeményezés sokirányú adósságainak ledolgozására.

Talán nem hiábavaló legalább egyetlen város csaknem pontosan ezzel az időszakkal megegyező szakirodalmáról néhány, ugyancsak statisztikai adatot a kecskemétiivel szembeállítani, hogy az arányokat jobban érzékeljük, hogy az imént megfogalmazott véleményemet senki ne érezze túlzásnak. Miskolc hosszú időn át lélekszámát tekintve jóval kisebb település és ugyancsak mezőváros volt, miként Kecskemét. A „vas és acél országát” építve duzzasztották fel lélekszámát, sokszorozták meg amúgy is régtől fogva számottevő iparának súlyát. Ott a város 1700-1870 közötti történelméről 141 kötet, 142 könyvrészlet, 183 periodika (feldolgozás) és 248 rövid írás jelent meg 1995-ig. Tehát itt figyelembe kell venni a több éves elétérést, és azt a tényt is, hogy a miskolciak nem számoltak az irodalommal és a művészetekkel foglalkozó írásokkal. Így 2000-ben, az ő mindenképpen több mint 714 kiadvánnyal

szemben Kecskemét (az irodalmi anyag mellőzésével) csupán 210 kiadványát lehet szembeállítani. Tehát ott három és félszer annyi munka jelent meg városuk történelméről, mint nálunk!

Ezek után célszerű témák szerint is áttekinteni, miként oszlott meg e koron belül Kecskemétnek e térségben betöltött gazdasági, társadalmi és kulturális szerepéhez képest mindenképpen igen szerény történelmi irodalma. (L. II. sz. táblázat.)

II. táblázat.

A KIADVÁNYOK TÉMÁK SZERINTI MEGOSZLÁSA

Szakterület	Könyv	Könyvrészlet	Füzet	Feldolgozás	Cikk	Összesen
Vegyes tartalmú	5	4	3	6	2	20
Természeti környezet	1	1		1	1	4
Gazdaságtörténet	4	4	3	36	13	60
Társadalom		2	7	18	3	30
Politika	2	3	3	14	1	23
Helyi közigazgatás	3		1	9	1	14
Városépítés, urbanizáció		3	1		2	6
Egészségügy, szociális g.				6	1	7
Kultúra, irodalom	10	5	5	22	25	67
Bibliográfia	1	1				2
Összesen	26	23	23	114	47	233

Bár a számok ezúttal is elég egyértelműen idézik fel a tényeket, talán nem árt egy-két megjegyzéssel felhívni a figyelmet néhány részletre. Elsődlegesen az egyes témákon belüli aránytalanság tűnik fel. Mindenekelőtt a könyvek, tehát az elmélyültebb elemzések, esetenként a monografikus igényű elkészült munkák szeszélyes megoszlása a szembetűnő. Az is azonnal feltűnik, hogy kiemelkedő a kultúrával és az *irodalommal* foglalkozó munkák, kötetek száma, amely az összesnek közel a felét jelenti! Ezen kívül csak a gazdaságtörténettel foglalkozó könyvek száma a valamelyest figyelemre méltó. Különösen helytálló e megállapítás, ha figyelembe vesszük, hogy a politika és a helyi közigazgatás témakörében jelzett kötetek kizárólag forrásközlések. Az újabb ismeretek továbbítása szempontjából másik lényeges kiadványtípus a feldolgozás, nagyobb kiegyensúlyozottságot mutat. Itt is a gazdaságtörténetet és a kultúrát elemző munkák mennyisége szám szerint a legmagasabb, bár a társadalom és a politika formálódását is viszonylag jelentős számú feldolgozás elemzi. Ugyancsak érdemes utalni arra is, hogy mind a gazdaságtörténeten, mind a kultúrán belül igen nagy a rövid, egy-egy epizódot, nem ritkán egy-egy feltűnő forrásrészletet bemutató cikkek száma, olykor pedig egy-egy kuriozitás felvillantása. Ezek értékét nem kívánom ugyan kisebbíteni, de nem feledhetjük el, hogy gyakorta négy-öt ilyen közlés sem ér fel egy érdemi elemzéssel. A vegyes tartalmú munkák több területet érintenek, így néhány esetben és kisebb mértékben oldani tudják az egyoldalúságot. Egészében azt kell megállapítanunk, hogy még azokon a területeken is igen sok a feltárára váró forrásanyag, a máig irritáló fehér folt, amelyről a legtöbb publikáció látott napvilágot. Azt sem szabad szó nélkül hagynom, hogy a két legjobban feltárt területen belül is igen komoly aránytalanságok lelhetők fel. Éppen ezért ezeket külön is érdemes áttekinteni. (L. III. sz. táblázat.)

III. táblázat.

A GAZDASÁGTÖRTÉNETTEL FOGLALKOZÓ KIADVÁNYOK IDŐBELI MEGOSZLÁSA

Keletkezésük ideje	Könyv	Könyvrészlet	Füzet	Feldolgozás	Cikk	Összesen
1900 előtt	2	1			2	5
1901-1944		2	3	7	8	20
1945-1960						
1961-1970				2		2
1971-1980				8		8
1981-1990		1		17	3	21
1991-2000	2			2		4
Összesen	4	4	3	36	13	60

Tekintettel arra, hogy ezen témakörön belül jóval kisebb tételekkel számolhatunk, célszerűnek láttam a század derekáig tartó időszak metszeteit összefűzni. Az addig megjelölt két szakaszon belül található a feldolgozások közel fele. Különösen megnőtt az érdeklődés a gazdasági témák iránt a XX. század első felében, ami teljesen érthető. Bár nem árt felhívni arra a figyelmet, hogy a publikációk közel fele rövid lélegzetű, így ezek csak szerényebb mértékben járulhattak hozzá, hogy ismereteinket bővítsék. Annál

feltűnőbb, hogy a háborút követő három évtizedben mindössze kettő feldolgozás elkészítésére vállalkoztak. Csaknem száz éven át egyetlen önálló kötet sem jelent meg erről az igen jelentős korszak gazdasági fejlődéséről! Csak a hetvenes évek végétől számított alig másfél évtizeden át gyarapodott érdemben az e témával foglalkozó írárok száma. Teljesen érthető, hogy ezek birtokában a közelmúltban két összegző munka elvégzésére és publikálására is lehetőség nyílt. Kevésbé vigasztaló viszont az, hogy ezeken túlmenően az utóbbi tíz évben mindössze két feldolgozással gyarapodott e téren ismeretünk. Egy tematikus áttekintés itt sem lesz hiábavaló.

Mivel a témák jelentős része szükségszerűen érintkezik egy másikkal, viszonylag nagy azoknak a kiadványoknak a száma, amelyek több területet is felölelnek. A két-három monografikus feldolgozás, illetve füzet, továbbá Hornyik János korábban jórészt kiadatlan gazdaságtörténeti jegyzeteiből, írásaiából összeállított kötet több területre is bevilágít. Bár nem elhanyagolható itt sem a kisebb írárok száma, az egészet a feldolgozások határozzák meg. E téren ma már elég megnyugtató arányosság vehető ki. A pontosítás érdekében viszont itt is célszerű kiemelni, hogy az ár-, a bér- és a pénztörténettel a hetvenes évek végéig egyáltalán nem foglalkoztak, pedig a török kiűzése során és a szabadságharc alatt itt egészen sajátos viszonyok jöttek létre e területeken, és a térség szinte egyedüli forrásbázisa található a város levéltárában. Előtte csak Hornyik egy-egy forrásközlése, megjegyzése adott némi útbaigazítást e téren. Ha nem is az egész korszakra vonatkozóan, de 1790 tájáig az utóbbi évtizedekben elkészült feldolgozások elfogadható támpontot jelentenek. Érthetően a források bősége révén még sok-sok kiegészítésre és finomításra nyílik majd lehetőség. Rendkívül izgalmas kutatási terület lehet majd a napóleoni háborúk és a reformkor időszakának pénzügye, ár-, bér- és pénztörténete, amelyről eddig csak igen kevés támpont áll – nemcsak Kecskemét történetén belül – rendelkezésünkre. Ugyancsak érdemes utalni arra, hogy szinte az összes többi területen jóformán csak az első „próbaírárok” történtek meg, az igazán elmélyült, a minden jelentős forrást figyelembe vevő feltárás még a jövő generáció feladata lesz. (L. IV. sz. táblázat.)

IV. táblázat.

A GAZDASÁGTÖRTÉNETTEL FOGLALKOZÓ KIADVÁNYOK TEMATIKUS MEGOSZLÁSA

Tematika	Könyv	Könyvrészlet	Füzet	Feldolgozás	Cikk	Összesen
Ártörténet				2		2
Bértörténet				3		3
Pénztörténet				8	1	9
Céhesipar			1	1	3	5
Kereskedelem				6	1	7
Gabonatermelés		1		3		4
Szőlő és gyümölcs		2		2		4
Állattartás				2	5	7
Közlekedés				1		1
Több témát érintő	4	1	2	8	3	18
Összesen	4	4	3	36	13	60

A publikációk számát tekintve a szellemi élet, ha tetszik a kultúra területe még inkább számíthat kiemelésre, részletesebb elemzésre. (L. V. sz. táblázat.)

Itt is az aránytalanságok, a meglepő jelenségek sora áll elénk. Ezek közül sem árt néhányat kiemelni. Elsőként most is a legfajsúlyosabb kiadványokkal, a kötetekkel érdemes kezdeni. Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a tizből hét kötet az 1800-as, illetve az 1900-as évek végén jelent meg. Ezek csaknem mindegyike az évfordulós megemlékezések révén Katona József személyéhez és munkáihoz kapcsolódik. Azt hiszem, nem kell különösebben hangsúlyoznom, hogy nem ezeknek a számát tartom soknak, hanem a többi bántóan kevésnek. Ezután a feltűnő momentumok közül azt érdemes kiemelni, hogy az e témakörön belül is igen magas a rövid írárok száma: az összes publikáció több mint 40 %-a! Itt is kénytelen vagyok arra utalni, hogy a szám szerint sem túlságosan bő termésen belül ez az arány bántóan nagy. Dehát úgy látszik, csak ennyire tellett a város szellemi és anyagi kapacitásából.

Mi sem természetesebb, hogy e lehangoló megállapítás ellenére e témakörön belül is elvégezzek egyfajta bontást, hogy az így kapott ismeretek tanulságaira is rávilágítsak. (L. VI. sz. táblázat.) Külön is érdemes figyelmünket a füzetekre és a feldolgozásokra irányítani, mivel az önálló kötetek mellett érthetően ezek tudnak egy-egy kiválasztott területről érdemben legtöbbet nyújtani. Több mint elgondolkodtató, hogy ezen publikációk több mint kétharmada (!) 1945 előtt jelent meg. A mögöttünk lévő bő fél évszázad alatt egyetlen füzetre és alig több, mint fél tucat érdemi tanulmányra tellett a számában közben megduplázódott, de inkább talán megsokszorozódott közép- és főiskolai magyar (és humán szakos) tanárok, továbbá írók és újságírók, színházi rendezők és dramaturgok erejéből, valamint a város anyagi támogatásából. Ezek után minden más kiemelés csak figyelemelterelés lehetne, ezért ezeket mellőzöm is.

V. táblázat.

A SZELLEMI ÉLETTEL ÉS A KULTÚRÁVAL FOGLALKOZÓ MUNKÁK IDŐBELI MEGOSZLÁSA

Keletkezésük ideje	Könyv	Könyvrészlet	Füzet	Feldolgozás	Cikk	Összesen

1900 előtt	3	3	3	1	11	21
1901-1944			2	12	12	26
1945-1960	1		1	2	2	6
1961-1970		1		1		2
1971-1980	1					1
1981-1990	1	1		5		7
1991-2000	4					4
Összesen	10	5	6	21	25	67

Már korábban is utaltam arra, hogy legalább Katona József személyével, munkásságával kapcsolatosan készültek és jelentek meg elfogadható számban komoly munkák. Ha eltekintünk a cikkektől, amelyek ismeretközlő súlya, mélysége aligha vehető össze a kötetek és feldolgozások lehetőségeivel, azt látjuk, hogy az ezzel kapcsolatos munkák az egésznek csaknem 27 %-át alkotják. Amennyiben ehhez hozzávesszük az irodalom egyéb területével kapcsolatos írásokat is, azt kell megállapítanunk, hogy az e területet érintő publikációk közel fele az irodalommal foglalkozik! Ismételten hangsúlyoznom kell, hogy nem ezek számát tartom soknak, még kevésbé eltúloztottnak, hanem csak azt kívántam ezzel érzékeltetni, hogy a szegényes historiográfiai anyagon belül milyen csekély szellemi kapacitás jutott az összes többire. Mennyire elhanyagolt, mennyire ismeretlen előttünk a többi terület.

VI. táblázat.

A SZELLEMI ÉLETTEL ÉS A KULTÚRÁVAL FOGLALKOZÓ MUNKÁK TEMATIKUS MEGOSZLÁSA

Téma	Könyv	Könyvrészlet	Füzet	Feldolgozás	Cikk	Összesen
Egyháztörténet	1	1	1	2	3	8
Irodalom	1	1	3	2		7
Katona József	6			5	1	12
Oktatás	1	2		3	1	7
Zene				1		1
Képzőművészet, építészet		1		2	1	4
Színház, színművészet	1			1	2	4
Néprajz, népművészet			1	4	17	22
Egyéb				2		2
Összesen	10	5	5	22	25	67

Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy az összes ilyen jellegű publikáción belül a néprajzzal kapcsolatosak az egésznek közel harmadát jelentik, az egyoldalúság, a többi terület elhanyagoltsága még inkább nyilvánvalóvá válik. A mégis igazán szomorú ebben az: még csak azt sem állíthatjuk, hogy legalább a néprajz kellően feltárt terület lenne, hisz e munkák aránytalanul nagy része 1-2, jobbik esetben 3-4 oldalas részismertetésre, ha szabad ezzel a kifejezéssel élni: tudományos karcolatokra korlátozódik. Valójában azt kell kiemelnem, kellő számú és kellő mélységű feldolgozások hiányában még ma sincs meg annak a lehetősége, hogy szakembereink egy átfogó történelmi-néprajzi feldolgozásra vállalkozhatnának.

Nem a kiábrándultságot kívánom a következő néhány megjegyzéssel fokozni, de a tények iránti tisztelet megköveteli, hogy ezeket is rögzítsem. Az egyháztörténet ugyancsak látszólag jól feldolgozott terület. Valójában ezen munkák aránytalanul nagy része több mint száz évvel ezelőtt készült, és jórészt alkalmi ismertetések. Hiányoznak az igazán elmélyült elemzések és a nagyobb folyamatok rajzai. Nem akarom az egykori szerzők munkáját, igyekezetét kisebbíteni, mégis azt kell velük kapcsolatosan megállapítanom, hogy elsődlegesen maguknak az egyes egyházaknak az érdeke: száz év eltelte után múltjukról új, korszerű, lényegesen szélesebb forrásra alapozódó és tudományos szempontból igényesebb feldolgozások szülessenek. Kétségtelen, hogy az igazán figyelemre és tiszteletre méltó történelmüket csak így tudja bárki megismerni, és a jövőbe átmentésre érdemes szervezeti formákat, az egyes időszakokra jellemző pasztorális és oktatási munkájuk sajátosságait, az e téren is példaértékű eredményeiket csak így lehet szélesebb kör számára eljuttatni.

Érthetően semmiképpen sem kerülhető meg az e korszakkal valamelyest is behatóan foglalkozó szerzők, kutatók személye, szakképzettségük, felkészültségük és ez irányú munkásságuk eredményessége. Bár e téren a statisztikai feldolgozás talán a legnagyobb torzítási lehetőséget hordozza magában, itt sem lenne célszerű ennek mellőzése. (L. VII. sz. táblázat.)

VII. táblázat.

A LEGTÖBBET PUBLIKÁLÓ SZERZŐK MŰVEINEK TÍPUS SZERINTI MEGOSZLÁSA

Név	Könyv	Könyvrészlet	Füzet	Feldolgozás	Cikk	Összesen
-----	-------	--------------	-------	-------------	------	----------

Balanyi Béla		1		3		4
Bálintné Mikes Katalin				5		5
Bánkúti Imre	2			2		4
Fördős László			4	1		5
Hajnóczy Iván			2		1	3
Hornyik János	4	3	1		6	14
Iványosi-Szabó Tibor	6	1		26	2	35
Juhász István		3				3
Ö. Kovács József				5		5
Novák László		2		2		4
Orosz László	3			1		4
Szabó Attila	1			2		3
Szabó Kálmán			4	9	16	29
Székelyné Kőrösi Ilona			1	3	2	6

E táblázatba azokat a Kecskemét történetével foglalkozó személyeket vettem be, akik legalább három jelentős munkával, publikációval bővítették ezirányú ismereteinket. E 14 személy munkássága másfél évszázadon belül oszlik meg. Az is jelzi, mennyire esetleges volt tevékenységük, hogy az utolsó egy-két évtizedtől eltekintve csak a magányos kutatók birkóztak e munkával legtöbbször intézményi háttér, minden távlatosabb átgondoltság, és főként anyagi támogatottság nélkül. Ez a szám akkor érződik igazán kicsinek, ha vele szembeállítjuk a Miskolc hasonló korszakával foglalkozó kutatók számát. Ott nem 3, hanem legalább 7 publikációt közzé tevő személyeket vettük számba, és még így is 19 név sorakozik egymás után. Ha ezt a limitet követtem volna, itt mindössze 3 személy nevével emlégetném. Vigasztalhatnánk ugyan magunkat, hogy végül is az a döntő, hány érdemi feldolgozás, elemzés látott napvilágot. Ez persze akkor sem lenne helytálló, ha az 1-2 publikációval rendelkezők legalább számtanilag ellensúlyozni tudnák a nyilvánvaló hiányt. Hisz jól tudjuk, hogy távolról sem mindegy, egy-egy szakdolgozat, disszertáció és esetleg még egy-két hozzákapcsolódó cikk erejéig mélyedt-e el valaki a város történetében, vagy életének jelentős hányadát szánta annak alaposabb megismerésére és feltárására. Különösebben nem kell bizonygatnom, hogy a kellő szakmai felkészültség, a szakirodalomban való elmélyültség, az igen jelentős források alapos feltárása és minél több terület igényes áttekintése kell ahhoz, hogy egy kutató valóban jelentősen bővíthesse ismereteinket, képes legyen arra, hogy egy átfogó elemzést elvégezzen, tárgyilagos összegzést készítsen, és a további kutatások számára esetleg irányt is mutasson. Hamis lenne az a vigasz, hogy ezen korszak feltárásán belül lehetnek ugyan hiányosságok, de a többen elért sikerek ezeket feledtetik. Az ugyanis a szomorú helyzet, hogy a következő évszázad kutatása, ha lehet, talán még elhanyagoltabb!

1 FARAGÓ Tamás: Városmonográfia — Miskolc monográfia. (Kérdések, problémák, tanulságok az eddigi XVIII-XIX. századra vonatkozó Miskolc történeti kutatások tükrében.) Történelmi tanulmányok. Studia Miskolciensis 3. 1999. 246-254.

2 LISZTES László: Könyvek, könyvrészletek Kecskemétről. (Válogatott bibliográfia) Kecskeméti Füzetek 7. szám. Kecskemét, 1996. A jeles munka tehát nem akart a történelmi irodalmat tekintve teljességre törekedni, ugyanakkor a történelmi szakirodalmon túl igen sokféle munka adatait szolgáltatja.

3 Így jártak el pl. Hódmezővásárhely monográfiájának szerkesztése során is.

4 Álljon erre is példaként egy évtizeddel ezelőtt megjelent munka: (JANKOVICH B. Dénes, ERDMANN Gyula szerk.) Békéscsaba története I. kötet. A kezdetektől 1848-ig. 859 old. Békéscsaba 1991.

Orosz László

Átdolgozta Katona József?

Az Aubigny Clementia és a Hédervári Czeccília

A Katona-irodalom régóta számon tartja, hogy a cenzúra által a színpadtól eltiltott *Aubigny Clementiát* a tiltásra okot adó vallási vonatkozásait elhagyva, a francia 16. századból III. András magyar király korába átültetve *Hédervári Czeccília, a magyar amazon* és *Szentgyörgyi Czeccília, Héderváriné, a magyar amazon* címmel játszották. Mikortól meddig, kik és hol, e kérdésekre kimerítően pontos feleletet nem tudunk adni, mint arra sem, ki volt az átdolgozó. A kassai cenzor 1831. dec. 23-i keltezéssel vezette rá az *Aubigny Clementia* ránk maradt példányára a tiltást, az átdolgozás azonban korábbi, 1826-ban már játszották.(1) Lehet, hogy volt az 1831-it megelőző cenzori tiltás, de lehetséges az is, hogy a cenzúrát jól ismerő színészek maguktól jöttek rá, hogy csak átdolgozva adhatják elő. Beláthatta ezt, különösen a *Bánk bán* cenzúrázása után, maga Katona József is.

Az átdolgozott változatnak egyetlen példánya ismeretes, az sem önálló szöveg, hanem az *Aubigny Clementiának* meghúzott, a neveket és néhány szót, kifejezést megváltoztató példánya.(2) Elülső, utólag odaillesztett címlapján ez áll: „*Hédervári Czeccília A' magyar Amazon (Aubigny Clementiából magyarosítva Katona Josef által 1819-ben)*”, az ezt követő levél elülső oldalán csak az eredeti címet követi ez: „*Hédervári Cecília A' Magyar Amazon vagyis A' Hédervár ostroma 3-ik András alatt*”. A két címlap hátoldalán találjuk a szereplők felsorolását, a másodikán az *Aubigny* szereplőinek felsorolása után, azonos betűkkel hívva fel a figyelmet arra, kiből ki lett az átdolgozás során: 4-ik Henrik francia királyból 3-ik András magyar király, Entragues Clementiából, gróf Aubigny özvegyéből Hédervári Cecília, Drugeth Miklós özvegye, az ifjú Gróf Aubignyből Aladár, De la Chatre Claudiusból, a pártoskodók fejéből Ujlaki Ugrin dalmáciai vicekirály, a pártosok feje, Rozáliából, ennek leányából Olivia, Ujlaki leánya, Sericourból, De la Chatre főlovászmesteréből Drágyf Loránd, Ujlaki főlovászmestere.

Az átalakított szöveget tartalmazó kézirat végén az *Aubigny* címlapjával, szereplőlistájával és szövegével azonos írással ez áll: „Leirtam Kolosváratt Bevégeztem 4-ik Maii 826 esztend.” Az *Aubigny*nek ebből a kolozsvári másolatából több szövegrész kimaradt, főként olyanok, amelyek a vallásról szólnak. Kimaradt például a katolikus vallásért harcoló Chatre lelki vívódását tartalmazó szövegéből: „Hát tsupán a' te segítségedre vagyon é szükség, hogy az Isten áldása el terjedhessen, és tsupán te tölled függ é az Istenség irgalmassága?” (II. felv. 4. jel.) Kimaradtak ezek az önmaga igazolását tartalmazó részletek is: „nem parantsolta é ő tulajdon Fiainak az Abrahámitáknak, hogy öldössék azokat kik szent parantsolataiban tsorbát ejtettek? Nem öldöste é ő is saját izraelitáit valahányszor tölle el pártoltak?” „(...) mondja ezért bár énnékem valaki hogy miért tselekszem, akkor az Istenség mennyköveit fogom a' fejére leátkozni, hogy az a' pokol beli: *miért* vélle együtt a' Gehenna fenekére ütessen, és az örökkévalóság végéig átkozott lelkénn éjjen.” (III. 2.) Chatre és Sericour vitájából kimaradtak az Ószövetségre való hivatkozások, Sericournak ez után a mondata után: „retteg ő tölle, mert az ő menykövei utánn nyujtottad ki kezeidet” ez az eredeti szövegben csak később következő mondata található: „annak a' ditsőségére, a' kinek Fija egykor azt mondotta: Adjátok meg a' Császárnak, a' mi a' Császáré, és az Istennek a' mi az Istené –” (III. 5.)

Kisebbs változtatásokra nem térve ki, megállapíthatjuk, hogy az 1826-i kolozsvári másolat nem hagyta ugyan el a vallás miatti harcot a hugenotta király és a katolikus liga között, de tompította az élet. Ezt az *Aubigny*nt játszhatták 1827. január 2-án Kolozsváron *Obini Clementia* címmel.3

Ennek a szövegnek *Hédervári Ceciliává* való átalakítása több változtatással járt, mint föltételezik.4 Nemcsak kihagyták a vallási vonatkozásokat, nemcsak a kort, a színhelyet, a szereplőket változtatták meg. Az átdolgozónak gondja volt arra is, hogy a stílus franciás jellegét magyarítsa. Így például a magázást többnyire tegezéssel váltotta fel: „*Ne gondolja az úr*” helyett Czeccília ezt mondja a követnek: „*Ne gondold vitéz*”(I.9.); „*Térjen magához*” helyett Lóránd így szól Oliviahhoz: „*Térj magadhoz*” (III.1.); „*méltóságod parantsolatjára*” helyett a követ Ujlakinak: „*Fővezér a te parantsolatodra*” (IV.2.); „*ne erőltesse magát – engedjen szabad utat a' Természetnek*” helyett a király Czecciliának: „*ne erőlted magad – engedj szabad utat a' Természetnek*” (IV.7.). A követ franciás szavajárása: „*Ha ugy tetszik*” (s' il vous plait) elmaradt. A magyarítást szolgálja a *monarcha, marshal, victoria, virtus* szavakat felváltó *fejedelem és király, fővezér, győzelem, erény* is, továbbá *polgár, polgárok* megszólítás helyett a *vitéz, vitézek*. Czecciliát a *Nagyságos Grófné* megszólítás nem illette meg, a helyette használt *Nságos asszony* a 19. század elején még más jelentést és hangulatot hordozott, mint a 20-ban, a szintén előforduló *nagy asszony, vitéz asszony* mindenestre találóbbnak tetszik.

Találhatunk olyan stílári változtatásokat is, amelyek a lovagdrámákra jellemző durvább kifejezéseket cserélnek finomabbakra: a „*motskoltatás*”-t „*sértődés*”-re, a „*nyomorult majmok*”-at „*gyáva teremtések*”-re, a „*pökted le barátságomat*” „*vetted meg parantsolatomat*”-ra (I.2, II.12, III.3). A stílus lovagdrámai szertelenségével való szakítás körébe sorolhatjuk néhány bonyolult mondat egyszerűsítését is. Ilyen például: „*kegyelem! oh rettenetes szó! melly tsak a' gonosztévőknek tsiklandozod jóltevőleg a' füleiket; de a' betsületes ember útjára, szégyent és gyalázatot plántálsz az egész világban, midőn minden lépésére egy mutató Ujj áll készen: ennek kegyelemből van meg az élete*” helyett: „*kegyelem, rettenetes szó! melly tsak a' gonosztévőnek hangzik jóltevőleg a' fülébe; de a' betsületes ember útjára szégyent, és gyalázatot hint, a meg alázatot minden lépésére emberbe botlik, mely azt súgja, ennek kegyelemből van meg csak az élete*” (III.6.). Van példa arra is, hogy a nehezen érthető szűkszavúságot bővítéssel teszi az átdolgozás világosabbá: „*Az atyám megtért*” – mondta Rozália, ugyanez Olivia szövegében: „*Az atyám visszatért kötelességéhez, és nekünk megbocsátott.*” (III.8.)

Az *Aubigny* magyarításának indító oka természetesen az volt, hogy kimaradjon belőle „*a vallás miatt való zenebona*”. A viszály vallási indítékát az *Aubigny*ban Katona főként Sericour felvilágosodott szellemű megnyilatkozásaival ítélte el. Az átdolgozásban Lóránd nevet kapott személy szerepéből kihúzták, többek között, ezeket a mondatokat: „*A' vallásért hartzoltál te, és a vallásért akarsz hartzolni? Mi okból? hogy az embereket erővel kergesd a' Paraditsomba, kik oda bé menni nem akarnak, vagy legalább azt hiteted el magaddal, hogy bé nem mehetnek.*” (III.5.) Chatre-nak erre a szintén törölt mondatára: „*A Keresztységnek nem szabad Eretnék Királyokat szenvedni, ha tsak magát nyilvánosságos veszedelembé nem akarja ejteni*”, Sericour így felelt: „*Ugy? E szerént tehát a' Királyok csak laptái az alatt valóknak, mert hiszen mindenik Fanatikus képzelheti magának hogy a' Fejedelme*

nem az igaz úton jár. Hidd el nékem, Chatre, az embereknek véleménynye, melyet isteni tiszteletnek nevezünk, nem egyebb egy Bál Háznál, a' hol is Török, 'Sidó, Indus, Görög, és Romai Maszkarák fordulnak elő, senki sem láthatja hogy mellyik lárvá rejtheti el a' nagyobb szépséget. A' külső festéket tekintvén, egyiknek ez, másoknak amaz tettik, már most kardot vonnyunk é mi egy igaz Szívű ember ellen, mivel ő beléje az öröktől való, ezt és nem amazt a' vágyakodást alkotta, melyet mi mindnyálok között elsőnek találunk? Miért akarsz te másokat erővel is a te Izsédesre kényszeríteni, a' mellytől mások undorodnak? Majd az éj félnek órájában, le fognak a' lárvák hullani, és mindenik a' maga formájában áll a' Biró előtt. Én tudom nem fogok pirulni, mert ámbár én egyhez ragaszkodtam de nem gyűlöltem a' többieket is.” (III.5.) Kimaradt az átdolgozásból a meghasonlott Chatre (Ujlaki) monológjának ez a részlete is: „fegyverrel az embereket el fogyasztani, azért hogy annál többen legyenek kik az Istennek dicsőségére éljenek – felséges oszlop, melyet márványnak gondolnak lenni, mivel tarka simasággal fénylik; pedig töredékeny föld és Porhanyuság. Bolond öreg te is annak gondoltad lenni, és a' Valódi bé tekintéskor látod mennyire meg tsalatkoztál véleményedben. Te az egész Hazából egy Templomot akartál készíteni, és minek előtte az a' vérsárból készülne, ki öldösöd azon Lelkeket, mellyeknek oda menedékkül jáni kellene. Most tekinthet fel sírva Mennyei Atyához a' Mártírok Mártirja: Uram bocsásd meg nekik mert nem tudták mit tselekesznek.” (III.6.) Más egyebek mellett Rozáliának (Olivianak) apjával vitázó párbeszédéből is sokat töröltek, például ezt a mondatot: „Atyám (...) ne engedje Lelkét annyira elkábitani a' boldogtalan Fanatizmustól”. (II.2.)

Tudomásom szerint nem vetették még fel azt a kérdést, a IV. Henrik francia király elleni felkelést a magyarító miért éppen III. András korába helyezte. Ötletet adhatott erre a történelmi viszonyok bizonyos hasonlósága. III. András ellen azok keltek fel, akik a pápa jelöltjét, Martell Károlyt, majd a halála után fiát, Károly Róbertet kívánták a magyar trónra ültetni. Erről azonban az átdolgozott szövegben nincsen szó.

A királyon kívül az egyetlen hiteles történelmi alak az átdolgozásban Ujlaki Ugrin, Katona István nagy történelmi művében „*Ugrinus, filius Poch de Wylak*” (Ugrin, Ujlaki Pos fia) a neve.⁵ A történelmi hitelesség látszatának keltésére alkalmas a többi 13-14. századi családnév is: Hédervári, Kont, Drugeth, Drágfy, noha a francia Drugeth Fülöp épp Károly Róberttel jött Magyarországra. Játsozták a darabot *Szentgyörgyi Czecczília, Héderváriné* címmel is. Ez bizonyára csak címváltozat, az 1428-ban Galambóc ostrománál kitűnt hősnő ismertté vált neve miatt kerülhetett a III. András korabeli történetbe. Az 1836. szeptember 4-i debreceni előadás kritikusa kifogásolta is a kortévesztést.⁶

Gyulai Pál és Waldapfel József szerint az *Aubigny Clementiának* több átdolgozása is lehetett.⁷ Ránk maradt szövegek hiányában azonban nem igazolható a föltételezésük. Waldapfel 1942-i monográfiájában – saját korábbi véleményének is ellentmondva – azt írta, hogy a magyarítás „Mátyásnak, a magyar felvilágosodás király-ideáljának” korában játszódik.⁸ Nem tudni, nem az tévesztette-e meg, hogy egy Ujlaki, Ujlaki Miklós a darab Ujlakijához hasonlóan tért a király (Mátyás) hűségére, s ő sem kegyelmet, hanem magas tisztséget nyert.

Az említett kolozsvári szöveg végén ezt is olvashatjuk: „*Olvasó próba. Hetfőn – 25 ikén – olvasó próba – Fánccsy, Megyeri*”. Fánccsy Lajos és Megyeri Károly a *Hédervári Czecczília* 1833. november 28-i budai, várszínházi előadásán szerepelt: Fánccsy Aladár, Megyeri a szintén történelmi hangzású nével, Palóczival felruházott követ szerepét játszotta.⁹ A bemutatott darabról a színikritikus azt írta: „Katona József munkája”. Talán ekkor került a kolozsvári szöveg címlapja elé az, amely Katona Józsefet nevezte magyarosítónak. Ekkor vezethették rá a szövegre a „magyarító” változtatásokat.

Hihető-e, hogy ezek valóban Katonától valók? Nem lehetetlen. Katona kapcsolatot tartott a Kecskeméten megforduló színtársulatokkal. Kilényi Dávid társulata, amely 1825 őszétől 1826. március 11-éig szerepelt Kecskeméten, előadta a *Hédervári Czeccziliát*.¹⁰ Úgy tudjuk, hogy ez volt az átdolgozás első színre vitele. Kilényiek magukkal vihették Katonától kapott szövegét, átadhatták más társulatoknak. Így kerülhetett sor 1826 és 1832 között székesfehérvári, egri, putnoki, balassagyarmati, löcsei, lipótszentmiklósi előadására,¹¹ s talán még több olyanra, amelyről nem maradt említés.

A budai előadás Nagy József jutalomjátéka volt.¹² Ennek az alig ismert vándorszínésznek a révén kerülhetett Katona átdolgozása vagy annak a másolata Budára, s talán éppen ő vezette rá ennek alapján a változtatásokat a Kolozsvárról Budára került szövegre.

A kor színháztörténetének legalaposabb ismerője, Kerényi Ferenc Komlóssy Ferencet tartja az *Aubigny* magyarosítójának.¹³ Egy bizonyos Tóth nevű (vagy álnevű) debreceni levelezőre hivatkozik, aki szerint Komlóssy volt az, aki „Ubigny Klementinát Szent Györgyi Czeccziliává, 3-dik Endre idejére változtatá”.¹⁴ De éppen Kerényi fölvetette annak a lehetőségét is, hogy 1819-ben, Kisfaludy Károly sikereitől, a székesfehérvári társulat pesti vendégszereplésétől ösztönözve Katona igyekezett drámáját előadhatóvá alakítani.¹⁵ Hozzátehetjük: akkor, amikor megtudta, hogy *Bánk bánját* nem adhatják elő. Történelmi ismeretei miatt is, a stílári átdolgozás irányának és módjának a *Bánk bán* átdolgozásához való hasonlósága miatt is föltételezhetjük, hogy a *Hédervári Czecczília* ránk maradt szövege az ő keze nyomát viseli.

Jegyzetek

1 Magyar József cenzor szövege az *Aubigny Clementia* ránk maradt, 1816-ban Kecskeméten Udvarhelyi Miklós számára készült példányán (OSZK Színháztörténeti Tár N. Sz. A 11): „Ezen darabot előadni nem szabad, mert szítkokkal tele vagy, Istenről nagyon illetlenül szól; és régi vallásbéli villongásokat előhoz.” A *Hédervári Czecczília* 1826-i székesfehérvári előadásáról 1. Kerényi Ferenc: *Katona József a magyar színpadok műsorán (1811-1837)*, ItK 1992, 408 (a továbbiakban: *Kerényi 1992*); kecskeméti előadásáról az 1825-26-i színi évadban: Liszka Béla: *A kecskeméti színház és színészet múltja*, Katona Emlékkönyv, Kecskemét, 1930, 105.

2 Oszk Színháztörténeti Tár H 15.

3 L. *Kerényi 1992*, 408.

4 „(...) a neveken kívül nincs más változtatás rajta, mint kihagyása mindannak, a mi a francia viszonyokra és vallásos villongásokra vonatkozik” (Gyulai Pál: *Katona József és Bánk bánja*, Bp., 1883, 77/; „(...) a magyarítást a szereplőnevek pusztá átírásával hajtották végre, nem is fejezve be a magyarítást a példányon” (*Kerényi 1992*, 407); „(...) a magyarítás (...) csak a nevek átírására szorítkozik” (*Kerényi Ferenc: A magyar színikritika kezdetei*, Bp., 2000, 1425 – a továbbiakban: *Kerényi 2000*).

5 Katona István: *Historia critica regum Hungariae*, VI. 1209. Említ egy másik, András királyhoz hűséges Ugrint is (uo. 1213-1214). A két Ugrint azonosnak tekintve kaphatott látszólagos történelmi hitelt Ujlaki megterése a királyhoz.

6 Honművész 1836. okt. 9., idézi *Kerényi 2000*, 1106.

7 Gyulai i. m. 77-78; Waldapfel ItK 1933, 258.

8 Waldapfel József: *Katona József*, Bp., (1942) 47. Uő: „a külső harcnak (...) III. Endre korába való áttételével”, ItK 1933, 258.

9 A Honművész 1833. dec. 5-i számában megjelent színikritika a budai előadás szereposztását is tartalmazza: Ujlaki – Bartha ur,

András kir. – Baranyi ur, Czeczília – Kántorné asszony, Aladár – Fánccsy ur, Olivia – Szentpéteriné asszony, Drágfy – Nagy ur, Palóczy – Megyeri ur. A kritikus, Kátai, szigorúan ítélte. Megróttá a hazaszeretet és magyar lelkesedés gyakori említését (idézte ezt Gyulai i. m. 77-78), Ujlaki ellágyulását, a király leereszkedését, a többi szereplő játékában is talált hibát. Felhívta a figyelmet a puskaropogás, ágyúdörgés anakronizmusára. (Közlí a kritikát *Kerényi 2000*, 305.)

10 1826-ból való Katona színházépítési javaslata, tervrajza. Kisényiek 1825-26-i kecskeméti szerepléséről 1. Liszka Béla i. m. 105.

11 L. *Kerényi 1992*, 408.

12 L. a 9. jegyzetben idézett színikritikát. Nagy József neve az 1994-i *Magyar színházművészeti lexikon*ban nem szerepel, az 1929-31-i *Magyar színházművészeti lexikon* is keveset mond róla.

13 L. *Magyar színháztörténet 1790-1873*, Bp., 1990, 183; *Kerényi 1992*, 407; *Kerényi 2000*, 1603.

14 Honművész 1836. okt. 27., idézi *Kerényi 2000*, 1603.

15 *Kerényi 1992*, 407.

Fehér Zoltán

A „rónasági csodák” nyomában

(Az 1965-ös kiskunsági néphitgyűjtés)

„Keletkezik a babona meg elhal. Nem tudni honnan támad, nem tudni, mi öli meg. Csak látszik felőle, hogy egy ideig van divatja, azután elfelejtik, vagyis hogy megunják, és újabb után áhítoznak. Különös vágy, hogy valamit keresnek az egyszerű lelkek, amiben valami különöst, meg nem magyarázhatót, ha lehet földöntúlit találhatnának. Lám, mily csodálattal hallgatják az öregembert odakinn a tanyán, amikor beszéli, hogy látta, hogy a vasvilla magamagától bejött a szobába, mert volt olyan ember, aki be tudta hívni. Miért nincsen ma is ilyen ember? Hogy láthatnák, amint holdvilágos alkonyaton, a fák rejtelmes árnyéka alól, a villa magától megindul, és mint valamely vékony és sánta surbankó legény, a szobába a magas küszöbökön átál bebiceg. Jaj, haj – mondja lassú elgondolkodással az öregember –, ez elmúlt. Ma már ilyesmi nincsenek.”

Ilyen nosztalgiával írt Tömörkény István 1905-ben a népi hiedelemvilág elmúlásáról. Nagyon fontos megállapítása, hogy az egyes történetek ugyan időről időre elfelejtődnek, kimennek a divatból, ám az irántuk való igény tovább él az „egyszerű lelkek”-ben.

Valóban elmúltak a rónasági csodák? – tettem föl magamnak a kérdést Tömörkény novellájának megszületése után hatvan évvel, amikor lehetőséget kínáltak nekem egy kiskunsági néphitgyűjtésre. Hátha már nemcsak a csodák emléke enyészett el az őket eltető paraszti nemzedékekkel együtt, hanem megszűnt az igény is a „különös”, a „meg nem magyarázható”, a „földöntúli” iránt?

Köztudott, hogy a magyar néprajztudomány szinte megszületése óta az elkésetttség állapotában leledzik. „Elérkezett a huszonnegyedik óra” – szokták mondani, ha a hagyományok „megmentése”-ről esett szó még akkor, amikor – mai szemmel nézve – virágzott a népi kultúra. Ezt tudva reménykedtem. Annál is inkább bíztam a sikerben, mert bátyai monografikus néphitgyűjtésem az 1960-as években bőséges aratás volt. Némi kétkedésre csak az adott okot, hogy Szank mégsem Bátya. Bátya a hagyományörző Kalocsai Sárközben könnyebben megtarthatta népi kultúráját – nemzetiségi színezete miatt még inkább –, mint a polgárosultnak, szinte jellegtelennek látszó kiskunsági falu.

Nem könnyű harminchat év múltán felidézni ennek a munkának a történetét. Sok fontos eemény pontos lefolyása kihullott emlékezetemből. A legfontosabb azonban, a gyűjtött anyag itt áll előttem lejegyezve, rendezve, kiadásra előkészítve. Még a szervezés, a lázas készülődés dokumentumainak nagy részét is őrzi irattáram megsárgult levelekben. Egy apróságot Juhász Anti barátom 1966-ban írott levele őrizt meg. „Arra is emlékszem – írta –, hogy az éjjeli szállásul szolgáló tanteremben a tiédvel szomszédos vaságyon feküdtem.” Én úgy emlékeztem, hogy egy hetet töltöttem el a kiskunsági gyűjtéssel, mégpedig 1965. július 29-étől augusztus 4-éig. A dokumentumokból azonban kiderült, hogy már korábban, a tavaszi iskolai szünet idején, április 5-12. között is gyűjtöttem itt.

Ebben az időben – harmincnégy éves voltam – már kezdtem magam bedolgozni a néprajztudományba. Évek óta gyűjtöttem Diószegi Vilmos meg Pócs Éva kérdőívei alapján Bátya néphitét. Egy bátyai táltostörténetekről szóló dolgozatomat a szegedi egyetemen egy tanácskozás alkalmával felolvastam, amit aztán Voigt Vilmos az Ethnographia-ban közölt is. Ebben az évben sikerült mintegy ötven antropomorf kapufélfát lerajzolni, lemérnem, lefényképeznem Bátyán. A képeket a halasi múzeumban hívták elő és másolták. Nyilván így kerültem a szanki gyűjtés előkészületeinek során a halasi múzeum igazgatójának, Janó Ákosnak a látókörébe.

Az általa írt kutatási programban ez állt: „Bács-Kiskun Megye Múzeumi Szervezete az 1965. évi néprajzi kutatási tervének keretében Szank községben... monografikus jellegű közös néprajzi témagyűjtést kíván végezni a megyei múzeumi szervezethez tartozó néprajzos muzeológusok és külső munkatársak bevonásával. A kutatás célja, hogy közös vállalkozásként a falu hagyományos kultúrájáról kiadványt készítsünk... Az adatgyűjtést két részletben... kívánjuk elvégezni.”

*

Április 5-én autóbusszal utaztam Bátyáról Kiskunhalasra. Kalocsától Kecelig még a Sárköz jellegzetes tája kísért fekete szántásaival, frissen újuló legelőivel, rétjeivel, az egykori Vörös-mocsár maradványaival, amelyeket kisebb foltokban erdős ligetek tesznek változatossá. És sehol egy tanya! Kecel után szinte érezni a Homokhátság egyre emelkedő talajszintjét, a szőlők sárga homokja jelzi a mezőgazdasági kultúra másságát. A tanyaházak megsokasodása pedig arra figyelmeztet, más tájra érkezünk. Halas közelében már szinte hegynek látszanak alföldi szemünk előtt a nyárfa- vagy akácérdővel megkötött hajdani futóhomok dombok.

A tavaszi szünetre nekünk átadott iskola egyik termében egymáshoz tolt asztalokon mindenféle könyvek sorakoztak meg dossziék a halasi múzeum Szankra vonatkozó kéziratos anyagával. Akik pedig itt összegyűltek, azok közül néhányan ma már a néprajztudomány klasszikusának számítanak holtukban is. Itt volt Lükő Gábor, a félegyházi múzeumból, Ferenczi Imre a szegedi egyetem tanszékvezetője, Végh József nyelvész szintén onnan. Juhász Antal a szegedi múzeumból, Solymos Ede a bajaiból, Gémes Balázs, Kálmán Lajos Kecskemétről, Vorák József és Janó Ákos Halasról. A társaság egyetlen hölgy tagja, Égető Melinda akkor még egyetemista volt. Az önkéntes gyűjtőket a szegedi Börcsök Vincével együtt ketten képviseltük. Az első megbeszélésre megjelent a szanki Pintér Sándor helytörténész (azt hiszem, gyógyszerész volt), valamint a község tanácselnöke. A korra jellemző, hogy ő köszöntésében mindjárt figyelmeztetett bennünket, hogy vigyázzunk gyűjtésünk során, nehogy nyugtalanságot keltsünk a lakosságban, hisz nemrég gázkitörés történt az egyik fűrótoronynál. Nehogy azt higgyék a lakosok, hogy kutakodásunk ezzel van kapcsolatban.

A gyűjtés ünnepélyes „megnyitása” után üzemlátogatásra tessékeltek bennünket, mégpedig a helyi szeszfőzdébe, ahol is oly annyira sikerült a termékkóstolás, hogy az igazi munkát másnapra halasztottuk.

*

Később kiderült, hogy a tervezett szanki monográfia nem fog elkészülni. A gyűjtött anyagot csak néhányan adtuk be a halasi múzeumnak. Évek vagy évtizedek múlva csak Janó Ákosnak jelent meg két tanulmánya a szanki és mórícgáti pásztorkodásról és tanyasi gazdálkodásról és Égető Melindának a szanki tanyavilág lakáshasználatának változásairól. Nekem pedig rendelkezésemre bocsátották Janó Ákos, Égető Melinda, Vorák József és Nagy Czirok László újabb és régebbi néphitgyűjtését. Az így kiegészült anyag rendkívül archaikus és gazdag volt, kiadására azonban hosszú ideig hiába tettem kísérleteket. Amikor aztán ennek reménye is felcsillant, elkezdtem a feldolgozó, rendező munkát. Ekkor vettem észre, hogy az adatok egyes részei közt aránytalanságok

tapasztalhatók. Míg némely téma bőségesen van adatolva, más része szegényesen, sőt hiányoznak is egyes témák. Ekkor bukkantam egy önzetlen segítőre, Tóth Marianna szanki lakosra (és nővérére, Évára), aki a pécsi egyetem néprajz szakos hallgatója, s vállalta, hogy kérdőíveim alapján harmincöt évvel az alapgyűjtés után elvégzi a kiegészítő gyűjtést. Az ő munkájának eredményeként lényegesen bővült az adatok száma és témája is. Én ennek ellenére úgy érzem, hogy azok a hiedelmek, amelyekről a mai szankiak már nem tudnak, korábban még éltek a régiek emlékezetében. Mára azonban már végleg a feledés homályába merültek.

*

Szank község a Kiskunság déli részén, az úgynevezett Alsó-Kiskunságban, Kiskunhalas és Kiskunfélegyháza közelében található. Területe a régészeti leletek tanúsága szerint a korai bronzkor óta folyamatosan lakott. Szank neve először 1451-ben kerül elő „Szank Szállása” alakban. Fényes Elek 1851-ben megjelent könyvében azt írja róla: „Szank pusztja Szabad Jász és Kun kerületekben Kun-Szent-Miklóshoz tartozik.” Móricgátról ugyanítt ez olvasható: „Móricgát pusztja Szabad Jász és Kun kerületekben, Laczháza bírja. Mintegy közepén van egy csaknem hozzájárulhatatlan posványosság, s e körül jó kaszállók.” Benépesülése 1858 körül kezdődik, amikor is megépülnek itt a gazdák első tanyái, később pedig az úgynevezett 4-600 holdas úri gazdák (tanárok, orvosok, ügyvédek) is birtokokat szereztek a pusztákon. A 19. század hatvanas éveiben kezdődött a parasztbirtokok tagosítása, s az örökföldhöz jutó betelepülők – főképp pásztorok – gyorsan szaporodtak. 1865-ben 205 itt élő család rendelkezett Szank határában 20-25 holdas birtokkal. „1874 után a nemrég még lakatlan pusztja önálló község lett” – írja Forczek Zoltán. A község belterületét az 1893-as telekrendezés alapján osztották ki... Ekkor csatolták Szankhoz Móricgátat is. Közben a pásztorélet egyeduralma Szank területén is megszűnt. Rövidesen felépítették községházukat, iskolájukat, templomaikat.

A. N. J. Hollander írja egy tanulmányában, hogy Turner sokat vitatott „frontier elmélete” bizonyos határokon belül megmagyarázza a magyar Alföld jelentőségét a magyar társadalom sajátos strukturálódásában. Ez a török által pusztává tett hatalmas terület helyzeténél fogva hasonlít Észak-Amerika Vadnyugatához, amely szintén egy kulturált térség peremén jött létre, s hasznosításában először éppúgy az állattenyésztésnek jutott a főszerep, s összehasonlítható ezért az itt állatokat őrző-gondozó pásztortársadalom kultúrája is. Párhuzamba állítható az alföldön elhíresült betyárvilág a vadnyugati cowboyok világával. A puszták birtokbavétele nálunk is, Amerikában is magányos szállások, tanyák sokszor illegális létrejöttével kezdődött, majd ekét akasztották a szűzföldekbe, s az innen származó gabonaexport hírnevet szerzett e tájaknak. „A tanyákra való települést lehet úgy tekinteni, mint egy szakaszt a frontier terület kolonizálásában” – írja Hollander. Később a magára maradt tanyavilág társadalmában stagnálás állt be, s rögzült az úgynevezett „frontier komplexum”. Ennek ellenére – ahogyan Hollander írja –, „Mielőtt az amerikai vadnyugat imádata megkezdődött volna, a magyar „puszta” volt Európában, a romantika évtizedeiben egy ehhez mérhető bálvány. Kiaknázták irodalmilag...”

Erdei Ferenc Futóhomokjának Kiskunság c. részében található a Falvak a pusztában c. fejezet. Ebben Erdei arról ír, hogy Szank tulajdonképpen eszmei község kis falumaggal s kiterjedt tanyavilággal. (Móricgátat, mint Szank egyik tanyaközpontját meg sem említi.) A kiskunsági települések az 1930-as években aszerint boldogultak, hogy milyen közlekedési kapcsolatokkal rendelkeztek nagyobb községekhez, városokhoz. „Reménységes a sorsa Szanknak is – írja Erdei. – Maga kicsiny falucska ugyan, de „tanyáival” együtt olyan közel esik Majsához, hogy az oda való bejárás nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba. Természetesen a bekapcsolódás itt is, miként a többi bekapcsolható helyeknél, a tehetősebb gazdák számára jelent többet. Akinek jó fogata van és időt is tud magának szakítani, akinek van pénze vasútra, autóbuszra, az nem érzi magát kivetettnek és könnyen mozdulhat a város felé. Az elesett törpebirtokosok számára – 20 hold homokon még gyakran nyomorog a „gazda” – az összekapcsolódás igen sovány vigasz. Ezeknek a sorsát elsősorban a gazdaságpolitika fordíthatja meg, s csak azután a tanyapolitika.”

Szank lakosságának nagyobb része katolikus, s csak jóval kisebb része református. Már ez a tény is elválasztja őket az „igazi” kunoktól. Az első református szentmiklósi és lacházi lakosok kisebbségbe szorultak a 19. század folyamán a környező településekről, Halasról, Félegyházáról, Majsáról, Kiskőrösről, Kecskemétről, de legfőképpen Szegedről és Dorozsmáról beköltözők miatt. Az említett helységek neve fordul elő leginkább a gyűjtött adatokban, s ezeken kívül még Bugac, Jakabszállás, Pálmonostora, Kistelek, Csólyos, Ferencszállása, Újkécske, Cibakháza, Csépa. Szank területe 1910-ben 18,720 kat. hold. Lakossága 2943 fő, s ebből 2352 katolikus és 549 református. 1970-ben – s valószínűleg gyűjtésünk idején is – Szank lakossága 4155 fő, de ebből a belterületen csak 1592-en éltek. A község 1251 lakóházából mindössze 470 épült a belterületen. A külterületi lakosok közül Móricgát „belterületén” 7 fő (2 házban), míg ettől távolabb 219-en laktak 59 tanyán. Ekkor, tehát 1970-ben Szank 10 799 hektár, ezen belül Móricgát 62 hektár területet mondhatott magáénak. Az akkori közigazgatási beosztás szerint a község a kiskunhalasi járáshoz tartozott. Szank és Móricgát éppen újkeletűsége, valamint népének kevertsége, különböző helyekről való érkezése miatt már a 20. század elején – hasonlóan a Duna-Tisza közének középső részéhez – megindult a polgárosodás útján. Népviseletét korán elhagyta (de adatainkban még megemlítik a szűrt, a gatyát és a mellínt), fiataljai tánciskolában tanulták a modern táncokat, népszokásait és dalait a tudat perifériájára szorította a polgári divat, építészetében a közeli városok „pallér stílusú” házai szolgáltak mintául. A két világháború között moziba jártak és sokan hallgattak rádiót. Egyre többen választottak maguknak polgári foglalkozást, s lettek kisiparosok, kiskereskedők, altisztek, alkalmazottak és értelmiségiek. A paraszti hagyomány ennek következtében jóformán csak az életmódban, a gazdálkodásban és – mint gyűjtésünk bizonyítja – a hiedelemvilágban maradt fenn.

Mint írtam, az alapgyűjtést 1965-ben végeztük, vagyis a „mezőgazdaság szocialista átszervezése” – ahogyan akkor mondták – után négy évvel. Ez volt a Kádár rendszer konszolidációja, a jövő felélésének ideje. Szankon ekkortáiban lettek a föld mélyén szénhidrogén mezőkre. Arról írtak az újságok, hogy Szank szocialista olajváros lesz. A magyar parasztság hagyományos életformájától, ennek minden értékével együtt menekülésszerűen igyekezett szabadulni. A korábbi migrációs tendenciák viharos erejűvé fokozódtak. Mi leginkább olyan adatközlőket kerestünk fel, akik életük utolsó szakaszában már nemigen vállalkoztak életformaváltásra. Szívesen álltak rendelkezésünkre, osztották meg velünk tudásukat, véleményüket. Talán ösztönösen érezték, hogy valamiféle értéket mentenek meg ezzel. A kiegészítő gyűjtést ezzel szemben Tóth Marianna és Éva egy bő emberöltővel később, 2001-ben végezte. Közben történelmi jelentőségű események játszódtak le. Megbukott a szocializmus, kimentek a megszálló orosz csapatok, létrejött a rendszerváltás. A régi parasztvilág azonban nem támadhatott fel újra. Magunk is csodálkoztunk, hogy napjainkban még mindig akadnak olyanok, akik értékes adatokkal tudnak szolgálni szinte a „huszonnegyedik óra” után.

*

Tálas Istvánnak a Kiskunság néprajzát bemutató munkájában, ha nem is szanki és móricgáti, de olyan félegyházi, halasi és majsai történelmi néphit adatok találhatóak, amelyek párfjait mi is gyűjtöttük. 1781-ben például egy majsai tanács jegyzőkönyvben az olvasható, hogy „Csikós Katalint Dávid Ilona... búbajosnak és boszorkánynak kiáltotta.” Szanki és móricgáti gyűjtésünkben is kiderült, hogy a boszorkányt még 1965-ben is búbajosnak nevezték itt. Az 1734-ben lefolytatott halasi boszorkányperben ugyanazokat a rontó cselekményeket róják fel a vádlottaknak, mint amelyekről a szanki adatközlők 231 évvel később meséltek, vagyis a lóvátévest

(megloaglást), a megnyomást és betegségokozást (rontást). Már akkor is beszéltek arról, hogy „zászlólok vagyunk nekik”. Az egyik tanú, Némáné pedig így vallott: „jártnak rajtam éjtszaka a Sz. Gellért hegyire”. Szó esett természetesen a boszorkányok tehénrontásairól is. Ennek a hiedelemnek a valóságosságában még azok az adatközlők is eltökélten hittek, akik a néphit egyéb elemeit mesebeszédnek, babonának minősítették. A 18. századbeli kiskunsági boszorkányok és bűbájosok épp úgy foglalkoztak rontással és gyógyítással, miképp 20. századi utódaik. A régi jegyzőkönyvek tanúsága szerint ugyanis a perbefogottaknál végzett házkutatások alkalmával mágikus gyógyító eszközöket találtak, mint például madzagot, acéltükröt, fekete kövecskét, rongyokat, fagyűkenőcsöt, gyökereket, emberi haját, gállickövet, mészdarabkát. Ezek az eszközök szerepelnek az én gyűjtéseimben is. 1757-ben egy cseh obsitos katona a kiskunfélegyházi törvényszék előtt bevallotta, hogy magát „Garabontziás Deák”-nak hirdette. Ezt nyilván azért tette, mert a Kiskunságban a legutóbbi időkig tiszteletben tartották a garabonciásokat, alamizsnával látták el őket. Itt ugyanis a Jászsággal ellentétben szinte napjainkig élt a táltos-garabonciás hiedelemkör. Gyűjteményem adatai mellett bizonyítja ezt Tálasi István említett könyvében egy 1935-ben lejegyzett szép garabonciás történet. Ugyanitt olvashatunk Gyenizse Lajos halasi parasztköltőről, aki a 19. század második feléből személyes élményei alapján részletes leírását adta a mi gyűjtésünk idején is még emlékekben élő harmatszedeles szokásának a hozzá tartozó eljárással együtt.

*

Tálasi István „a változatos nyelvjárású kiskunsági települések” katolikus és református vallásosságát is jellemzi. A hivatalos egyházi tanítások mellett élt egy ettől némiképpen eltérő népi vallásosság, amely mindkét felekezetenél összefonódott a hiedelmek világával. Nagy Czírok László szanki adatközlői valamennyien vallásos embernek vallották magukat. Az általános véleményét egy szanki asszony így fogalmazta meg: „En istenhívő vagyok... A babonákban én is hiszek egy kicsit.” Más vélemény szerint: „En nem hittem a babonában, de azért gondoltam, hogy van benne valami a gyógyítások körül.” A nagy időket megélt Süli Csontos Vince szerint: „A babonában az asszonyok hisznek jobban. Én rá se hallgattam, de voltak emberek is, akik hittek benne.”

Gál Józsefné 74 éves szanki református asszony arra kérdésemre, hogy ki hisz a rontásban jobban, a katolikus-e vagy a református, így felelt: „Hogy megrontotta így meg úgy... Arra má azt mondtam, hogy megrontotta az ő maga esze. Református is, katolikus is, hívő is. A reformátusok azok összetartók, azok segítik a szegényebbeket, adnak inkább munkát, hogyha olyan, hogy munkát kő neki adni. A katolikusok közt má jobban van eleső szegény, mer azé, hogy hát ők többen vannak. Viszont a hívők meg még annyian se vannak. Bappisták. Ezek meg olyan különlegesek, olyan kiváló félek ezek má így vallás szempontjából, akar a reformátusoktól, akar a katolikusoktól.”

A vallásosság és a hiedelemvilág keveredése tetten érhető a szentelevíz gyógyításra való felhasználásában. (Orvosságként kell meginni.) A böjtölés szintén a katolikus egyház előírása, ám amikor varázserő szerzésére használják fel azt (ráböjtölés), kereszténység előtti pogány szokás túléléséről van szó. Ebben az élménymondában a böjtöléssel rontó képességet szerző nőt a karácsonyi vacsorára szinte „bevágták”. Erre az apja azt kérde: „Hát tégedet mi az ördögök hurcolnak?” Mire az így válaszol: „Nem is az angyalok!” Az ördög a keresztény vallás által is elismert szellemi lény, amely a hiedelmekben, úgy látszik, Szankon is kiszorít minden más démont. A lucaszékről például már nem boszorkányokat, hanem ördögöket lát a vállalkozó. A hiedelmek világát, különösen a rontó praktikát sokan „ördögi mesterségnek” tartják, amelyek világosan szemben állnak a vallásos emberek világával. Ezért van az, hogy például az állatlan ló képében kísértő gonosz Isten vagy Jézus nevének hallatán eltávozik áldozatától. A lidérclángot (mocsárlángot) látó ember kétségbeesik: a vallás vagy a hiedelemvilág (babona) előírásai szerint viselkedjék-e. „Hát aztán azt se tudta, hogy Uram Jézus, segíts-e, vagy hogy káromkodjon.”

Minden bizonnyal a kereszténység előtti világkép részét alkotta a földet tartó állatok képzelet. Mikor ezt a Szankon eléggé elevenen élő hiedelmet elmondták, vele kapcsolatba hozták az Istent is. Meglehet, hogy az így emlegetett legfőbb lény nem a Biblia, hanem még a pogány mitológia alakja lehetett. A földet tartó cethal mozgása okozta földrengés magyarázataként ugyanis azt mondták: „Isten ellen nem szegülhet senki. Az Isten erősebb!” A vallás és a hiedelem összefonódása, amikor az olvasót (rózsafüzért) gonoszlelharító eszközként a kisbaba pólyájára teszik, a hazajáró lelkek által látogatott házat pappal szenteltetik be, vagy hogy a féregűzést a húsvéti harangszó idején végzik.

A szanki ember tudatában – mindennek ellenére – külön rendszert alkot a vallás és a babona világa. Egy élménymonda szerint a lelkiismereti konfliktusa miatt szinte megzavarodott ember, aki szigorával gyermekét halálba kergette, a rosszakkal társalog, az ágy alatt koccint velük, amikor megtér, elkezd templomba járni, a vallásosság gyakorlása kiemeli őt a hiedelemvilág lényei közül. Bizonyos természeti jelenségeknek természetfeletti okokat tulajdonítanak. A forgószélet, az „örkényt” például a „gonosz lelkek” vagy a „boszorkányok” vagy a „garabonciások” okozzák. A három ok közül a „gonosz lélek” vallási, a másik kettő hiedelemalak.

A gyűjtött anyag alapján megállapítható, hogy napjainkra bizonyos varázscselekmények elfelejtődnek, mert nem használják őket. Ilyenek például a vetéskor szokásos serkentő, vagy a bírósági perek kedvező kimenetelét biztosító praktikák. Helyettük viszont a szanki emberek egy-egy szokásos vallásos fohással fordulnak Istenhez.

A káromkodást a vallás bűnnek tartja. A népi kultúrában, így a szankiban is, azonban megvan a maga funkciója a káromkodásnak. A hiedelemvilág kereszténység előtti hagyományaiiban a mágikus erővel kapcsolatban szinte kötelező a káromkodás, szitkozódás. A kovács, amikor megtudja, hogy felesége éjszakánként boszorkánygyűlésekre jár, így fakad ki: „Te bűdös vén kurva, vén boszorkány! A ládában, vályuban, harangban, vászonfazékban, tüllökben elrejtett kincs kiásásakor viszont tilos a káromkodás. Kincsásás közben éppen úgy, mint amikor halottlátóhoz mennek „nagyon jó köllött ám gondókozni... Elmén elülünk, hogyha káromkodnak, vagy valami rosszat gondolnak.” Az egyik kincsmondában az elrejtett aranyat azért nem képesek a késői utódok megszerezni, mert nem tudják, hogy az milyen „jelben” van elrejtve: „imával-e, káromkodással-e”. A káromkodás itt az átok szinonimája is lehet, mert egy adatközlő hozzátette: „Átokkal van eltéve?” A kígyó őrizte aranyat például „ördög hírével” ásták el. Azok a juhászok, akik vasárnap (megszentelt munkaszüneti napon!) próbálták kiadni az elrejtett kincset, a megjelenő rémisztő látomások hatására elkáromkodták magukat, s fáradozásuk semmivé lett. A boszorkányok, bűbájosok emlegetése előtt vagy emlegetése közben, sok helyen szokásos egy rövid elhárító fohászt mondani. („Kő a fülükbe...”) Ilyet ugyan Szankon nem sikerült gyűjtenem, ám itt is megfigyelhető, hogy szóbeli megidézésük közben durva, sértő szavakat mondanak róluk. „Sokat tudok róluk a fene egye meg őket!” Vagy: „Az anyja erre-arráját!”

Sok néprajzkutató és szociológus írt már a régi magyar faluban működő „iratlan szabályok”-ról. Ezek reguláló szerepe a templomi ülésrendben, a rokonsági viszonyok számontartásában és a közösségben való viselkedés normáiban egyaránt megmutatkozott. A hagyományosan zárt falusi társadalmakban mindenki tudta a helyét és a dolgát. A „parasztélet rendje” szabályozta a hétköznapi tennivalóit, az ünnepnapok megülésének módját, az egyén és a közösség életét, egymáshoz való viszonyát. Az egyének fölötti közösségi kontroll tudatosította kifelé a különállást, befelé az összetartozást. A falu társadalmi tudata ezért meglehetősen egyöntetűséget mutatott vallástól és vagyoni helyzetétől függetlenül. A tradicionális népi nevelési gyakorlat célja is az volt, hogy az ifjabb nemzedékeket a „hagyományokba belenevelje”. A hosszú ideig mozdulatlan paraszti társadalomba az egyének integrálódása

évszázadokig sikeres volt. A máshonnan érkezőket is csak akkor ölelte magába a közösség, ha azok elfogadták annak íratlan rendjét, normáit.

A hiedelmeket és a transzcendens beállítottságot a szanki ember elsősorban a szüleitől tanulta, néha csak passzív megfigyeléssel, máskor meg a szülők kifejezetten tanító szándékkal közölték azt gyermekükkel. „Szegény apám, ő ugye tudott sok ilyen babonát” – mondta egy adatközlő, aki maga is tárháza volt a hiedelmeknek. A családban gyakorolt szokásokat tovább folytatták. Az ünnepi asztalnál például közösen imádkoztak. „Mai napig is így van. Így imádkoztunk otthon még a szüleimmel.” Hogy a csillagra kézzel nem szabad mutatni, csak fejbiccentéssel, az adatközlő azért tudta, mert mint mondotta, „az apám is úgy csinált.” A szívárványról szóló hiedelem-ismeretét másuk hasonlóképpen szerezte. „Édesapám azt mondta. Én azt nem hiszem, de azért lehet.” A természetfölötti jelenségekkel való találkozás emléke is a családból származik. „Mer má nagyapámtól hallottam, meg az apámtól is, hogy az arany minden hetedik évben tisztul.” A „Mit csináltak a kiesett tejfoggal?” kérdésre a kérdező azt mondta el, hogy őt miképpen tanították gyermekkorában. „Fogd meg fiam, oszt dobjad hátra, oszt mondjad...” A tilalmakat is így sajátították el. Luca- napkor „varmi nem engedett anyám.” A gógós ember elbizakodottságának isteni büntetését egy beszakadt pince történetének elmondásával így idézték föl: „Mondja a mamám (nagyanyám) útközbe egy helyen: Gyere tanulj! Máskor meg, nyilván egy sikertelen kísérlet tanulságaként egészen másfajta tanácsot fogalmaztak meg: „Ne tanulj pénzt ásni, mer nem tudni, mivel van eltéve.”

A családon kívül persze az egész falusi közösség a legnagyobb természetességgel nevelte a hagyományokba a fiatalokat, akik készségesen elfogadták az idősebbek véleményét, tanácsait. „Amikor férjhez mentem – mesél egy asszony –, mindig hódítottin meszeltünk, nem újságkor.” Ő azonban erről megfedkezett, s újságkor meszelt. Napa asszonya figyelmeztette tévedésére: „Ejnye lányom, mikor meszeltél?” Ő már így reagált erre: „A fene tudta mi van. Hát nem újholdkor kő meszelni?”

A régi szokásokat, utalva azok változóságára, elmúlására, nem egyszer „divat”-nak nevezik. Így például: „valamikor divat volt lucaszéket készíteni.” Vagy: „Akkor nagyon divat vón ám a boszorkánykodás. Hát az én időmbe már nem hallottam ilyesmit.”

Leggyakrabban nem is egy konkrét személyt neveznek meg hiedelemismeretük forrásaként. Az általános alany ilyenkor a faluközösségre vonatkozik. A növel való találkozást mint rossz előjelet így kezdték elmondani: „Azt mondták mindig...” A macska házhöz szoktatásának érdekében szokásos varázscselekmény elmondását e szavakkal fejezték be: „Ezt mondták, és ez igaz is.” A pénteki mosás tilalmát például így kezdte egy adatközlő: „A régi öregek azt tartották...” Az egyik idős ember szinte dicsekedett egy fiatal korában megtanult hiedelem ismeretével, a lidérc kikeltésével, amit bizonyosan soha életében ki nem próbált. „Még arra is tanítottak hogy kő azt nevelni.” A híres gyógyítóasszony, a mórícgáti Eszik Pálné Johanka néni tudományát a félegyházi Feketénétől tanulta, amikor az őt kislány korában meggyógyította: „Tanul meg ezt az imádságot, én má nem sokáig élek. Leírtam.”

A „tudás” a szankiak szóhasználatában nemcsak bizonyos egyének racionális és praktikus ismeretekkel való rendelkezését jelenti, hanem inkább a természetfeletti képességek birtoklását. Ezt a „tudás”-t a garabonciás diák például azért kaphatja meg, mert foggal születik, de elragadtatása után tanulnia is kell. „Elviszik a táltosok. Ők nevelik.” A boszorkánytudó ugyanezt a haldokló boszorkánytól kézfogással öröklí. „És akkó má, amit tudott, ő is tudja csinálni, hát azt a babonát.” A láthatatlanná válást a fekete macska csontjának segítségével érik el. Egy adat szerint a rontóképességet bőjtöléssel is meg lehet szerezni. Egy nagymúltú hiedelemmonda szerint a boszorkány-jelölt az égigérő fa tetején esküvel tudna a titkos tudás birtokába jutni, de mivel az eskü szövegét szándékosan másképp mondja, „a komát leküdték”. Van rá utalás, hogy a rontó praktikákat is meg kell tanulni. „Tanulták a tudományt” – mondják a „rontó-bontó asszonyok”-ról. A majsai kártyavetőről állították, hogy „ő is tanult annyit, hogy tud vigyázni”.

A boszorkány hírében álló harmatszedő asszonyokról mondták: „de tudott valamit, mer tudni köllött, mer hiába kötöttem lepedőt, és hiába... (Itt az adatközlő véletlenül elárulta magát, hogy ő is próbálkozott harmatszedéssel.) Aztán így folytatta: „Hogy mit tudott, hát azt nem tudom.” De mások is hasonlóképpen vélekedtek: „Valamit tudni kő ahó, hiába próbálná eztet valaki... Valamit tudni kő.” A harmatszedést kileső, azt utánozni próbáló ember például nem lepedőt, hanem kötőféket húz maga után, s lám „abból csak harmatos víz csurgott”, nem pedig vaj. A tudós kocsis tudományát ötven cipőért el is adná, de az átvevőnek előbb három próbát kellene kiállnia. A tudós béres tudományának meg az az ára, hogy az átvevőnek sorsot kellene vállalnia. „Ha meg akarsz tudni a titkot, akkor te leszel a döglött kutya.” A tudomány átadása néha az átadó halálával jár. „Ha megmondom, akkor tovább nem élek.” A garabonciás tudása is azzal párosul, hogy életében „sokat kell szenvednie.”

A tudásban különbséget tesznek a rontó és a gyógyító célra felhasználható között. A bűbajosok rendszerint mindkettőhöz értettek. Kettős szerepüket a „rontó-bontó asszony” kifejezés is jelzi. Egy adatunkban azonban az adatközlő külön hangsúlyozza, hogy az ő ismerőse csak az egyik fajta, a pozitív mágiához ért. „Bugacon van egy barátnőm, aki meg tudja csinálni, hogy leveszi a rontást, de ő nem ront semmit, nem is tudja azt a részét, de megszüntetni meg tudja. Megmondja, mit kell csinálni.”

Amelyik házban halott volt, „nem volt szabad tüzelni” – mondta egy adatközlő. Ezt a tilalmat nem indokolta (miért nem volt szabad?), s arról sem beszélt, mi következett a tilalom megsértéséből. A tilalom ugyanis a közösség normarendszerének része volt. Ha mindenki úgy csinálja, ez az elvárás, az egyének is úgy kell tennie.

A közismert hiedelmeket a kollektív tudat őrzi, s azokat bizonyos szituációk aktivizálják. A „Mi okozza a forgószelet?” kérdésre szinte a közösség nevében válaszolt a kérdező. „Azt mondjuk mink: Na, gyün a garabonciás diák.” Egy konkrét boszorkánytörténet tanulságaként az adatközlő megfogalmazta az általános szabályt, amit mindenkinek ismernie kell: „Mer azt mondják, mer így mondják ezek a jószok, no, ha napfőköttig bent tudják tartani, napfőkött után meg kell neki mutatkozni.”

A hiedelemvilág ismereteit (a néphit kognitív szféráját) a könnyebb megjegyezhetőség érdekében néha ilyen „mondásokba” sűrítették: „Még ez a mondás is vót, asszongya: Naplement után se ne adj ki se ne vegyé be!” Vagy: „Isten fűbe, fába adta az orvosságot” Vagy: „Bevette hallgatva, adja ki jajgatva.” Vagy: „Tán örökké akarsz élni, mint a Cicelle?”

A hiedelemvilág alakjai az idősek tudatában élőbbek a napi hírek hőseinél. A táltos természetfölötti hatalmát például egy idős férfi a legnagyobb tisztelet hangján emlegette. „Az nagyobb vót, mint most, aki a holdba repül, mer azér, hogy ő tudott má viharfelhőt – legenda szerint – viharfelhőt tudott...”

A boszorkányhiedelmek hagyományozódása rejtetten benne van a rontásokról szóló történetekben, amikor a bajba jutott embernek „kommendálnak” valamit vagy valakit. Ilyenkor nyilván hasonló eseteket soroltak föl, meséltek el a segítőkész szomszédok, rokonok azzal a céllal, hogy a panaszos bajának is ugyanaz lehet az oka, a megoldást is ugyanúgy kell csinálni. „No, és akkó ajánlották ennek az illetőnek, mer mesélte az egyik szomszédnak... „Akkó azt kommendálták...” „No valaki kommendálta a szüleimnek...” „No, és akkor ajánlották ennek az illetőnek...” „Oszt akkó azt kommendálták...” „Egy boltos Petribe ajánlotta...” „No, oszt kommendálták ezt a szamaras bácsit...” „A tanító mondta az anyámnak...” H. B-né szerint efféle históriák elő-előkerülnek közös munkák, például a szüret idején, téli szomszédolások alkalmával is, amikor egy-egy hír a beszélgetők emlékezetében hasonlókat idéz föl. „Nagyapám, hú, de sokat meséte, hogy vigyázzatok...” – emlékezett egy idős asszony nagyapja sárkánnyal való találkozására. A hiedelmekben való hit gyakran tragédiákhoz vezetett. Történetek szólnak arról, hogy valaki agyonütötte harmatszedő szomszédasszonyát. De mindenkor akadtak olyanok is, akik a hecc kedvéért lepedőbe burkolózva lelének vagy boszorkánynak álcázták magukat, s ijesztgették a hiszékeny szomszédokat. Ám ezek között is kerüldözött néha olyan bátor ember, aki odasújtott a tréfálkozóra. Ezekben az

álhiedelem-mondákban már a sajátmaguk hiszékenységét teszik nevetségessé az elbeszélők, amikor elmondják, hogy például a távoli fényjelenségek nem természetfölötti eredetűek.

A hiedelmek felejtéséről árulkodnak efféle mondatok. „Má nem emlékszők nagyon vissza rá” – kezdi a búzakalász megrövidüléséről szóló legendamesét egy idős asszony. Néha maga az elbeszélő is csodálkozik, hogy emlékezetének rejtett zugából a gyűjtő kérdésére váratlanul előugrik egy régóta nem használt tudás-elem. „Amék gyerek foggal születik, abbú van a tátos... Hogy a fenébe jutott eszembe!”

A természetfölöttit feltételező irracionális események némelyike sok adatközlőben még 1965-ben is a hiedelmekbe vetett hitet erősítették, s ezt azok elmesélése során is kifejezték. A tilos napon süttött kővé vált kenyérről szóló élménymondát ezzel fejezték be: „Én láttam a követ.” Vagy: „Anyám is látta.” Ha a terhes asszony megcsodál valamit, az meglátszik gyermekén. Ezt a tapasztalatot a maga példáján bizonyította egy asszony. „Rajtam is megmaradt (az anyajegy ti.)” A bagoly huhogása bizonyosan igaz haláljel. „Ezt hiszem, mert szegény apám...” A szülő említése a hitelesség legfőbb bizonyítéka. „Ez megtörtént apámmal”, mondta mintegy igazolásásképpen az elbeszélő apja csodálatos eltévedésének története végén.

A hiedelmekben való hit gyöngülését jelzik a hiedelemközlésekhez fűzött efféle megjegyzések: a hulló csillag halált jelez, de „hogyan ez úgy igaz-e, ezt én nem tudom. Ezt mondták biztosan.” A hazajáró lélekről is így nyilatkoztak: „Állítólag hazajáró lélek volt. Ez föltételezte a nép.” A kísértetjárta ház történetének elmondása után az adatközlő hozzátette: „Igaz vót-e? Én is ott vótam, ahun beszéték.” Egy boszorkánytörténethez meg ezt fűzték: „Hogy aztán úgy vót-e igaz, nem tudom. Ha ők hazudták, én úgy hazudtam utánuk.” A harmatszedés az egyik legelőbb hiedelem, mégis így beszéltek róla: „Ezelőtt vótak ilyenek, de most má nincsenek.” Vagy a szerelmi rontásról: „A mostani tanútt nép má nem hiszi, hogy fantázia, de vannak még most is olyanok, hogy erős kételybe ejti az embert.”

A hiedelemvilág fennmaradása természetesen megköveteli a feltétlen hitet. Ezt a követelményt azonban csak a csépai emberrel kapcsolatban fogalmazták meg olyanféleképpen, hogy aki hozzá indul, „menjen nagyon jó szándékkal”. Aki kételkedik, azt maga a halottlító haza küldte, és figyelmeztette: „foglalja magát jobb gondolkodásba.” Aki a hozzá vezető úton akár „egy ferde szót” mondott, nem kapott hírt halott hozzátartozójáról.

A hiedelem-történeteket adatközlőink életük során sokszor elmondották már. Ezért ezek szinte kész „szerkesztett” szöveggé élnek emlékezetükben. Más a helyzet azonban, ha ugyanezt a szöveget nem az ismerősök között kell elmondani, hanem egy ismeretlen néprajzi gyűjtőnek. A szokatlan beszéd-szituáció miatt néha nem tudja a mesélő, hogy mit hallgasson el, mit emeljen ki, mivel bizonyítson, mennyire fejezze ki azonosulását vagy távolságtartását mondandójával. Ezek a tényezők okozzák a bonyolult fogalmazásokat vagy az ilyen kimondott szerkesztési problémát: „Hogy is kezdjem, hogy jóra gyűjjön?” Amikor egy leleről szóló ál-hiedelemmondát mesélt egy adatközlő, a történetet megszakította a „szabadságos katona” fogalmának tisztázásával. (Külföldön szolgált hazatérő leszerelt katonáról volt szó.) Majd a szokásos fordulattal folytatta: „pardon, az egyiket a másikba öltöttem.”

A magyar néprajztudomány megszületésekor, hasonló előzmények miatt, őstörténeti irányultságú lett, s a néphitben ősvallásunk emlékeit kereste. Örvendett, ha egy-egy archaikus, pogánykorinak tűnő hiedelmet sikerült megmentenie a feledéstől. A lakosság kulturális felemelkedését, nevelését, művelését célzó politika pedig intézményei révén retrográdnak minősítette azt, s mindent megtett felvilágosító igyekezetében a sötét „babona” ellen. A vallás hasonlóképpen elítélte a babonás hitet s cselekményeket. A néphit Pócs Éva meghatározása szerint „a modern természettudományos világképtől eltérő világkép, ahol a dolgokhoz, jelenségekhez és cselekményekhez irracionális elképzelések fűződnek.” Az élő néphit őriz töredékeket az emberiség ősi vallási rendszereiből és hiedelmeiből éppen úgy, mint ahogyan a mai vallások elemei is beépülnek a népi hiedelemvilágba. Ez a statikus és dinamikus részekre bontható ismerethalmaz hordozóinak köznapi, szakmai és ünnepi tudásában is helyet kap, benne sajátos rendszert alkot. „A néprajzi kutatás – írja Fejős Zoltán – hagyományos értelemben a néphitet a szellemi kultúra részeként mint profán vallási tudattartalmat értelmezte.” Ortutay Gyula már 1937-ben fontos megállapításokat tett a néphitnek a parasztság életében betöltött szerepéről. „Parasztságunk hiedelemvilágában is (ez a hiedelemvilág is eláradt az élet minden területén, s társadalmi, gazdasági tevékenységek irányait nem egyszer döntően meghatározta), egy sajátos totalitás, a reális tények és a megfoghatatlan világ valóságának tényei fonódnak össze szétbogozhatatlan differenciátlan gazdagsággal. Nem jelenti ez a reális életérzés csökkenését, a parasztember létfenntartó ravaszságai, élelmessége: „racionalitása” nem fogyatkozott ennek a hiedelemvilágnak a hatása alatt. Ráció és hiedelemvilág nem alkotnak a paraszti kultúrában egymást kizáró ellentéteket... A paraszti szemléletben a valóságos és valóságfölötti világ nem váltott két részre, nem került egymással ellenkezésbe, hanem egyszerre jelentkezett e totális szemléletben.” Hoppál Mihály ugyanezt a szociálpszichológia nyelvén így fogalmazta meg: „Hiedelemnek az ember világról alkotott, a világban való tájékozódását, viselkedését lehetővé tevő igaznak tartott, de nem igazolt képzeteket tekintjük.” Ezek a képzetek erős érzelmi töltéssel rendelkeznek, s ezért nagy mértékben befolyásolják az egyének kulturális információcseréjét.

A szanki néphitet mi elmondattal gyűjtöttük. Az adatközlők szavait szó szerinti lejegyzéssel vagy magnetofonnal rögzítettük. A szövegeket pedig a mindent elhívó attitűdjével fogadtuk. Aki benne él a szanki társadalomban, az leírhatta volna ezt a hiedelemvilágot megfigyelései alapján is, hisz nem minden hiedelem fogalmazódik meg szóban. A tilalmakat, de a serkentő célú varázscselekményeket a szankiak – nekünk idegeneknek – a mi kedvünkért foglalták csak nyelvi formába. Főként az idővel és a magnószalaggal való takarékoskodás érdekében mi gyűjtésünk során egy-egy válasz elhangzása után kikapcsoltuk a készüléket, s nem vettünk föl sok olyan – akkor lényegtelennek látszó – megjegyzést, ami később hasznosítható lett volna. Mai fiatal néprajzkutatók, akik ma még hagyományörző területeken is csak jóval töredékesebb, sokszor nem hitt hiedelmeket tudnak csak gyűjteni, bekapcsolt magnójukra nagyon sok véleményt, megjegyzést is rögzítenek az alapszöveggel kapcsolatban, s ezekből aztán mélyreható szociálpszichológiai következtetéseket vonnak le.

A gyűjtés közben lejegyzett adatok azért is adhatnak hamis képet Szank valóságos hiedelemvilágáról, mert a gyűjtési szituációban az adatközlők tarthattak esetleg attól is, hogy mi őket le akarjuk jártni ország-világ előtt. Talán ennek ment elébe az az idős férfi, aki a garabonciásról szóló ismereteit elmondta ugyan, de a végén saját paraszti műveltségét is leértékelve hozzátette: „Mer azóta nem történt ilyen csoda. A nép má ugye kultúráltabb, mifene, osztán hát, én, hát ugye, nagyon kicsit vagyok kultúrált, de az ilyen babonafélékbe én nem hiszek.”

Természetesen mi néprajzi gyűjtők, s talán a magyar értelmiség nagyobb része is a paraszti kultúra hagyományait kincseknek tartjuk, nemzeti kultúránkba szeretnénk integrálni. Tesszük ezt a huszonnegyedik óra után is, ami talán Tömörkény idejében elkezdődött. Mennyire összecseng a bevezetőben idézett Szeged környéki tanyasi embernek a sopánkodása az 1965-ös szanki öregemberével, aki ezt mondta: „Hát azelőtt vótak olyanok. De most má nincsen. Nem tanította meg a gyerekeit, oszt akkó ugye, kiműt... Hát mié nincsen? Hát mié? Mer kiműták.”

Dobozi Eszter

„A szem örömei” – vagy a szem csapdái

Orosz István grafikáiról

Utisz. Görög szó. Azt jelenti, senkise. Az Odüsszeia IX. énekében a Küklopszot kicselező Odüsszeusz nevezte így saját magát. 1975-ben Weöres Sándor játszik a szóval magyarul Senki a szobában című versében: „Cifra tálcán sugár ég/ s nekimegy a nagy árnyék/ föléje heverve le./ dr. Senky a neve.”

A szó: Utisz – görög betűkkel – mint művésznevet Orosz István 1984 óta viseli. A névadásnak, névadásnak titkát ahogyan fel is fedi egyik vele készült interjújában, azért vállalja a névazonosságot, mert a Küklopszal szemben tanúsított odüsszeuszi attitűd emlékeztet arra a művészi megoldásra, amelynek számos munkája köszönheti létformáját. Szemünket, látásunkat teszi próbára sajátos átváltozások kepeivel, anamorfózisaival, optikai játékaival. Ám éppen ezért nem ok nélkül való a Weöres Sándor-sorok citálása sem: „Pincemadár beoson./ Zápor függ a fogason./ A fény harisnyában ül/ a faliszekrény körül.” Vagy: „Lépegettem az uton./ eltörött a lábnyomom.” (Lábnyom), „Utcasarkon/ várok rám, félórája/ is van tán.” (Énhasadás), „Nehézkesen és könnyedén/ hang nélkül kiabálok./ megyek a ház tulsó felén./ egy bükkfát körülállok.” (Non sens). Ami a költő idézett verseiben – s más hasonló indítékú műveiben – nyelvi alakot kap, ugyanaz, ami az Orosz István-grafikákat szemlélőben is megfogamzik: non sens, amit látunk, maga a képtelenség, amit láttat.

Az Odüsszeusz-párhuzam egyéb indokokkal is megmagyarázható. A homéroszi hőshöz tapadó más emberi vonások miatt is találó a rokonítás. Odüsszeusz a rafinált, de ő az örök utazó is. Odüsszeusz a minden iránt érdeklődő, a veszélyesen kíváncsi. Odüsszeusz, aki világokat lát és jár meg. Evilágokat és másvilágokat. Megfordul az alvilágban is. Mindent tud, ami volt, ami történt, de megismeri azt is, ami történhetne. Ami lehetne. Ha pedig a dantei ábrázolás tanulságairól sem feledkezünk meg, elmondhatjuk, Odüsszeusz érintkezik az idők végtelenével.

Amiként Utisz is. Műveinek világa az emberi művelődés legkorábbi korszakaitól számítva a legutóbbiakig sűríti magába a bennük tájékozódó felismeréseit. Volt és lehetséges világok tárulnak fel az Orosz István odüsszeiáját végigkövető előtt. Mindent felhasznál, amit a grafikai sokszorosító eljárások mesterei felhalmoztak előtte mesterségbeli tudásból. A rajzok aprólékos kidolgozottsága régi korokat idéz. Új összefüggésbe helyezve fel-feltűnnek képein olyan motívumok, jelek, jelképek, amelyek ősi kultúrákban kristályosodtak ki, vagy amelyeket később a középkor és a reneszánsz művészei alkalmaztak kompozícióikban. Így találkozunk képein a civilizáció kezdetei óta ismert labirintusrajzokkal, kagylók, csigák spiráljával, az indiai művészetből vett ábrával, a háromszögekből, sokszögekből, körökből és lótszlevelekből szerkesztett alakzatával (a Sri Yantrával), a Leonardo rajzolta sokszögű testtel, a poliéderrel, Jan van Eyck domború tükrével az Arnolfini házaspárt ábrázoló képről, a mérés dűneri rekvizitumaival, a körzővel és vonalzóval. Találkozunk Leonardo betűmintáival. És sokszor felbukkan a könyv – vaskosan, testesen, kihajtva, becsukva, egymásra tornyozva lépcsőszerűen. És látunk bárányokat, halakat, szigeteket, lépcsőket. Lépcsőket lefelé, lépcsőket felfelé vezetőket. Oszloprendeket. Kupolákat. Várszerű építményeket romantikus sziklákon. És előfordul a színház, a színpad mint a világ sajátos leképeződése. Tükröződése! A képi ábrázolás technikai megoldásait gazdagítja a shakespeare-i gondolattal, mely szerint a színjáték „föladata most és eleitől fogva az volt és az marad, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek, hogy felmutassa az erénynek önábrázolását, a gúnynak önnön képét, és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát.” (Shakespeare: Hamlet, ford.: Arany János)

A művészettörténeti utalások azonban Orosz István egyedi látásmódjának, a tér, a perspektíva különleges kezelésének köszönhetően sajátos – többértelmű – jelentésekkel bővülnek. A kompozícióit alkotó elemek gyakorta megkettőzve, olykor négyszerezve alkotnak egyedi rendet, rendszert. Az ablakok. Az oszlopcsarnok és a hatyú még egyszer a víztükörben. A tájban kirajzolódó arc megismétlődik a rajzoló kéz által a rajzpapíron. A rajzoló kéz is: egyik oldalt a jobb, másik oldalt a bal, s fent is, lent is ugyanez a kettősség, a jobb és a bal. A keresztút is kétszer kettő – minthogy vízben tükröződik. Egyik lábát a másikon átvető alak – talán félig fekvő, félig ülve. Azért a talán, mert testéből nem látszik egyéb, mint a két láb, s az egyik kéz, amint az átvető lábat érinti, az ujjak között füstölgő cigarettát tartva. S mindez megvan még egyszer: a szemközti elhelyezett sziget szikláiban jól kivehető az előbb emlegetett két láb s a kéz mása. Ezúttal a kő formáin tetszik át. A kép alsó harmadába helyezett, csupán harmadrészeiben látható alak mintha önmagát szemlélné a sziklák alakzataiban.

Optikai játék mindez? Vagy az egyensúlykereső teremti e szimmetriákat? E tükröképeket? Mert így állhat elő a teljesség? Így ellensúlyozható, ami nagyon hiányzik? Így lesz a világ egész? Netán épp ellenkezőleg? Ilyen a világ? Megosztott? Szembenálló elemekre bomló? Konfliktusos? És ebben áll dinamikája? A kettősségben rejlik az ellenkezők szintézise?

Másutt többszörös ismétlődések. Ismétlődéssorozatok. Ugyanez kisebb és még kisebb méretben. Könyvet lapozó kéz a könyvben sokadikszor is. Egy másik kompozícióban – az előbb emlegetett Sziget egy variánsában – három sziget torlódik szinte egymásra, az egyik az ember-sziget, a másik a valódinak ábrázolt sűrű növényzettel benőtt, s a harmadik fent. Mi emelte meg? A képzelet? A délibáb? A felhő játszik szigetet? Sejtelmesen, s csak annak láthatóan, akinek képessége látni azt, ami odatúl van? Akinek van átjárása odaát? Vagy mondjuk csak így: ez már több, mint a fizikai valóság, a fizikai valóságnak látható volta, ez már metafizika?

Orosz István olyan mester, aki elméleti írásaival maga is hozzásegíti az értelmezéshez a művészetében tájékozódni kívánót. Egyik tanulmányában példának okáért éppen erről, a tükröződésről, a tükröz rendeltetéséről értekezik – áttekintve művészetbeli alkalmazásának teljes történetét. A tükör az ábrázolat mintegy átvetíti a „tulsó oldalra”, írja, az idézőjeles írásmóddal egyértelművé téve, hogy az életen túli szférákra gondol.

Dolgozatában külön szól a tükörnek az anamorfikus ábrázolásban betöltött szerepéről. Arról az eljárásról beszél, amelyet maga is gyakorta alkalmaz. Itt kiállított anyagában is találunk esetet a henger-tükör használatára. A síkban „szétterülő amorf formát a tükör gyűjti össze értelmessé” az ő képein is, ahogyan azt az 1600-as évektől a közelmúltig terjedő korok példáin bemutatja.

Edgár Rubin dán pszichológus konstruált olyan fekete-fehér ábrákat, amelyekben szemlélője hol a fehéren hagyott felületet érzékeli tárgyként, s a feketét kezeli alapként, hol megfordítva, a fekete alapot fogja fel testekként, s a köztük levő fehér foltot tekinti térköznek. Ehhez hasonló „átfordulós” játékot új velünk Utisz-Orosz István, amikor oszlopokat ábrázol. Előbb szögletesnek látjuk őket, majd henger alakúaknak, és alul kettőt láttat, a rajzolat középtájától a kettő valamiként hárommá osztódik. Azaz: amit térközökként észleltünk előbb, az amott már maga az oszlop teste. S ha fődémet, kupolát tartanak az oszlopok, nem ott érintkeznek a fődémmel,

amelyik oldalon a talapzattal, hanem átellenben.

S az ablakok is milyen rafinált technikával készültek! Más térbeli valóság darabja az ablakkeret alsó pereme, s más térbeli valóságból való a felső, megint másik nézetből láttatja az ablak fölötti timpanont. S ugyanez a játéka az ablakot tartó falaknak. S az ablakszárnyak! Alulról szemlélve befelé nyílnak, felülről kifelé. Valószínűleg épületek ezek, mint a XX. századi holland mester, Maurits Cornelis Escher grafikáin? Vagy úgy létezhetnek, mint Penrose lehetetlen háromszöge? Az Escherrel való párhuzam tudatos tájékozódás és vállalás következménye. Orosz István külön tanulmányt szentel munkássága bemutatására. A szemléletbeli és lelki rokonságnak nyomai e kecskeméti kiállításon is tettenérhetők: megtekinthetjük például Lépcsők című munkáját, amely az escheri egyszerre fel- és lefelé vezető lépcsőknek parafrázisa. Az Orosz István-féle lépcsők olyan térbe vezetnek, amelyről nem tudjuk bizonyosan: lent van-e, fent van-e. „Ugyancsak az elemek radikálisan eltérő jelentéssel vagy perceptuális minőséggel rendelkezhetnek, ha kontextusuk eltérő módon megváltozik” – írja Roy Crozier művészetpszichológus. (*Pszichológia és design*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001) A négyzetrácsos felület, amelyet bemutat, hol felülnézetből, hol alulnézetből láttatott teraszként értelmezhető. És itt áll előtűnk a Találkozás Escherrel Toscanában. A mediterrán utcarészlet alakzatait úgy is szemlélhetjük, mint Escher portréját. És láthatjuk Eschert olyannak, amilyenek tanulmánya bevezetőjében a fényképek alapján leírta: „hűvös, rendezett arcvonások, konzervatív kecskeszakáll, ...vonalzóval húzott homlokbarázdák.” De láthatjuk háttal is – amint egy ablakon félig-meddig kihajolva szembenéz önmagával. Ám felfedezésünkben kissé elbizonytalanít a kérdés: a háttal álló alak nem éppen maga Utisz? Akinek tükörképét egy integető alakban is ott sejthetjük. Kezében rajzfűzet – rajta görög betűkkel olvasható: Utisz. Senkise. A perspektíva sajátos torzulatai következtében a közelebbi alak egészen parányi, míg a távolabbi, az utcaképen átsejllő óriási.

„A művész olyan vizuális világot rajzolhat, amelyet akar. A fényképezőgéptől eltérően, a művész nincs a geometrikus perspektíva változatainak korlátai közé szorítva...A torzítás minden módját alkalmazhatja, ...átszerkesztheti a Világmindenséget.”- írja Richard Gregory a látás pszichológiájával foglalkozó professzor. Orosz István képeivel – melyeken „szép még a csúnya is” – nem egyszerűen gyönyörködteti a nézőt. Abba nem hagyható munkára, látó gondolkodásra, gondolkodó látásra készíti. Műveiben sajátosan szerkesztett világot mutat fel. Szokatlan összefüggéseket tár fel előttünk. Olyanokat, amilyeneket a közönséges szemlélő nem tapasztalhat. Paradox világgal, mellyel a valóságot felülbírálja, különös szellemi örömhöz juttat bennünket, ha engedjük magunkat vezetni a vonzó és elnyelő útvesztőiben, beléveszni a szem csapdáiba. Művészetében különös együttállását vizsgálhatjuk a mértani pontosságra törekvésnek és a merész fantáziának. Úgy dolgozik, mint aki egyszerre tudatos a végletekig, és egyszerre hagyatkozik az intuícóra. Képi rejtvényei, pontosabban filozofikus talányai – ahogyan a róla szóló szakirodalom is tanúsítja – nem az önmagáért való játék szüleményei. Azt sejtetik meg velünk, hogy „egyetlen állításban két ellentétes igazság is elfér.” S lehetséges, hogy „háromdimenziós környezetünk minden darabja egy negyedik dimenzióban létező tárgy anamorfikusan torzított vetülete. Így tehát örök marad a kérdés számunkra: „Mi a valóság, és mi az illúzió?” (Mindhárom idézet Orosz Istvántól.)

A problémakör lírai megjelenítését Weöres Sándor fogalmazza meg Minden másként van című versében:

*Síkság tengere: kék ég!
Síkság bércei: felhők!
Mindent látni, ahol nincs:
Pusztán erdei ösvényt,
kunyhóban csoda-kastélyt,
lomb közt édeni táncot,
nyíltni az ujjhegyen almát,
itt és most sohasincset –*

*Minden másként van,
mint ahogy van,
a semmi terped
otthonunkban.*

Ohnsorge-Szabó László

Pethő Bertalan: Technikai civilizáció és lélek

Pethő Bertalan e kötete Jean Baudrillard francia szociológus-filozófus életművének filozófiai kritikájára vállalkozik. Ennek középpontjában a „jel politikai gazdaságtana” áll. Úgy véljük, Baudrillard alapvetően szemiotika elmélete egyoldalúságainak kimutatása a kötet központi része, amely Pethő hosszabb ideje érlelt perato-szemiotológia koncepciójának talaján történik meg. (69. skk.)¹

Leegyszerűsítve Pethő bírálatának alapgondolatát azt mondhatjuk, hogy a nyelvészeti paradigmában mozgó szemiotika és Baudrillard is korunk újszerű történéseit hajlamos túlságosan mániákusan a jel fogalma, a szemiózis felől értelmezni. A szemiotika „puszta jel”-e azonban médiumokkal történő felfejtés esetén *tagolódik* (Jelölőre [Jő], Jelöltre [Jt] és Referensre [Ref]), és ami ennél is fontosabb, mivel a szemiotika erre kevésbé fogékony: a médiumok mentén továbbhalad (73.). Ezt a Jel monológia figyelmen kívül hagyja, azt legjobb esetben megtévesztésnek mutatja be: ebben való bizonyosságát nevezhetnénk saját hübriszének.

A Jel, mivel a Jő, a Jt és a Ref aspektusában következő mediálódásnak a mindenkori invariánsa, azaz, hogy felfogható, kipreparálható és elhelyezhető a mediálódás bármely szakaszán (76.), csábít arra, hogy a Jel tudományának művelőjeként (szemiológusként) magát elgondoló ember ne vegye komolyan ezt a tagolódást, mediálódást; a Jel ekkor bevételeződik az Átélésbe (amint más esetben kitolódhat a külvilágba is). A Jel „egzakt vágás”, a „jelen fogantja”, azonban egyben önmagában „vézna”, „vázlatos”, „skicc-szerű”. (78.) A materiális valósággal szembeállítva, szellemivé demedializálva akár a metafizika folytatására is alapul szolgálhat. (79.) A jelhordozónak ezért a szemiotika nem tulajdonít jelentőséget. A szemiotika invariánsa a Jő/Jt kettős, amit Határt nem ismerve tologat bárhova, olyan szférába, eseménybe is, amely nem sajátja; a referencia olyan esetei, mint a villámcsapás okozta halál (ami csak egy példa a működésre), számára nem léteznek, ha a Jő/Jt tologatásával eljut oda, hogy a Ref csak téveszme. Ez a fajta szemiotika „zsugor-szemiotika”, ahogy Pethő mondja, a Jel benne „Jel-zsugorban” szenved. (82.) A szemiózis nem lineáris, amit Baudrillard sugall, hanem görbülete van, elgörbül, és belekeveredik a médiumokba. A zsugor-jelek szemiózisa önmagában operatív *látszik* Baudrillard-nál. Ezzel szemben Pethő azt állítja, hogy a mediálódás „átfogóbb” jelenségén belül a zsugor-jel csak egy állomás.

Baudrillard – ki nem mondva – a mediálisan görbülő szemiózist a Külsőben hagyja, az Alanytól idegen külvilág dolgának tartja azt. (85.- e) pont) Másfelől, hagyja magát elbűvölni a „jel hatalmának megüresedett tündöklésétől”, ami veszélyes egyoldalúság. (85.) Azt is sugallja a baudrillard-i pozíció és stílus, hogy az egyetlen lehetséges viszony a zsugor-jel és az Alany közt egy titokzatos magnetizmus. Pethő úgy véli, hogy Baudrillard konstrukciójára az „összeomlás” vár, amint a „zsugor-jel hatalmában rejlő mediálódás megmutatkozik” (és ez maga alá temeti a marxizmust is). (88.)

Pethő Bertalan „radikálisan másféle felfogást” kíván szembeállítani a Baudrillard-féle szemiotikai posztökonómiával, amit perato-ökonómiának nevez. (41.) A radikális másféleség némileg ellentétesnek tűnik számunkra azzal, hogy a tanulmány elején még Baudrillard-ral „közös célkitűzésről” beszélt, ill. egyszerre az elismerésben és elítélésben határozta meg hozzá való viszonyát. Baudrillard érdemének lett kezdetben betudva aktualitása, amit a létező szocializmusok „főáram”-tól való elmaradásának viszonyai között magát a marxizmus tanulmányozására – *A filozófia híg moslékában* – rászánó korábbi önmagával szemben Pethő maga is hangsúlyoz. (18.) Végül azonban meghatározó marad Baudrillard „ostobaságának” kimutatása; az aktualitás pedig, az, ami miatt a felütes elismerő szavai leíródtak, valójában elsikkad. A baudrillard-i elmélet ugyan „kifejez valamit” a korszakváltásból, azonban igazából „botrányos”, és az új tudományos és médiadiskurzus csűrös-csavarásának témájául szolgál. (59.)

Pethő Baudrillard-kritikájának egyik pillére (a.), nagyerejű támasztéka az anti-marxizmus igazságában való meggyőződés, másrészt (b.) a „mediális fejlődés”-hez való olyan viszony tételezése, amely az ún. bőségleti (B vagy B*) cikkeket² nem Jelben, nem pauperként, „posztmodern-animistaként”, „működés-hiányos működés imádatban” fogyasztja, nem „referens diétán” tartott (mint Baudrillard), hanem tisztában van a médiában közvetített virtualitásnak és „valamely ötödik generációs médiummal való tényleges működés részeként/kellékeként alkalmazott virtualitásnak” a különbségével. (107-8.) Az első pillér (a.) véleményünk szerint nem igazán erős, mivel ahogy a marxizmusból sem lehet a dolgok helyes értelmezésének nyitjára rájönni, így annak tagadása sem segít abban (legfeljebb bizonyos tévutak bejárásának elkerülésében segít). A második pillér attól függ, vajon az Alany magát abban a bizonyos pozícióban látja leledzni, vagy lát-e másokat, akikről meggyőzően tudja azt állítani, hogy abban leledznek. Utóbbi pillér erősebb lehet, ha beigazolódnak egy ilyen pozíció lehetősége. A magam részéről inkább a *feladatot* látom egy ilyen pillér kidolgozásában, pozíció megszerzésében, semmint hogy azt adottnak véve másokat „mediális szegény”-nek (107-8.) nevezzek.

Bár a finalitás, a célszerűség kihelyeződött a médiumokba, és az ezen médiumokkal való együttműködés kényszeres, Pethő mégis úgy véli, hogy a finalitásnak marad alanyi oldala, és az alany kihelyeződésének a médiumokba vannak örömteli, „szabad” (sajátos módon Pethő maga is idézőjelbe teszi a szót) esetei is, amit Baudrillard „agyonhallgat”. (91.) Pethő a „posztmodern lőse” – aki szuverén az önkísérletező mediális működésben – terminust dobja be, még a homéroszi héroszokat is megidézve ezzel a figurával kapcsolatban, a médiumok urának szerepét jelölendő, és szembeállítva a Baudrillard-féle pauperokkal. (113.) Azonban ez a figura eléggé csenevész marad ebben a tanulmányban, ill. amennyiben konkrét személyek rendelődnek hozzá, akkor azok totalitárius diktátorok. Teljesen meglepő módon Baudrillard is úgy kerül elő, mint Szuverén (119.). Ez azért rejtély, mivel az ő médiumokhoz való viszonyát írta le Pethő úgy korábban, mint egyfajta pauperét.

Miben értek egyet Pethő perato-ökonómiájának Baudrillard elleni érveivel? A válasz tulajdonképpen tartalmazza azt, hogy magam is úgy vélem, Baudrillard elméletének, vagy inkább poétikájának szimpla magamévá tétele szellemileg nem kielégítő.

Jogos annak felvetése, hogy „a termelékenység a legújabb technológiák szintjén sem határtalan” (45.), szemben Baudrillard állításával (41.). Baudrillard „rendszere”, „kódja” tényleg teljesen funkcionális, a rendszer funkcióinak teljesítése végett mindenre, még a valóság elv reprodukciójára is képes. (A funkcionalizmus ráadásul az egyébként tagadott finalitást paradox módon behozza a rendszerbe.) A rendszer Hatalmát Baudrillard túlságosan biztosra veszi. A használati értékek „alibikké” válásának is lehetnek korlátjai, ezt nem szabadna kizárni, márpedig Baudrillard ezt kizárja, ami egyfajta omnipotenciát tulajdonít az embernek, az általa létrehozott tőkének, és mindentudást az ezt leíró poétának. A termelékenység határainak kimutatása persze korántsem egyértelmű, a közgazdasági irodalomban ebben a vonatkozásban az ökológista vagy biofizikai tanok érdekesek: ezek elutasítják a neoklasszikus felfogás Baudrillard-hoz hasonlóan a (gazdasági) rendszernek omnipotenciát tulajdonító nézetét. (Az eltérés a

neoklasszikus közgazdászok és Baudrillard közt az előbbieknél a mindenhatóság miatti optimizmusában rejlik.) A termelékenység esetleges korlátjairól való tudomást nem vétel a mai kapitalizmusnak tényleg jellemzője, amit keresztül tudott vinni a '70-es évektől kibontakozó monetarista komplexumban, amely a fejlett világ határain belül – sajátos paradoxon: bizonyos határokon belül korlátlan – a korlátokon való túllépés érzését keltette, és amely olyan világnézetet erősített, amely szerint minden, ezen időszak alatt a *rendszer ellenségei és apológétái által egyaránt* megtapasztalni vélt korlát (erőforrás korlátosság) szimuláció. Baudrillard szimuláció elmélete erre a tapasztalatra épül. És ha a dolgok túllépnek ezen a komplexumon (talán az Öböl-háború vagy Temesvár/keleti blokk széthullása), akkor akár szembetűnővé is válhat ennek az elméletnek a korhoz kötöttsége.

Miben érzem a perato-ökonómiai kritika korlátjait? Az erre a kérdésre adandó válasz szempontjából adódik számomra a lehetőség Baudrillard pozitívumait megemlíteni.

Magam úgy vélem, hogy a „termékek elhelyezése” mechanizmusainak – Baudrillard szerint „korunk kapitalizmusa” alapproblémájának – a leírások nem kielégítő „az ember határainak kibővítésében és újralibrálásában eszközölt fejlődés”, a „(határ)bővülés”, „önművelődés”, „új emberi minőség” fogalmaira alapozni (42-44.). Baudrillard joggal lát „kényszert” ezekben a folyamatokban, ill. joggal beszél a konformitás megteremtéséről, ami teríti ezeket a javakat, médiumokat, még akkor is, ha – és ebben van alapvetően igaza Pethőnek – ezek a folyamatok nem merülnek is ki ebben.

Pethőnél a mediálódás, a bőségleti cikkek termelési és felhasználási folyamata olyan színben tűnik fel, ami végső soron a hagyományos közgazdaságtan bizonyos lelkes várakozásaira is jellemző. A termelékenység a mediálódás függvénye Pethő szerint. Ez a nézet – pontosítás nélkül – akár a neoklasszikus gazdaságtan megismétléseként is értelmezhető, amely szerint a technikai fejlődés minden más egyéb termelési tényezőt helyettesíteni tud. Ezzel szemben megfontolandónak tartjuk az ökológiai gazdaságtan azon nézetét, amely a határtalan termelékenység tézisének tagadja, és amely a termelési tényezők kapcsoltságának állításával kétségbe vonja, hogy a mediálódás, a technikai fejlődés a gazdasági folyamat *önerős* húzóerője.

A peratológia által – joggal – középpontba állított mediálás nem érték tartalmú fogalom az én felfogásomban, hanem valami sorsszerű, amit nincs módunk nem vállalni az *általánosság* szintjén. Azonban minden határbővítő új médium felbukkanása után adódnak olyan körülmények, amelyek gazdaságiak, igen fontos dolgokról szólnak, ugyanakkor túl vannak az itt perato-ökonómiának nevezett diszciplína tematikáján. És ami a legfontosabb, ezek olyan kérdéseket vetnek fel, mint hogy egy adott médiumnak nincs-e alternatívája, nem kell-e egy médiumot bizonyos okokból (pl. környezetszennyezés vagy fenntarthatatlanság) kiváltani/leváltani – függetlenül attól, hogy az adott, leváltandó médium bővítő-e, bőségleti-e; vagy hogy megéri-e, hol (melyik kultúrában, országban), mikor és milyen mértékben a szükséges cikkek termeléséről lemondani a bőségleti kikísérletezésére, ill. termelése javára; ill. hogy mindezt melyik bőségleti cikkek javára érdemes vállalni. Ez óhatatlanul felveti azt a kérdést, hogy ki dönt ezekről és milyen értékek alapján. A döntés szempontjából nem lehet (kizárólag) a bőségleti cikkekhez kapcsolt *Átélésből* (abból a „röptéből”, sebesség-*megszállottságból*), amit működésük eredményez – 42.) kiindulni. Az, hogy „új indítékot” adnak a tovább-mediálódáshoz (42.), ezért következményeik kvázi-összemérhetetlenek az ezekre a kérdésekre korábban adott válaszokkal, részben igaz, azonban a kérdések szerintünk minden új médium megjelenése ellenére, talán módosult formában (és nem is mindig jól feltéve!), de fennmaradnak, és sokakat érdekelnek. A bőségleti cikkek működésének *Átétele* szerintünk korántsem egyértelmű: a repüléstől pl. többen igencsak félnék, az autók számának gyarapodását többen az elszegényedés jeleként fogják fel, semmint a gazdagodásának (pl. bizonyos más, alternatív *médiumok* – kerékpár – használatának élvezetét teszik lehetetlenné). És ennek nemcsak a *ressentiment* lehet az oka, vagy az, hogy a fejlődéssel nem tudnak egyesek lépést tartani, hanem a fenti kérdésekre adott attól eltérő válaszok is, amelyeket a „technostruktúra” adott, és amelyet megfelelő konformizmus kialakításával igenis sulykol(t). Úgy hiszem, hogy a konformizmus problémája releváns a bőségleti cikkek esetében is, még ha tényleg nem az egyetlen szempont (mi is úgy véljük, az informatikai eszközöknek van olyan felhasználása, amelyet aligha a konformizmussal lehet magyarázni, sőt kimondottan nonkonformista). Márpedig Pethő mintha ezt állítaná, mikor Baudrillard leírását korunk kapitalizmusáról, amelyben a konformizmus termelése az egyik alapvető jellegzetesség, csak a szükséges (Sz) cikkekre, ill. „valamelyest” a tömegcikké váló B termékekre tartja találónak. A B cikkekhez kapcsolt „lelkesezés” átterjed az egész társadalmi-gazdasági komplexumra, és lesöpri az asztalról azokat a problémákat, amelyeket mi az előbb említettünk (és amely Baudrillard-nál is hangsúlyosan szerepel, még ha problematikus is, amennyiben valóban elsikkad a B cikkek Pethő által adott újdonsági/lehetőségi köre). Úgy vélem, itt is szerényebbnek kellene lennünk: amiben reménykedhetünk (mivel ez inkább a jövő zenéje, mint már most meglevő valami), hogy adódnak létezésünk határára minket rávezető új, a világot velünk átértelmezhető „puszta jelek”, amelyek – mint Pethő leírja – ma már, médiumokkal telesztölt korunkban, biztos nem közvetlen érzékszervi benyomások, hanem „mentális üzemből”, „világfelfogásban”, „médiumaink mentén” jelentkeznek, és e jelek nem valamiféle Kód ugyanazságát fogják megismételni, amit pedig Baudrillard sugall. (71-2.)

Pethő azt is mondja, hogy a B cikk elhelyezése attól függ, hogy sikerül-e általa az „ember határa valamelyik szakaszának a bővítését megcélozni”, ill. hogy sikerül-e a vevőközöniséget eme határbővítés iránt fogékonytá tenni. Ez azonban teljesen más szerinte, mint a konformitás megcsillantása, sőt éppen annak „felszakítása”. (45-6.) A fentiekből talán világos, hogy nem teljesen osztjuk ezt a véleményt.

Én annak a sajnálatos meggyőződésnek adnék ezzel szemben hangot, hogy a bőségleti cikkek innoválásának folyamatára is rányomja a bélyegét – na nem teljesen: nem kívánok semmilyen irányban totalizálni – a meglevő technostruktúra és az általa generált, preferált médium-Átélés típusok (pl. autós-szángördülés vs. kerékpáros, elsődleges médiumoktól az ötödik generációsakig átfogó működtetésből származó Átételek) átmentésének törekvése. A nonkonformizmus esetleg jele lehet annak, hogy a technostruktúra is alapvető átalakulás folyamatában van, azonban ennek esetleges végbemenetelét egyáltalán nem biztosítják az itt és most megjelenő médiumok, ezek értékeket (állítólag) átértékelő színrelépése („a 'pénz értéke' minden mediális innovációval újralibrálódik” – 46.), és korántsem biztos (amint ennek ellenkezője sem), hogy ezt az átalakulást nem temeti maga alá a Sz cikkek kialakult termelési komplexuma, a már *tömegcikké* vált B cikkek logikája. Hogy ne temesse alá, az kognitív, morális és politikai *feladatot* jelent, önmagából az ember mediáltságra rendeltségéből, ami egyfajta sorsunk – de nem reményünk *önmagában* vett forrása – nem következik. Egy ilyen feladat Pethő nézőpontjából, szövege alapján szinte *szükségtelen*, Baudrillard nézőpontjából pedig *lehetetlen*. Véleményünk szerint viszont alapvető fontosságú. Pethőnél körvonalazódik egy, a médiumok generációjáról szóló fejlődés-elmélet, amely egyben kijelöli a korral való lépéstartás mértékét is; ebben inherens egy érték mérce, amelynek alapján a médiumok „hatékonyága, széleskörűsége és ereje” (108.) megítélhető. Ez az a pont, ahol megint csak úgy érzem, a hibrisz fenyeget Pethő szövegében; ugyanakkor ez az a pont, ahol az értelmes *feladatok* lehetőségét is körvonalazza Pethő.

Szerintem nem választható igazából szét a pénzben értődő profitmaximalizálás és a profit „innovált működő médiumok teremtéseként” történő maximalizálása. (46.) Az innováció irányát, jellegét, konformitását a meglevő technostruktúrához a profit képződésének, az innovációnak a *meglevő technostruktúrában* beazonosítható helye nagyban meghatározza.

A magnetizmus legyőzése korántsem olyan egyszerű, amint arra Pethő egyes megfogalmazásai utalnak: a civilizátum felvillantott

sikeres „felülmúlásának, teremtésének, megújításának, kontrolljának” alternatívája, ami ugyan – megint csak ezt a szót használánk – *feladat*, de nem tény, életforma hozzá korántsem könnyen rendelhető. A magnetizmus azonban nem csak azokat fenyegeti, akik tudatlanok minderről.

Szerintem a „zsugor-jel” nem egyszerűen Baudrillard kényszerképze, hanem ilyen zsugoros a viszonya olyan jelrendszereknek, médiumoknak is a szemiózishoz, mint a *jelenlegi* monetáris szféra. Ezért tud helyenként – ahogy én látom – eléggé Tárgy-szerű és nem Alanyi lenni Baudrillard, mikor az érték epidémiájáról beszél. (105.) A monetáris szféra eme sajátossága ugyan nem törli el, de magának mindeztáig alárendelte azon szabadságokat, örömeiket, mediális működéseességeket, amelyek mintegy affirmatív pillérei Pethő kritikájának. Persze a monetarizmus Kódja nem annyira omnipotens (amelynek Alanyi oldalán Baudrillard sokszor impotenciájában, mazochisztikusan – többször, de nem mindig – kéjeleg, vagy megjátssza ezt a kéjelgést), de azért mégis – szerintünk – meghatározóbb része korunk valóságának (és ki tudja, meddig marad az), mint a B cikkek bővítménygazdaságának való örvendő. A „Jő fetisizmusának” (97.) a magunk részéről ebben a vonatkozásban tulajdonítunk nem Alanyi – nem pusztán Baudrillard, mint alany egyedi-esendő perspektívájából nyerhető –, hanem Tárgyszerű jelentőséget, még egyszer hangsúlyozva persze, hogy sem a „baljós, elítélendő” szint – amelyben Baudrillard látja a Jő-k játékát, amely mintegy másik végletként jelentkezik Baudrillard-nak ehhez a játékhoz való viszonyában – nem abszolutizáljuk, sem nem esünk bűvöletbe attól (bár olykor, konkrét esetekben el is ítéljük meg el is vagyunk bűvölve tőle, de ez a két viszony nem tölti ki rá irányuló Átézésünket).

1 A zárójelben szereplő számok a kötet oldalaira utalnak.

2 A B cikkek fogalma a szükségleti cikkekkel szemben dolgaink, eszközeink azon talán többséget is alkotó körét jelöli Pethőnél, amelyek nem vezethetők vissza a szükséglet tautológiájára (mely szerint amire szükségünk van, az a szükségleti cikk), eredendően nem valamilyen hiányt töltenek be életünkben, hanem kiterjesztik határainkat.

3 Ehhez ráadásul azt is hozzáteszi, hogy még az Sz cikkekre sem igaz, amennyiben B cikkek termelésével kapcsolódik össze. (45.)